

5254

891.99

U-26

2012

2003

ԱՌՇԱՐՔ ԱՐԱՅԵԱՆ 150.

1300

53 ԱՌ

441.

ԶԳԱՅՈՐՈՒՆՔ

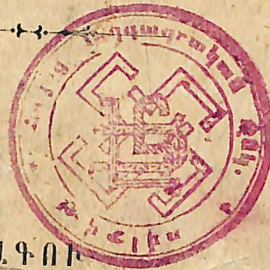
ԵՐԳԻՇԱՐԱՆԱԳՈՆ, ՎԻՅՆԱ

100
100
100

Հրատարակութիւն

ԳԵՈՐԳ ԹՈՒԵԱՆԻ

9-

ԲԱԳՈՒ

ՏՊԱՐԱՆ Ա. Մ. ՂԱԶԱՐԵԱՆԻ

1898.

101.

1590

ԶԳԱՅՄՈՒՆՔ

Եթէ մոռացայց գրեղ, երուաղեմ,
մոռացի զիս աջ իմ....

Дозволено Цензурою,
Тифлисъ, 20 Іюля 1898 г.

Վաղուց էի մտադիր Մաշայի մասին
գրելու, բայց մի բան ինձ արգելում էր.
—մի գրեաց գուշակել էր, որ ես կնոջ
ձեռքով պիտի մեռնեմ, ուստի բնական
էր, որ կանանցից վախենայի: Նոյն իսկ
աշխատել եմ կեանքումս որքան կարելի
է քիչ սիրել (մինչև այժմ ընդամենը
տասնուհինգ անգամ միայն), որպէսզի
անժամանակ չ'ենթարկեմ մահւան. «ով
գիտէ,—մտածում էի.—[Ժերևս սիրուս
առարկան լինի այն կինը, որի ձեռքով
գերեզման պիտի իջնեմ:» Բայց երբ մե-
լանխօլիան սկսեց անկոչ հիւրի նման յա-
ճախ այցելել ինձ, և կեանքը կորցրաւ

աչքումս իր առաջնայ գինը, ես համար-
ձակութիւն ստացայ, և մուսաո գրկա-
խառնեց հետս: Եւ իրաւ, ինչ պէտք է
կորցնեմ որ, եթէ նոյն իսկ մեռնեմ: Մի
բան ևս. հաստատ համողած եմ, որ մի
օր մեռնելու եմ, ուրեմն ինչ նշանակու-
թիւն ունի մի քանի տարով ուշ կամ շուտ
մեռնելը: Ֆրանսիական առածն ասում է.
«բոլորս էլ գիտենք, որ մեռնելու ենք,
բայց չենք հաւատում, թէ կ'մեռնենք:»
Իսկ ես ինքս շատ լաւ էլ հաւատում եմ,
որ անպատճառ պիտի մեռնեմ և չեմ էլ
ցաւում: Եթէ չ'կան ուրիշ պատճառներ,
որոնք մարդուն տալիս են այդ հաւատը,
բաւական է միայն և այն, որ օրերն ան-
ցնում են նկատելի կերպով: Որքան վատ
ենք սովորել... Ձէք տեսել միթէ, թէ
ինչպէս ազատ արծիւը բանտարկւելով
վանդակում՝ աչքպէս է սովորում անա-
զատ կեանքին, որ յետոյ երբ բաց ես
թողնում, այլ ևս չէ թռչում լեռների
ծերպերը, խորամուկի անտառները, նա

իր բանտը գերադասում է ազատութիւ-
նից: Իսկ մարդու վիճակն աւելի վատ է,
մօր կաթի հետ է ստանում նա ապրելու
գաղափարը: Գիտենք, որ համարեա ո-
չինչ չ'կայ միխիթարական, որի համար
արժանի լինի ապրել, գիտենք, որ այս-
պէս զգալով՝ միանգամայն իզուր տառա-
պում ենք, բայց էլի թոյլ ենք տալիս
մեզ մեր սեփական անձը խոշտանկման
ենթարկելու... Կարծում եմ սրանից ա-
ւելի լիմար բան չ'կայ: Մարդ մեռցնելու
ոյժ չ'ունենալով ինքն իրան և ապրելով՝
կամայ — ակամայ կռիւ է սկսում իրան
յուզող երեւոյթների դէմ, և այդ միայն
քիչ — շատ միխիթարական է. բայց երբ
լայտնի չէ թշնամիդ, երբ ծածկաբար են
խածում գարշապարդ, երբ տեսնում ես
աչնպիսի ստորութիւններ, որ միայն ար-
համարհանքդ կարող են շարժել — այդ
դէպքում ինչ անել... — գարշիւր, գարշիւր
և կրկին ապրիւր գարշելու համար...
Խղճալի մարդիկ:

Հա՛, ժամանակ է գործին կաշելու,
մեղանխօրհայով զբաղւելով բան չի դառ-
նալ, առանց այն էլ հոգով հիւանդ ենք:
Մաշան... (Բեմ է դուրս գալիս, առաջին
անմեղ գէպիւտն է) հէնց երեխայութիւ-
նից մի քմահաճ աղջիկ էր. ցանկացածին
պիտի հասնէր, և Թօրտուհան միշտ ժըպ-
տում էր նրան: Բայց հետաքրքիր չէ,
թէ ինչ էր նա երեխայ ժամանակ, ПО-
ЖАЛЫЙ, յետոյ էլ կ'երեւայ այդ բանը:
Երեւակայեցէք մի անչափ երկարահասակ
օրիորդ, շէկ գանգուրներով, որոնք թափ-
ւած են երկու ուսերի վրայից, երկնա-
գոյն աչերով, որոնք այնպէս են փայլիւր-
լում, որպէս ֆօսֆօրը կէս գիշերին, այն-
քան կանոնաւոր զիմագծերով, որ մարդ
ժամերով նայելուց չէ կարող մի արատ
գտնել: Մի բան միայն պակաս է նրան,
որպէսզի նա կարողանայ բոլոր սրտերն
իր ձեռքին խաղալիք դարձնել. — նրա
մէջ չ'կայ այն կայծը, որով կարելի է
լինում հրամայել, ազդել ամենքին, գե-

րութեան մէջ պահել ընդմիշտ: Բայց
չ'կարծէք, թէ նա բոլորովին ընդունակ
չէր գերելու, ահա շուտով կ'տեսնէք.
եթէ ինձ պէս դուք էլ տեսած լինէիք
նրա կաթնանման դէմքը, վարդի պէս
վառվռուն շրթունքները, անշուշտ դուք
ինքներդ կ'սիրահարւէիք նրա վրայ, երե-
տասնորդ ընթերցող. իսկ դուք, պաշտե-
լի ընթերցողուհիս, պիտի նախանձով լի-
քը մի տոպրակ խնդրէիք երկնքից:
Բայց չ'վրդովւէք, ինչ կայ, չէ որ դուք
էլ էք սիրւել, իսկ եթէ չէք սիրւած,
յոյսներդ դեռ չ'կորէք վերջնականապէս,
Աստուած ողորմած է: Բայց հարցը դրա-
նում չէ, խօսքս Մաշայի մասին պիտի
լինի:

„Ինչո՞ւ, միթէ՞ երկինքն ինձ զրկել
է կամքից, միթէ՞ չեմ կարող սիրել նը-
րան, որին ցանկանում եմ սիրած լինել:
Որքան էլ դժւար լինի մէկին թողնելն
ու միւսին սիրելը, այնուամենայնիւ պի-
տի անձն անեմ, ինչ որ պահանջում է

բախտս. ինչո՞ւ գերի դառնալ երկու խօսքի, միթէ էս չ'պէտք է տիրեմ նրանց վրայ: Եթէ նա, որին մտադիր եմ մոռանալու, գրաւած լինէր մի ուրիշով, արդեօք դէն չէր հրիլ ինձ—շատ պարզ է, ո՞վ է սիրել առանց զգացմունքի: Այստեղ, այս կրճքի տակ անմիտ բողոք է կարգացուած. «Մէկին սիրում էիր, յատնեցիր կիրքդ, նա էլ ընդունեց. բայց բաւական չէ այդ, այլ և մեծահոգութեամբ ընդունեց. ինչ կ'անէիր, եթէ մերժէր. իսկ այժմ ինքդ ես մտադիր նրան մերժելու—ոչ թէ մերժելու, այլ դաւաճանելու...» — Ինչպէս թէ դաւաճանելու, միթէ կարող եմ բռնանալ զգացմունքիս վրայ. ինչպէս իմը համարեմ նրան, քանի որ ուրիշին եմ ուզում իմը ճանաչել: Ինչո՞ւ ծանրացնեմ գործս, կեղեքեմ ինձ զուր տեղից. ո՞չ, ոյժ չ'ունեմ դիմադրելու բնութեան հաճութիւն, ինչպէս այն ցանկանում է, այնպէս էլ պիտի լինի: — «Բայց չէ որ կ'որո-

ծանես նրա բախտը, չէ որ նա հեռու երկնքի տակ երազում է քո աչերը և յօսը կապել է կեանքիդ հետ. ո՞չ, ես թող չեմ տալ, որ նրան անբախտացնես, նրա պաշտպանը քո մէջ միայն ես եմ մնացել և միտք չ'ունեմ քեզ թողնելու. զո՞ւր ուրեմն, լետ դարձիր նոր շաւղիցդ և մտիր հին երազներիդ տաճարը:» — Տաճար... Եթէ միայն այդպէս լինէր... Բայց թող լինի նոյն իսկ այդպէս, ինչ, միթէ մարդիկ իրանց Աստուծոյ չեն փոխում. բաւական է որ ձանձրացան, նրա օրէնքները կորցրին իրանց նշանակութիւնը, և ահա ամեն ինչ տակն ու վրայ է լինում: Ի՞նչ կայ յաւիտենական—որքէն իհարկէ. մէկը երեկ թող էր, այսօր դարձաւ ամենազօրեղը. մէկն ընկած էր ցելի մէջ, ահա այսօր ցնծութեան ձայն է արձակում եթերային բարձրութիւնից, միթէ նա պարսաւոր է ցած իջնել. զո՞ւր ուրեմն... Ես ապրում եմ նախ ինձ համար և ապա ուրիշի. տեսնում եմ

ճանապարհիս կիսից, որ երջանկութիւնը փալլում է հեռւում, պիտի հասնեմ ներան, իսկ ետեւ ինչ ուզում է, թող լինի, ես ինչ մեղ ունեմ. այնտեղ, ուր չ'կան ինձ գրաւող յոյգեր, ուր պիտի կեանքս մաշւի, առանց սփոփանքի ինչ-պէս օր քաշեմ: — «Բայց հաստատ գիտե՞ս, որ հեռւում ցոլցլացող հուրը պարունակում է իր մէջ երանութեան աւետիք և ոչ տառապանք, գիտե՞ս վերջապէս, որ այն կրակը քեզ համար է վառւում և ոչ մի ուրիշի:» — Հասկանում եմ... այո, դառն են խօսքերդ, աւելի դառը, քան մերժումը, բայց ինչո՞ւ ասացիր այդ. լեա քաշելու նպատակով... սակայն ի՞նչ օգուտ, այն ժամանակ՝ երբ գրկւեմ իմ բաւականութիւնից, անհուն կատաղութեամբ ոտնատակ կ'տամ և՛ նրան, որին պաշտպանում ես—մերժումս կ'մեղժացնեմ մերժումով. ինչո՞ւ իմ անկումով ուրիշին կանգնացնեմ. լռիր, ոչ չ'ունես . . . իսկ ես արդէն տանջւում եմ սոսկալի կասկա-

ծով . . .

Ասաց օրիորդը և ձեռներով ծածկեց արցունքները, որ մեղմօրէն գլորւում էին հրաշագեղ այտերի վրայով դէպի ցած: Չէ, եթէ սէրը կեանք է իսկապէս, պէտք է խոստովանել, որ կսկիծներից է միակազմւած: Նա վառւում է ամբողջ գոյութիւնը, որ կարող է այրւելով վերջանալ մի օր և տեղը թողնել մոխրակոյտ:

— Ե՛հ, ինչո՞ւ լալ, քանի որ կարելի է և չ'լալ. միթէ՞ մեծ կորուստ է գրկւել նրանից, որից ուզում եմ անպատճառ գրկւել, դժւար է վրայից մի հնամաշ վերարկու դէն դցելը. այդպէս է և հրնացած սէրը: — «Թշւա՞ռ աղջիկ, միթէ՞ մարդը շորի կտոր է, որ արհամարհանքով դէն շարտես», նորից ձայն եկաւ կրծքի խորքից: — Գուցէ է՛լ աւելի վատ, երբ նրանից ազատւելով՝ նոր կեանք պիտի ստանամ: Միթէ՞ կարող եմ սոսկ լիշատակով ապրել, մտածելով թէ երբ է

Հասնելու այն օրը, երբ կ'տեսնեմ ն բրաւն. ես ամեն ընդհանուր եմ ցանկանում, մէջս արիւն է եռում և ոչ պղտոր ջուր:— «Իսկ մի գուցէ նա՝ որին ուզում ես աւանդել սէրդ, հեռացաւ քեզնից մի օտար աշխարհ, ուրեմն նրան չ'պիտի սպասես և պէտք է նրա չիշատակն էլ արատաւորես՝ մի ուրիշի գերկն ընկնելով...» — Ո՛չ, այդպէս չէ, նա ինձ չի թողնիլ, հակառակ դէպքում այլ ևս չեմ փորձիլ սիրելու մի ուրիշին, այլ վերջ կ'տամ տառապանքիս մի կաթիլ հեղուկով: Մի սպանիր ինձ, զժքախտի, տառապածի խիղճ...

Եւ խիղճը լռեց:

Բայնն այն էր, որ օրիորդ Մաշան ծանօթացել էր մի ուսանողի հետ, և պատահամբ փոխադարձ սէր էր առաջացել նրանց մէջ: Միշան գեղեցիկ չէր, բայց կարելի էր սիրել (որովհետեւ Ամուրը ընտրութիւն չէ անում և ապա խոցում ընտրեալի սիրտը), բացի զրանից՝

նրան մեծ ապագայ էր սպասում. ապա ապագայ տեսլով չ'պէտք է հասկանալ այն ապագան, որ ժպտում է հասարակաց շահի համար կատարող գործունէութեան մէջ, կամ որեւէ ընդունակութիւնից առաջ եկող հեռանալով. ոչ, այլ Միշան պիտի հարստանար արդիւնաւէտ պաշտօնի շնորհիւ, և այդ բաւական էր, որ օրիորդին գրաւէր եթէ ոչ հոգեպէս, գոնէ մարմնապէս, թէեւ այդպիսի դէպքերում հոգին ևս երբեմն հպատակում է մարմնի գլխաւոր պահանջին՝ կերուխումին, կամ աւելի մեղմ ասած՝ կեանքը պահպանելու միջոցին, ինչպէս և եղաւ Մաշալի մէջ, որ սկսեց նոյն իսկ սիրել Միշալին: Վերջինս փոքր հասակում զրկւել էր ծնողներից և մեծացել տգէտ հօրեղբայրների խնամակալութեան ներքոյ, որոնք հաստիարակում էին նրան՝ հոգու մէջ թոյն թափելով: Այդ պատճառով նա մեծացաւ մենակ, մեղմադճոտ, հիւանդ, մասամբ արհամարհող

բնաւորութեամբ և տատանւող, կասկածի
հետ խառն յոյսերով: Չ'նայած դրան, նա
ուռնէր երեխայութեան հասցնող հաւատ:
Նա փափագում էր գտնելու մէկը, որը
լիովին հասկանայ իրան, ապրէ իր հետ
մի կեանքով, մխիթարութիւն զգայ նրա-
նով. և նա վերջապէս գտաւ, կամ աւելի
ճիշտն ասած՝ կարծեց, թէ գտաւ:

Մի գեղեցիկ ժամ օրիորդը լայտնեց
Միշային իր դէպի նա տածած զգացմուն-
քը: Ասացէք խնդրեմ, ինչպէս կ'ընդու-
նէր այդ խոստովանութիւնը մի երիտա-
սարդ, որը քիչ աւանտիւրիստ էր, քիչ
էլ զգացմունք ունէր (բայց ո՞վ չունի),
քիչ էլ սիրելու և սիրւելու ցանկութիւն
և դեռ չէր սիրւած ոչ ոքից. — շատ պարզ
է — գրկաբաց! Եւ բաւական է միայն իրան
ցոյց տալ, որ ինքն էլ տեղեկութիւն ու-
նի սրտի խորքում խաղ անող յոյզերից, և
արդէն ամրապնդւած է սիրողի խոստո-
վանութիւնը. բայց ո՞վ չունի այդքան
շնորհ: Մի խօսքով Միշան կարողացաւ

հասկացնել, որ Մաշան սխալւած չէ իր
ընտրութեան մէջ: Դէհ, սիրիւր, թէ կը
սիրես. էլ ի՞նչն է պակաս, հօ աչդ իդէա-
լական սէր չէ, ուրեմն պէտք է ազա-
տութիւն տալ ամեն բանի: Տօ, իսկապէս
ի՞նչ լաւ բան է սէրը. երեւի Աստուած
իմացել է, որ մարդ անասունին (ասու-
նին պիտի ասէի) մի այդպիսի զւարճու-
թիւն է պէտք և գինու հետ (գարեջու-
րը մարդու գործ է) աշխարհ է բերել և
կինը իր բոլոր պարագաներով միասին,
այն է՝ քնքշութեամբ, թուլութեամբ,
սիրով — միրով, շատախօսութ.... (ֆու',
այստեղ սխալւել է): Ես մի երիտասարդ
եմ ճանաչում (շատ լաւ տղաներից մէկն
է), որ ամեն տեղ պրօպագանդա է ա-
նում սիրահարւել և շատ էլ բեղմնաւոր
գործունէութիւն ունի. այդպիսիների
անունը պէտք է մարդկութեան բարե-
րարների անւանց հետ մի շարքում դաս-
ւի անկասկած. և ով կ'հակառակէ իմ կար-
ծիքի դէմ, ես նրան կ'տամ կարգալու-

իրբւե պատիժ Դաւիթ Անշաղթի և Եօթն
Իմաստակերներն փիլիսոփայութիւնները:
Մի անգամ... (Աստուած ողորմէ բարի
ննջեցեալների հոգուն!) մի բնկեր ունէի.
տնաւերդ այնքան սիրեց, որ վերջապէս
մեռաւ: Եւ, թող այս ձեզ չ'սարսափե-
ցնէ. պէտք չէ վհատել և հրաժարել
սիրահարութիւնից. բնկերս անփորձ էր,
նախօրօք պատրաստութիւն չէր տեսել
սիրելու համար, այլ հէնց միանգամից էր
պատահել այդ. դուք կարող էք խրատ-
ւել այդ օրինակից և զգուշ լինել ու
պատրաստութիւն տեսնել, այսինքն ու-
զում եմ ասել, որ եթէ աղքատ էք, ոտ-
ներնիդ վերմակներիդ համեմատ մեկնե-
ցէք և չ'բռնէք հարուստ օրհորդների
պոչից, եթէ այլ ևս պոկ գալ չէք կա-
րողանալու: Այդ անգործ ձրիակներն
բաւական չէ, որ օչինջ անել չ'գիտեն,
դեռ մէկ նազ էլ են ծախում աղքատի
վրան նայել: Ես գոնէ «արհամարհելով
արհամարհեմ զնոսա»: Թող իրանց փողից

1001
98

իրանց համար պատանքներ կանգնեցնէ,
ինչ պառակտան անէ՞ք, թող կերտ-
կբրի տեղ փող գետնէ թող փողով սրեն
իրանց... երբ, իսկ մենք ծիսակներ իրանց
վրայ: — Դառնանք, մեզ սպասում են
Մաշան ու Միշան:

Ամեն բան կատարեալ էր, անկա-
տար եղաւ միայն այն, որ սիրահարած
զոյգը չ'կարողացաւ երկար վայելել. խոս-
տովանութեան և ընդունելութեան պը-
տուղը, որովհետեւ ամառը վերջանում էր,
Միշան պիտի թողնէր հայրենիք և գնար
համալսարան: Մաշան՝ իհարկէ, պիտի
խոստանար սպասել նրան և խոստացաւ
զանգրահեր ու բարձրահասակ ուսանո-
ղին, երգւեց չ'գաւաճանել նրան, և բա-
ժանւեցին առանց նոյն իսկ համբույրի՝
տեղի անյարմարութեան պատճառով, ա-
ռանց այն համբույրի, որով կնքւել էին
նրանց սրտերը խոստովանութիւնից ան-
միջապէս լետու, երբ սեղմում էին իրար
ձեռներ մթութեան մէջ...

Հրաժեշտից յետոյ երկրորդ օրն էր: Մաշայի մէջ դեռ վառ էին Միշայի վերջին խօսքերը — «սպասիր ինձ...» Եւ մըտադիր էր սպասելու, որպէս մենք սպասում ենք հոգեհոգի հրեշտակին, որը մի օր պիտի գայ և կողոպտէ մեզ: 'Ո սէր Աստուծոյ, այս ինչ յիմար սովորութիւնն է, ամեն տեղ էլ գողութիւն կալ. միթէ՞ իրաւ երկնքի զաւակն էլ է աւազակութեամբ պարապում: Եթէ այդպէս է, ապա ուրեմն էլ ուղիղ մարդ չ'կայ տիեզերքումս: Եթէ սատանան կողոպտէր, էլի հասկանալի է, որոհետեւ նա սատանայ է. թէ չէ ինչ է նշանակում... «Հրեշտակը բարի էակ է, նա նոյն իսկ չ'գիտէ, թէ ինչ բան է չարութիւնը, ինչպէս կարող է չիմացած բանն անել,» կ'ասեն շատերը. — է, ուրեմն մեռնելը լաւ բան է հա. դէ այդ դէպքում աւելի լաւ է շուտ մեռնենք էլի... Բայց բանն այդ չէ, Մաշայի և Միշայի մասին է խօսքս:

Հա, այնտեղ մնացի, որ Մաշան մը-

տադիր էր սպասելու Միշային: Բայց ահա անակնկալ կերպով նա պատահեց մի երիտասարդի գանգուր շագանակագոյն մագերով, գրաւիչ աչերով և սիրելի դէմքով: «Համեմատել Միշային սրա հետ!... իհարկէ Միշան գեղեցիկ է:» Անցաւ մի քանի օր, և Միշան այլ ևս գեղեցիկ չէր թւում Եաշայից: Այդպէս է կնոջ սիրտը: Օ՛ Մաշա, գիտե՞ս ես քո թուրութիւնը: «Տղամարդիկ էլ են այդպէս,» գուցէ կ'ասես դու. ես չեմ հակառադում քեզ, այդպէս է կեանքը: Մի շաբաթ չէր անցել հրաժեշտի օրից, և դու մոռացել էիր նրան, որին ուզում էիր մոռանալ, — գրաւել նրանով, որով ուզում էիր գրաւել: Բայց ինչո՞ւ էիր թագնում կիրքդ, ինչո՞ւ չէիր խկոյն բացատրութիւն տալիս, որպէսզի եթէ մերժում ստանայիր, կրկին Միշայի յիշատակն ապաւեն չինէիր չարքաշ օրերիդ: Մինչդեռ դու կասկածը միացրիր նորատի գգացմունքիդ հետ և երեսիդ վարդը

դժգուհացրեր զուր տեղից. միթէ համա-
ձայն չես, որ սխալած ես եղել. — բայց
չէիր էլ կարող ամեն ինչ այդպէս շու-
տով գլուխ բերել, այդ պատճառով սը-
խալդ սխալ չէ անտարակոյս:

Եւ այդպէս ահա Մաշան ուզում
էր այդքան շուտ մոռացութեան տալ
Միշալին, բայց հոգու մէջ կռիւ էր կա-
տարուում: Վերջապէս խելառ խիղճը լռեց,
և Մաշան բոլոր հոգով նւիրւեց Եաշա-
լին առանց ճանաչելու, առանց մի ան-
գամ հետը խօսելու: Ամեն անգամ, երբ
անցնում էր երիտասարդը փողոցով, Մա-
շան նստած սպասելիս էր լինում պատու-
հանի առաջ, և սիրաբ թնդում էր Եա-
շալի պատահակի հայեացքից: Մաշա, կը-
ներէ արդեօք Միշան, որ իրան փոխեցիր
Եաշալի հետ. է, թող չ'ներէ, զու կա-
րօտ չես նրա թողութեան, զու քո
զգացմունքի ազատ տէրն ես, ոչ ոք չէ
կարող իշխել ւրն բանի վրայ, որի վրան
արդէն իշխող կայ: Ես էլ եմ քեզ պէս.

չեմ թողնում, որ սիրալին գործերիս մէջ
թշուառականին մէկը խառնւի. և ինչու
պէտք է թողնեմ, ասա խնդրեմ, միթէ
այդ էլ վաճառականութիւն է, որտեղ
երկու խելքը գերակշռում է մէկին. ինչ
կ'լինի սիրահարւածի հալը, եթէ բարե-
սիրտին մէկը նրա տառապանքը կիսելու
նպատակով սկսէ մի կողմից էլ ինքը սի-
րել նոյն աղջկան: Այդ հօ փորձանքի մէջ
ընկնելուց դեռ մի քիչ էլ վատ է. իմ
կարծիքով աւելի լաւ է նոյն իսկ սիրել
և չ'սիրել, քան թէ հակառակորդ ունե-
նալ և սիրւել: Այդ հիման վրայ ես խոր-
հուրդ չեմ տալ բարեսիրտ, տղամարդու
համար ցաւող կանանց, որ հետեւեն Լօրդ
Բայրընի ասածին, թէ՛ «աւելի լաւ է ու-
նենալ մի ջուխտ քսանուհինգ տարեկան
սիրական, քան թէ մի հատ յիսուն տա-
րեկան»: Իմ կարծիքով աւելի լաւ է ոչ
այն ունենալ, ոչ այն, եթէ չ'ունես մի
հատ քսանուհինգանոց երիտասարդ. երկու
կրակի մէջ ալրւելը վատ նշան է: Յամե-

նայն դէպս դ աւ ի — դ առ աբ ա յ
է եղել ս է ր ր :

Երկար ու ձիգ խօսքերով չեմ ուզում
ամաչեցնել Մաշային, այլ կ'յայտնեմ մի-
այն այն, ինչ որ անհրաժեշտ է հետա-
քըրքրութեանը գոհացում տալու համար:
Հետաքրքրութիւն... նա ստրուկ—
մարդու բռնակալ—տէրն է, որ իր շահի
համար ստիպում է նրան ամեն միջոցի
գիմել. հետաքրքրութիւնը սահման չ'ու-
նի, այդ պատճառով և յագեցում չ'ունի.
բայց ամենքի մէջ հաւասար չէ այն.
եթէ հաւասար լինէր, անշուշտ բոլոր
մարդիկ հաւասարապէս կ'ենթարկէին
նրան. բայց որովհետեւ հաւասար չէ,
այդ պատճառով մարդու մէկն ստրուկ
է, միւսը լոկ ծառայ, իսկ խելագարը
կատարեալ ազատութիւն է վայելում:

Մաշան միջոց չ'ունէր կիրքը յայտ-
նելու Եաշային, որովհետեւ նախ՝ անծա-
նօթ էր, երկրորդ՝ դժւար էր ծանօթա-
նալ մի այնպիսի գաւառական քաղաքում,

երրորդ՝ սիրտ չէր անում և չորրորդ՝
ծանօթանալու—մինչև իոկ տեսակցելու
տեղերը շատ քիչ էին: Անցաւ ժամանակ,
կիրքը բորբոքւեց սրտի խորքերում և
սկսեց մաշել խեղճ Մաշային. ո՛չ, պէտք
էր վերջ տալ գոնէ անագորոյն, դժնի
կասկածին. իսկ արգելքնե՞րը.... օ, ար-
գելքներ, եթէ դուք չ'լինէիք, մարդիկ
աստուածներ կ'դառնային... սակայն Մա-
շային արգելք եղող հանգամանքներին
անշուշտ կարելի էր վերջ տալ մի կերպ
և վերջ տրւեց: Մաշան նստած էր լի-
նում լուսամտուտի առաջ և դիտում էր
փողոցը, տեսնելու թէ արդեօք չէ ան-
ցնում իր սիրելին: Մի անգամ վճռեց
նրա անցնելուց իսկոյն ցած իջնել դրան
մօտ և կանչելով՝ տալ նրան մի նամակ,
որտեղ նկարած կ'լինի իր հիւանդ սրտի
պատկերը. անշուշտ կ'հասկանալ իրան
նա, որին ուզում է անպատճառ հաս-
կացրած լինել: «Խեղդողը ծղոտից էլ է
բռնում», ասում է առածը:

Ես, որ մի ժամանակ այնքան արհամարհում էի առաձները, տես թէ այժմ որպիսի շռայլութեամբ եմ գործադրում. մինչև անգամ քիչ է մնում, որ առականեր էլ գրեմ. բայց վերջիններիս ժամանակն անցել է, որպէս անցել է և՛ բանաստեղծութեան (այն է՝ վալրեն ու թեան ըստ Լամբրոջօ-ի) ժամանակը! Քիչ չեն այնպիսի երկարականջ քուռակներ, որոնք բանաստեղծութիւնը համարում են մի բոլորովին աւելորդ բան, որով պարապելը ամօթ է նոյն իսկ: Եթէ Ապօլլոնը կենդանի լինէր, անշուշտ պիտի աղաչէր Արէսին, որ այդ մօղովկներին կտոր-կտոր անէ, որովհետև նրանց տգգոցը երկինք է հասնում:

Ի դէպ, Մաշայի կարծիքը բանաստեղծութեան մասին. «Ես ոչ մի կարծիք չ'ունեմ, բացի այն, որ ամեն ինչ լիմարութիւն է աշխարհիս երեսին, բացի սիրուց. ես չ'գիտեմ, թէ ինչ բան է բանաստեղծութիւնը, բայց եթէ սիրոյ մա-

սին չէ, ապա ուրեմն այն էլ լիմարութիւն է»: Եւ կ'սկսէ փաստերի մի անվերջ շարք բերել. էլ ինչ պէտք է պահանջես նրանից, եթէ չես ուզում փորձանքի ենթարկւել. կանայք հէնց այդպէս են էլի, մի անգամ էլ է, համախոհ չեն լինիլ հետդ. և հէնց որ առիթ տրւիր նրանց խօսելու, պէտք է վերջ ի վերջոյ ինքդ անիծես քեզ լիմարութեանը համար. այնքան կ'խօսեն, այնքան անկիրթ կերպով կ'վիրաւորեն քեզ, որ այլևս չես ցանկանալ առողջանալ կրկին չ'վիրաւորւած լինելու համար: Երեկ մի օրի որդ զգանքս բերաւ ուղղակի, և ես ստիպւած եղալ այդ ասելու նրան. անցեալ օրը մի տիկին քիչ էր մնում միանգամայն անընդունակ դարձնէ լսողութեանս գործարանը. երեք օր առաջ... բայց էլ հարկաւոր չէ, միայն կ'ասեմ այն, սիրելի տղամարդիկ, որ այդ արարածներից ազատւելու հնարաւորութիւն եթէ չ'կայ, գոնէ զգոյշ եղէք պառաւած աղջիկներից

և երևակայող կանանցից, որովհետև նրանց մէջ է թագնւած շատախօսութեան, բամբասանքի, սրան ու նրան գաղտնիքդ հաղորդելու, մեծամտութեան, իմաստակութեան և եօթը մահացու մեղքերի ովկիանոսը, ուր կարող ես մինչև կոկորդդ խրել և ապա խեղդել: — Զեր մասին չէ խօսքս, քաղաքավարի, քնքոյշ, հասկացող տիկիներ և օրիորդներ, որ իդէալ էք դարձրել համեստութիւնը, խոհեմութիւնն ու ուղղամտութիւնը և դեռ ВДОБОВОЖЕ սէրը. ես ձեզ շատ եմ յարգում, և ինձ թոյլ չեմ տալ ձեր համբուրը արատաւոր համարելու. դուք սիրտ ունէք, հոգի ունէք:

Եւ ահա օրիորդ Մաշան յօսերից խաբւած՝ մի մութ երեկոյեան ցած իջաւ, բայց չէմքում կանգնեց և կանչեց անցընող Եաշային, որը մօտ գալով՝ ստացաւ նամակը, համբուրեց, ծոցը դրաւ և լուռանիս հեռացաւ: Մաշան էլ չ'կարողանալով ամօթից մի խօսք արտասանել՝

փախաւ վերև՝ սենեակը: Ի՞նչ կ'զգար նա այնտեղ, ով է երևակայում. — իհարկէ նա, ով նրա դրութեան մէջ է ընկած երբեկցէ: Բայց չէ՞ որ երիտասարդը համբուրեց Մաշայի նամակը... Դու եզրակացրիր դրանից, որ նա քեզ սիրում է, այնպէս չէ, Մաշա... և հանգիստ էիր. իհարկէ պիտի հանգիստ լինէիր, որովհետև քեզ ի՞նչ հոգ, թէ Միշան երկար ժամանակ սպասեց նամակիդ, չ'ստացաւ, սկսեց կասկածել, տեղեկացաւ ամեն բան, և արդէն հիւանդ կուրծքն աւելի բորբոքեց հիւանդութիւն կոչւող մահաւան գործիքով. հիւանդացաւ և ի՞նչ... Կրնքեց իր մահկանացուն: Բայց դու այդ չ'գիտէիր, քո ի՞նչ գործն էր այդ ամենը, դու սպասում էիր միայն մի բանի. «պատասխան, պատասխան», հառաչում էիր գիշերները՝ բարձր թրջելով աղի կաթիլներով. արդար էիր թէ ոչ, այդ ոչ ոք չէ կարող ասել, միայն այդպէս էլ պէտք է լինէր անկասկած: Բայց մի բան էլ

կալ. Միշային հողի ծոցում հանգիստ
տւին, մեռաւ, չքացաւ նրա շունչը,
բայց լիշատակն իր հետ գետնի տակ չը
տարաւ, նա դեռ կենդանի է. այո՛, թէ-
կուզ դու ոտնատակ տւիր, բայց ոտի
տակ տրորւողն էլ չէ կորչում. քանի՛-
քանի՛ անգին բաներ կան, որոնք թա-
ւալւելով փոշու մէջ՝ պահպանում են
իրանց գոյութիւնը. եղիր սրատես և
ահա կ'տեսնես, որ Միշայի վերջին խօս-
քերը ոտներին տակ աղաղակում են՝ գը-
թութիւն հալցելով, ուստի չ'զարմանաս,
եթէ երբեւիցէ ուշադրութիւն դարձնես
նրա լիշատակի վրայ: Ա՛խ, Եւայի դուս-
տըր, տեսնում ես, որ քո նոր սիրելին
միշտ անցնում է լուռ, առանց ուշադը-
րութիւն դարձնելու վրադ, առանց ժպ-
տալու կարծածիդ հակառակ, ուրեմն էլ
ինչո՞ւ ես ուշացնում. երես ունեցար նա-
մակդ յանձնելու, երես ունեցիր և՛ բե-
րանացի բացատրութիւն պահանջելու.
պէտք չէ քաշել, բոլորից արդարացրը-

ւած է այդպիսի մի վարմունք, ինքդ էլ
անմեղ ես կատարելապէս: Ուզում ես,
որ ինքը՝ սիրելիդ մօտենայ և ասէ.
«Մ'աշա, սիրում եմ քեզ!...»
Բայց նա տղամարդ է, կոշտկոպիտ արա-
րած է, նրա սիրտն ընդունակ չէ այդ
աստիճան զգացւելու, նուրբ, փափուկ,
վիրաւորող, կասկածող, տառապող չէ...

Ինչպէս պիտի լինէր, այնպէս էլ
եղաւ. թէև կանացի հպարտութիւնը մի
քիչ թուլ չէ տալիս գլուխ խոնարհել
տղամարդու առաջ, այլ պահանջում է,
որ կոպտութիւնը վիզ ծռէ քնքշութեան
մօտ, բայց այնուամենայնիւ... «անճարը
կերել է բանջարը», — երբ տղամարդու
կոպտութիւնը քնքշանալու հնարաւորու-
թիւն չ'ունի, կանացի քնքշութիւնն
ստիպւած է լինում պաշտելու տղամար-
դուն նրա կոպիտ գեղեցկութեան համար...
Կանաչը շատ հազիւ են խոստովանում
իրանց սէրը. այդ ոմանք վերագրում են
նրանց համեստութեան (միթէ՞ միբելն

անհամեստութիւն է), ոմանք ժուժկալութեան, և ոմանք ուրիշ բաների, բայց ես կ'ասեմ, որ այդ նրանց երես տալուցն է: Մ'աշա, կարծեմ կ'ներես, որ ճշմարտութիւնն եմ յայտնում, որքան էլ դառը լինի, այնուամենայնիւ ճշմարտութիւն է:

Այո՛, Մաշան չ'կարողացաւ էլի համբերել, արաւ իր խնդիրքը, կամ աւելի ճիշտն ասած՝ իր պահանջը, որովհետեւ կանայք խնդրել չ'գիտեն, եթէ ոչ խօսքով, գէթ հոգով: Մ'աշա, եթէ իմանամ, որ մի օր յանդիմանութիւն պէտք է կարդաս երեսիս՝ համարելով խօսքս սխալ, սուտ, զուրկ որեւէ հիմքից և վերջապէս զրպարտութիւն, այո՛ ըսպէիս թղթի կրտորտանքները քամու բաժին կ'դարձնեմ. բայց կարծելով՝ որ ոչինչ չես ունենալ դէմս դուրս բերելու, որովհետեւ կանայք — ինչպէս հաւատացնում են տղամարդիկ — համեստ են և քաղաքավարի, և եթէ իրաւունք են ունենում մինչև անգամ

մէկին վիրաւորելու, այդ իրաւունքից հրաժարւում են, կամ աւելի ճիշտը իրանց ձայնը տալիս են որեւէ տղամարդու, այդ պատճառով ազատ եմ զգում ինձ կանացի յարձակումներից, իսկ տղամարդկանց հետ հետ է հաշիւ տեսնել. աւելի լաւ կ'համարեմ, որ վրաս յարձակւեն տասնուերեք ինձպիսիներ, քան թէ կէս կին: Այնպէս կ'տամ ինձ վիրաւորող տղամարդի վզակոթին, որ հօր հարսանիքը միտն ընկնի: Օ՛, ես սարստփելի մարդ եմ. երբ կատաղութիւնս եկաւ, հազարաւոր ախմախներ չեն կարող դէմս կանգնել, բոլորին կ'փշրեմ կուռ բազուկներովս, և եթէ այդ էլ չ'օգնէ, պապիս մելիքական թրովը: — Պապի, եթէ իմանալիր գերեզմանիդ մէջ, թէ ինչպէս է վառւում քո արիւնք թոռանդ մէջ, անշուշտ մելիքութիւնդ ինձ կ'տալիր. բայց ո՞վ գիտէ, դու կ'մտածես. «է, ի՞նչ էք դուք՝ գաճաճներդ, որ Մելիք-Աւան-Խանի տեղը բռնէք»! Ողջոյն ոսկորներիդ

քո թոռնիկի կողմից, հանգիստ եղիր, մե
լիքութիւնդ զօռով չենք խլիլ քեզնից,
դու քո փառայեղութեամբ գերեզմանիդ
մէջ էլ Մելիք-Աւան-Խանն ես և Շահի
Նգեհանը, իսկ մեզ շահէ չէ էլ ճանաչում:
Թո՛ղ տւէք, սիրելի՛ ընթերցողներ
(երկու սեռի), որ գրիչս երբեմն խաղալ,
որովհետեւ առանց այդ գլաւճութեան
շուտով կ'մօտենայ մեզ ծերութիւնը: Մի
դատապարտէք ինձ, ահա դառնում եմ
օրիորդ Մաշային: — Հա՛, ի՛ դէպ ասեմ,
որ մի անգամ Մաշա անւան փոխարէն
Սոֆիա էի գործածել, բայց մի ընկեր
ինձ խորհուրդ տւաւ, որ աւելի լաւ է
հէնց իսկական Մաշան վերցնեմ, որով-
հետեւ նա այնպիսի մի լաւ սովորութիւն
ունի, որ սիրում է միայն անոն տղամարդ-
կանց, որոնց անունն իր անւան հետ
նոյնահանգ է. ես ուզում էի հէնց Սո-
ֆիա անունը գործածել, բայց նրան նոյ-
նահանգ տղամարդի անուն չ'գտալ, այդ
պատճառով լսեցի ընկերոջս խորհրդին և

հրապարակ դուրս բերի Մաշային ու Մի-
շային և ապա թէ Նաշային, գուցէ քիչ
լետոյ էլ բերեմ Սաշային, Գրիշային, Պա-
շային և մի քանի ուրիշներին:

«Պատասխան», պատշգամբից կան-
չեց Մաշան այս անգամ լսելի ձայնով փո-
ղոցով անցնող գլխակոր Նաշային, որը
մի անգամ վեր նայելով ժպտաց թեթեւ,
գլխով դրական նշան արաւ և նորից հե-
ռացաւ առանց կանգ առնելու:

«Տե՛սրք և տիկնայք» և օրիորդներ.
ձեզ հետ էլ է պատահել այս կամ սրա
նման մի դէպք: Եթէ այո՛, ապա ուրեմն
մտաբերեցէք, թէ ինչ դրութեան մէջ
էիք և կ'տեսնէք, որ Բօկկաչիօն եթէ
կենդանի լինէր, անշուշտ մի գողտրիկ
նօվեկլա՛ պիտի հիւսէր այդ մօմէնտների
վրայ հիմնւած. կամ եթէ Մանտեգաց-
յան իմանար, պիտի մտցնէր իր «Սիրոյ
Փիզիօլօգիա» աշխատութեան մէջ և վեր-
ջը մի այսպիսի աֆօրիզմ կազմէր — «Սի-
րոյ մէջ սպասողական դրութիւնից աւելի

ծիծաղելի բան չկայ!»—Իսկ դուք չ'մեղադրէք ինձ, որ ուզում եմ սիրոյ վրայ քիչ ծիծաղել, որովհետեւ կեանքն է ինձ այսպէս պրօզայական դարձրել, ես ինչ մեղաւոր եմ: Եթէ այսպէս շարունակւի, ո՞վ գիտէ, դուցէ մի օր վարդապետ դառնամ. այն ժամանակ... ո՞վ սիրաւառ կանայք, ինձ ձեր խոստովանահայրը կ'շինէք, չէ, որովհետեւ սիրոյ գաղանիքների հետ ես էլ բաւական ծանօթութիւն ունեմ:

Գլուխս փորձանք չ'բերելու համար՝ կրկին սկսեմ խեղճ Մաշայի արկածներից:

Ժամանակը բոլորի համար նոյն տեղութիւնը չ'ունի: Միևնոյն ժամացոյցի սլաքը միևնոյն ժամանակամիջոցը մէկին ըրալէ է երևացնում, միւսին ժամ, երրորդին էլ աւելի երկար: Մաշայի պէս սպասողական դրութեան մէջ ընկած արարածին՝ հասկանալի է որ ժամն օրից երկար կ'իթլար: Նայում է խեղճը ժամացոյցին, նայում, կարծես իր սիրոյ ա-

ռարկան լինի, և չէ կշտանում: «Ախ, ինչ կ'լինէր, եթէ ժամացոյցի սլաքը ես առաջ տանէի, ժամանակն էլ հետն առաջ գնար!...» Բայց դու տանջւիր, Մաշա, շատերին ինչ, ընդհակառակն դժգոհ մարդիկ ևս կան, որոնց համար քո ժամը վայրկեան է: Եթէ դու ունենայիր Հերակլէսի համբերութիւնը, որը մինչև այժմ էլ դեռ մեխւած է մօռւմ Կովկասեան շղթայից, անշուշտ ժամացոյց էլ չէիր գործածիր, մանաւանդ որ բախտաւոր մարդիկ ժամացոյց չեն գործածում: Սակայն և այնպէս թէև դու դեռ պատասխան չես ստացել, բայց համոզւած ես, որ այդ պատասխանը լինելու է դրական. ո՞վ կ'յանդգնէ մի արատ դնել քո գեղեցկութեան վրայ. չէ որ դու շրջանիդ ծաղիկն ես, չէ որ վերջապէս քեզ շրջապատող բոլոր օրիորդների մէջ ամենից ազատամիտն ես, որ մի միջոց է համարձակօրէն դուրս թափելու սրտիդ ծալքերում բուն դրած զգացմունքը. իսկ

Թէ որ աստիճանի է այն, դրա համար
էլ կարելի է ասել, որ ոչ ոք այնքան
չ'ունի: Դու կարող ես նոյն իսկ հոգեսէր
վարժապետներին սիրահարեցնել վրադ,
ո՛ւր մնաց Եաշայի պէս մի dandy-ին: Նա
այնքան էլ ամուր բնաւորութիւններից
չէ, համոզւած ես դու. աւելի լաւ, որ
օր առաջ այդքան տեղեկութիւններ ես
հաւաքել նրա մասին. բայց չէ՞ որ դու
լսել ես և այն, որ նա անբարոյականին
մէկն է, սրան—նրան խաբում է, կեան-
քըն անց է կացնում շատութեամբ...
Թէ՞ դու լաւ գիտենալով կանանց բամ-
բաստէր բնաւորութիւնը՝ հաւատ չ'ըն-
ծայեցիր ամեն մի խօսքի: Բայց եթէ
յանկարծ կանայք այս դէպքում արդա-
րացի դուրս գան! այդ դէպքում ինչ
կ'անես. միթէ՞ կայ մէկը, որ ցանկանայ
իրան ուրիշի ձեռին խաղալիք դարձնել:
Դու սպասում ես... Վերջապէս ցանկու-
թիւնդ էլ կատարւեց. որքան էլ անվերջ
թւաց ժամանակը, այնուամենայնիւ վերջ

ունեցաւ:—Գուշակեցին, որ մօտիկ 1899
թւականի նոյեմբերին մեր աշխարհն
էլ պէտք է վերջ ունենայ, որովհե-
տեւ յոգնել է մեզ պէս մարդիկ ծնելուց:
Իրար միս ուտել, իրար ոտի տակ քան-
դել, իրար վրայ ծիծաղել, ահա թէ որ-
պիսի՞ գազան է մարդը: Մէկը սիրում է
միւսին, միւսը դրա փոխարէն ատում է
նրան, կամ արհամարհում է, կամ շատ
—շատ միայն յարգում է: Որքան տար-
բերութիւն սիրելու և յարգելու մէջ:
Մէկն ինձ սիրում էր, իսկ ես ատեցի
նրան հէնց այն պատճառով, որ նա ինձ
շատ էր սիրում: Ահա այսպիսի դատարկ
պատճառներն են իւրանքանչիւրիս դժ-
բախտացնում:—Ergo, շատ լաւ կ'լինէր,
որ աշխարհս վերջ ունենար: Բայց ո՞ր-
քան ցաւալի բան! այդ գուշակութեանը
հետեւեց ակադեմիական մի ազդարարու-
թիւն, որով ոչնչանում է գուշակութեան
զօրութիւնը, և բանից երեւում է, որ
աշխարհը մեռնող ջանաւար չէ եղել:

Որքան էլ գլուխ կոտրես, պէտք է ապրես տանջելու և տանջելու համար, ես կարծում եմ, որ երկու զէպքում էլ պէտք է համարես ե զ ե ո ն ա գ ո Ր Տ: Եղի՛ր ամենաազնիւ մարդը, բայց էլի չարագործ ես, որովհետեւ էլի տանջում ես մէկին, այն է՝ քեզ, որովհետեւ ազնիւ մարդը չէ կարող չ'տանջել այս հանգամանքների մէջ: Սրանից չ'եզրակացնէք, թէ անազնիւ մարդիկ չեն տանջում. նրանք տանջում են հէնց նրանով, որ չեն կարողանում հասնել իրանց բոլոր ցանկացածին, սրան ու նրան տապալելուն:

Եւ ահա Մաշան նայում է պատուհանից անընդհատ դողալով, կասկածը յօսի հետ խառը: Անցում է ն ա, Ե ա շ ա ն. ա հ ա, ա հ ա վ եր ե ն ա յ ե յ . . . գլխով նշան արաւ Մաշային, որը ներքե վազելով՝ կանգնեց մեծ դրան շէմքում: «Վերցրէք», ասաց շփոթւած երիտասարդը՝ նամակը Մաշային տալով: Օրիորդը վերցնելով՝ շտապ վեր բարձրացաւ և նըս-

տեց իր փափուկ թիկնաթուռի վրայ, ուր հազիւհազ կարողացաւ սիրտ անել և բանալ... Չ'անցաւ մի վայրկեան, և նա կատաղի յուսահատութեան մէջ հեծկըլտալով՝ մրմնջում էր նամակի չորս բառերը. «Ե ս ք ե զ չ ե մ ս ի Ր ու մ»...

II.

Քեզ եմ կանչում այժմ, Սաշա, հասել է այն ժամը, երբ պարտք է դրուում վրադ դուրս գալու հրապարակ: Մաշա անունը վտանգաւոր անուն է, չ'նայած որ իմ ասած Մաշան գուցէ հէնց ինքդ ես, միայն այդ անւան տակ թաղւեալ. սակայն և այնպէս ուրիշներն այդպէս չ'ընդունեցին և անարդար կերպով իրանք իրանց վերաւորեցին՝ իրանց վերաբերմամբ անիրաւութիւն անելով. I գլխի համար ուզում էին գլուխս փորձանքի մէջ գցել, բայց այդ յուզումները շարժեցին ծիծաղըս ու արհամարհանքս, իսկ վերաւորել — ո՛չ երբէք, որովհետեւ միտք չէի գտնում դրանց մէջ:

Դէպի գործ ուրեմն, Սաշա, միայն այն պայմանով, որ վրադ ընդունես այն, ինչ որ յատկացրել եմ Մաշային: — Այդ

ինչպէս թէ... գուցէ բացականչես դու. — չէ՞ որ նա ուրիշ է, ես ուրիշ... — Բայց թո՛յլ տուր 'ի սէր ճշմարտութեան ասել, որ դու թէև ցոյց ես տալիս քեզ իբր զարմացած, բայց այդ կեղծ է, որովհետեւ շատ լաւ գիտես, որ Մաշան հէնց ինքդ ես, միայն անունիդ մէջ Ս-ի փոխարէն Մ է եղել դրւած, գուցէ նոյն իսկ սխալմամբ:

Ուրեմն դու լալիս ես տակաւին. չարանենգ նամակն այնքան խոր խոցեց քեզ, որ ամբողջ երեք օր է՝ գլուխդ կորցրած ես, և երբեմն անսպասելի կերպով արցունքը վազում է կարմրած աչերիցդ: Միթէ՞ այդքան չքնաղ աչերին նեղութիւն կ'տան. 'ի սէր գեղեցկութեան, դադարիր, ինչ լալու-մղկտալու ժամանակ է, միթէ՞ դատապարտւած ես ոչնչացնելու գրաւչութիւնդ: Տես, մէկ նայիր ու մխիթարւիր, թէ քանի՜ երկրպագուներ ունես. ահա մի սեւ, բայց տանջող երիտասարդ. նա իր կրծքի տակ երկրպա-

գութեան տաճար է կառուցել և նրա սեղանի վրայ իր անձը խոշտանկման է ենթարկում, միայն թէ լիշեցնեն այդ կսկիծները, որ աշխարհումս գոյութիւն ունեն գուքո սպառնալից հրապուրովդ: Մեծ փառք է, չէ... Ահա մի ուրիշը, բարակ շրթունքներով, նեղ փորով, միջահասակ, մթնած աչքերով, մի խօսքով սովորական մի մարդ. նրան ինչ կ'ասես, չէ որ նրա աչքերը մթնած են հէնց քեզ համար: Ե՛հ, իհարկէ ոչինչ չ'պէտք է տեղի ունենայ, միայն բնականաբար նա է՛լ փառքիդ վրայ փառք կ'աւելացնէ: Մի երրորդը — երկարահասակ, երեսը բլրածերով ծածկւած, կապուտ աչքերով, նեղ ճակատով և նոսր — ցանցառ միրուքով. նա պատրաստ է քո մի հայեացքի տակ իսկոյն մեռնել, կամենում ես, փորձի՛ր մէկ և կ'համոզւես խօսքերիս ճշմարտութեան մէջ: Ե՛լ ասեմ... բայց ո՛չ, բաւական է, ինչ կարիք կայ ամբողջ օրերով ետեւիցդ գող կատուի պէս շրջող ասպետ-

ներին մէկ-մէկ թւել. միայն լիշատակութեան արժանի է հետդ թրև եկող կասկածելի պարօնը, որի մասին ասում են, թէ վրադ սիրահարւած է. բայց գու միամիտ մնա, ինքս սովորութիւն չ'ունեմ այդպիսի լուրերին հաւատ ընծայելու, իսկ ուրիշներին կ'խնդրեմ ընկերաբար, որ ինձ հետեւեն գոնէ այս դիպւածում:

Ես կարծեմ զուր տեղից քեզ հրաւեր կարդացի սիրախաղութիւններով ըզբաղւելու, թէեւ ինքդ այնպէս ես համոզւած, որ այդ սովորական սիրախաղութիւնից զատ ոչինչ գոյութիւն չ'ունի տիեզերքի մէջ՝ կեանքը մի կերպ վերջացնելու համար. «իզուր հրաւիրեցի» եմ ասում այն պատճառով, որ դեռ շատ ժամանակ չէ անցել այն օրից, երբ խղճիդ առաջ խոստացար, որ ուրիշներին չես սիրելու ալ ևս, եթէ մինչև անգամ մերժում ստանաս: Եթէ խօսքերդ ասած լինէիր մի քանի տարի առաջ և յետոյ մեղանչէիր, կարող էիր պատճառաբանել,

թէ մոռացել ես, բայց այս դէպքում գոնէ 'ի պատիւ պատուի հաստատ պիտի մնաս ասածիդ. գովելի՛ է, շատ գովելի (ուրիշ խօսք չ'ունեմ ասելու) այդպիսի մի վարմունք, թէեւ կան մարդիկ, որոնք խստասրտօրէն այդ միայն պարտք են համարում և ո՛չ առաւելութիւն, իսկ այդ սովորական «պարտքի» դէմ մեղանչողներին տալիս են ս տ ո ռ անունը, բայց ես նրանցից չեմ, ես շատ զիջող եմ, այդպէս է ստեղծել ինձ Նախախնամութիւնը, և գոհ եմ:

Օ՜ հրաշք (իմ խօսքերը չեն թէ՛ այս, և թէ՛ շարունակութիւնը), օ՜ անլուր արարք. նա, երեւակայեցէք, որ քիչ առաջ լռեցրեց իր խիղճը մի ճակատագրական խոստովմով, թէ այլ ևս ոյժ չը պէտք է ունենալ նւիրւելու մի ուրիշին, նա, որ իրան համարում էր վերջնակա-նապէս նւաճւած և սիրտը կոտրւած, ընկճւած, նա այսօր, քանի դեռ արցունքի հետքերը չեն չքացել այտերից, այսօր,

ասում եմ, նա նախում է մի ուրիշի վըրայ փոքրոգութեամբ և ոչ անտարբեր հայեացքով: Այդպէս ուրեմն: Բայց շատ էլ հեշտութեամբ չ'եղաւ այդ. նախ՝ Սա-շան մոռանալ ուզեց նրան, որը ոչինչ համարեց իր աղերսանքը և օգը ցնդացրեց իր յոյսերը... և այդ կարծում էք թէ այնքան էլ դժւար չէ... որքան էլ լինի, բայց կալ էլի, եթէ ոչ շատ, գոնէ քիչումիչ հեշտ չէ: Նախ և առաջ պէտք է օձի սիրտ ունենալ, երկրորդ՝ ըստ ոմանց զգացմունք ծախել իմանալ, իսկ ներողամիտների կարծիքով՝ միայն փոխել. երրորդ՝ պէտք է կեանքի նպատակը տեսնել միայն սիրախաղութեան մէջ և ապրել միայն 'ի սէր սիրոյ, այն էլ ինչպիսի՞ սիրոյ. — իհարկէ՛ սովորական... չորրորդ՝... բայց այս ինչ անմտութիւն է, ինքս ինձ փորձանքի մէջ եմ գցում. կանանց բարոյականը մերկացնելիս՝ պիտի վերջին ծայր զգուշ լինել. գիտէք ինչու... հէնց այնպէս... որովհետեւ նրանք կին են...

Գուցէ չբաւականանաք այս որոշումով, կ'ասեմ ուրիշ կերպ. — կանաչք շատ բծախընդիր են և ցուցամուլ, և բաւական է մի չնչին վիրաւորանք հասցըիր նրանց, կամ մինչև իսկ աշնայիսի վիրաւորանք, որ միայն ըստ երեւութին է, կամ մինչև իսկ աշնայիսի վիրաւորանք, որ բոլորովին նրանց չէ վերաբերուում, նրանք կ'կանգնեն դէմդ պատուի համար և քեզնից բաւարարութիւն կ'պահանջեն աշնայիսի եղանակով, որ ողջ աշխարհին յայտնի կը դառնայ նրանց վարմունքը, և այդպիսով նրանք իրանց հասած կ'համարեն իրանց նպատակին, այն է՝ ցոյց տալ աշխարհին իրանց գոյութիւնը: Գուցէ մի համեստ ընթերցող ծածկաբար ականջիս կ'ասէ, թէ՝ «եղբայր, դու ել ես փոփոխամիտ, գիտես. քիչ առաջ կարծում էիր, որ կանաչք համեստ են և այդ իսկ պատճառով ազատ էիր զգում քեզ նրանց յարձակումներից, իսկ այժմ...» — Այժմ հակառակն եմ համոզւած, կարծիք փո-

խելն ամօթ չէ, ամօթ համոզմունք փոխողներին!...

Ուրեմն կանաչք շատ յանդուգն են և ցուցամուլ: Այդպէս է և՛ Սաշան իբրև սովորական կին, հետևապէս պէտք է վախենալ ամեն բան ասելուց:

Վեր կաց, Սաշա, ինչո՞ւ ես ետ մընում ժամանակից. առածն ասում է. «دنیا بیش کون در بیشی دا قارا», [աշխարհը (կեանքը) հինգ օր է, հինգն էլ սև], գոնէ դու լինես, մէկը կարմրացըր՞ու այդ օրերից. թո՞ղ մի չառական երջանիկ զգայ իրան՝ համարելով քեզ իր անփոխարինելի բարեկամը, իր բախտը, նեցուկը, և տանջանքը փոխել հրճւանքի: Ե՛հ, դու այնքան բարի ես, որ չես ծիծաղիլ տարօրինակ հրաւերիս վրայ, այլ դուրս կ'գաս իմ կանչին, որովհետև գըրջիս ստրուկն ես:

Եւ ահա Սաշան մոռանալ է ուզում անսիրտ Եաշային և... մոռանում է: Նա այժմ ուրիշին է պաշտում, բայց միայն

այն պայմանով, որ նա էլ իրան պաշտէ։
Եւ իրաւ, միթէ կարելի է ապրել և չը
սիրել։ այդ առնւազն դժբախտութիւն է,
այնպէս չէ, Սաշա, թէկուղ նոյն իսկ
շատերը մերժեն, ինչ վնաս, մէկը մեր-
ժեց, միւսին կարելի է դիմել, սա էլ
մերժեց, երրորդին, և այսպէս հօ կը
գտնւի մէկը վերջապէս, որ կ'հասկանայ
դիմողին, իսկ եթէ չի գտնւիլ, հարկաւ
կարելի է սպասել, որ նորը ծնւի։ Այս
գուցէ հէնց քեզ մի փոքր չափազանցու-
թիւն երևայ, որովհետեւ դու երգւել ես
արդէն Գրիշայի (Սաշայի նոր սիրելին է)
մօտ, որ նրան երբէք չես դաւաճանելու,
որովհետեւ նա այնքան բարի էր, որ ըն-
դունեց առաջարկութիւնդ —
այն է՝ սիրել և սիրուել։

Սաշան ու Գրիշան սովորութիւն
էին գարձրել ամեն երեկոյ հիանալ մի-
միանցով բաց երկնքի տակ, օրերդը պա-
տըջամբում կանգնած, իսկ պարոնը փո-
ղոցում, երբեմն նամակներ փոխանակել

և երբեմն իջնել մեզ ծանօթ դրան մօտ
համբոյրներ փոխանակելու համար։
Համբոյ՛ր... օ՛, մարդկային անհանգիստ
զգացմունքի առաջին մեղսալիւր պտուղ,
ո՞վ քեզ դուրս բերաւ հրապարակ, որ-
պէսզի թոյլ սրտերը պղտորես անխնայա-
բար։ եթէ կարելի լինէր ամբողջ մարդ-
կութեանը խմել տալ Լետայի ջրից, ես
այլ ևս աշխարհ չէի բերիլ այդ չար սա-
տանան, յագեցման այդ զէնքը, արբուց-
ման այդ դեղը — համբոյրը։ 'Ի դէպ, Սա-
շա, թէեւ ասում են, որ համբոյրը սիրոյ
ծարաւը մեղմացնելու միակ միջոցն է,
բայց և այնպէս նրա ճաշակողներն աւե-
լի են ծարաւում, չէ... Քեզնից եմ հար-
ցնում այս այն պատճառով, որ դու շատ
լաւ գիտես այդ և խօսքս միայն քեզ հետ
է այս րոպէին, որպէս և միտքս, որով-
հետեւ դիտել եմ ուզում քայլերդ, որ չը
լինի՞ թէ ճանապարհդ փոխես, կամ փի-
լիսոփայօրէն ասենք — կրօնդ փոխես։ Թէեւ
այդպիսի բան չեմ սպասում քո կողմից,

բայց էլի, մարդն անյուսալի է, շատ էլ չէ կարելի հաւատ ընծայել արցունքով կնքւած խոստումներին, որովհետեւ մեր դարում թղթի վրայ եղած հաստատութիւնն աւելի մեծ արժէք ունի, քան սրտինն ու շրթունքների վրայինը. իսկ դու էլ այս դարու հարագատ ծնունդն ես, որեւ մեծ պարծանք է քեզ համար:

Կրկին եմ զգուշացնում քեզ, Սաշա, չարանենդ դեռ խաբէութիւնից: Երբ տեսուչս ինձ նկատողութիւն է անում (դժբախտաբար դեռ աշակերտ եմ!), միշտ վերջում աւելացնում է. «Զգուշացնում եմ քեզ!» Նոյնը ես եմ ասում Սաշային, թէեւ տեսուչ չեմ: Ես գոնէ տեսչիս զգուշացնելու վրայ ոչ մի ուշադրութիւն չեմ դարձնում, էլի մնում եմ նոյն անտանելի աշակերտը, նոյն փ ա ջ ա ց ա ծ մարդը. բայց որովհետեւ ես Սաշայի տեսուչը չեմ, այդ իսկ պատճառով իրաւունք ունեմ կարծելու, որ Սաշան կ'լսէ ինձ, որովհետեւ ես 'ի պաշտօնէ ստիպւած (ex officio)

չեմ անում նկատողութիւններս և զգուշացումս, այլ Սաշայի բարիքն եմ ցանկանում, իսկ տեսուչս պարտաւոր է անպատճառ նկատողութիւններ անելու, եթէ նոյն իսկ նկատելու բան էլ չ'կինի. ապա ինչո՞ւմ է կայանում նրա տեսչութիւնը:

Ջուր է իմ զգուշացնելը, Սաշան նշանւում է ուրիշի հետ, այսինքն՝ ոչ թէ ինքը, այլ ծնողներն են նշանում: Սաշան թողել է իր երագները, այլ ևս չէ ձգտում հասնելու անհասանելի իդէալական աշխարհը, սիրոյ եղեմը, նա գործնական է դարձել, նրա իդէալն է այժմ հաստափոր, գաճաճ վաճառականի մեծ հարստութիւնը: «Այդքան շուտ...» գուցէ կ'ասեն շատերը. «այդքան շուտ դաւաճանել մէկին! գոնէ նամակների տրււաւորութիւնը կորչէր և ապա մոռանար ամեն ինչ. այդ թեթեամտութիւն է, մինչև անգամ...» Ե՛րբ, բայց ինչո՞ւ, այդպէս է պահանջում օրիորդի կարիերը,

ով կարող է նրա ձեռքից բռնել և արգելել անելու այն, ինչ որ ազատ համարող կամքի գործն է, այնպէս չէ: Եթէ կարելի լինէր մարդկային կամքի վրայ բռնանալ, այն ժամանակ աշխարհին միայն մէկը կ'տիրապետէր: Սաշան կարող է ամենքին ասել. «Ինչ գործ ունէք հետս, ես այսպէս եմ ցանկանում...» Եւ իրաւ, իրաւունք ունի նա որպէս սիրելու, այնպէս էլ թողնելու ոչ միայն Գրիշային, այլ և նրա նման շատ—շատերին: Սաշան զգաստ է, նա չի գործիլ այն, ինչ որ իրաւունք չ'ունի. միթէ նա իր բախտի մասին այնքան չէ մտածում, որքան ուրիշները: Զարմանալի է մարդուս բնաւորութիւնը. մէկ էլ տեսար բոլորովին անտեղի կերպով կոտորած գդալի պոչի պէս ուրիշի գործերի մէջ խառնեց. հետաքրքրելի է իմանալ, թէ ումնից է նա դատաւոր կարգւում:

Գրիշան կորցնելով սիրոյ առարկան, մի րոպէ կորցրեց նաև տղամարդութիւնն

ու լաց եղաւ Սաշայի առաջ:

— Ի՞նչ ես արտասուում, քեզ ի՞նչ եմ արել, հարցնում է Սաշան. — հեռացիր այստեղից:

— Օրիորդ, իսկ նամակներդ... միթէ չես ճանաչում ինձ... ո՛չ, երեւի դու ձեւանում ես, թէ չէ ինչո՞ւ երեկւայ մեր ամբիժ համբոյրը պիտի արատաւորես այսօրւայ մերժումովդ:

— Ո՛չ, ես չ'գիտեմ, թէ ով ես, հեռացիր, կ'լսեն մեզ...

— Ինչպէ՞ս հեռանամ, միթէ հեշտ ես կարծում, ո՛չ, դու նորից պիտի սիրես ինձ:

— Հեռացիր, անամօթ...

Եւ հեռացաւ Սաշան, հեռացաւ նաև Գրիշան: Վերջ... Բայց ո՛չ, մի քանի խօսք ևս, և նրանց սիրային պատմութիւնը վերջացած կ'համարւի՝ որպէս մի կարճ ճանապարհ, որ շտապով կտրոււմ է անհամբեր սուրհանդակը: Ահա թէ ինչ. Գրիշան ունէր մի միջոց, որով կա-

րող էր վրէժխնդիր լինել, բայց նա այդ չ'արաւ, չ'օգտուեց նամակներէց, նա չէր ուզում փեսացւի աչքում զցել նրա ապագայ ամուսնացւին, որովհետեւ այդ աննպատակ և ցած մի գործ էր համարում: Բայց նա ունէր մի բարեկամ, որ զիտէր նրա բոլոր գաղտնիքները. այդ հոգածու բարեկամը գաղտնաբար վերցըրեց նամակները և տանելով՝ ցոյց տաւ փեսացւին օրիորդի ներկայութեամբ: Սակայն բոլոր մարդիկ նոյն հոգին չ'ունեն. մէկը տաք բնաւորութեան տէր է, միւսը սառը, երրորդը երկուսիցն էլ մի քիչ սեփականեցրած. փեսացուն ամենայն մեծահոգութեամբ ներեց Սաշային, ասելով՝ որ սովորական բան է մէկին սիրահարական նամակներ գրելը, անկասկած ջահել աղջիկը չէ կարող առանց յուզերի ապրել, թէև այդ չէ նշանակում զրկւել մաքրութիւնից. իսկ այժմ Սաշան իրան է սիրում:— Կեցցես, Սաշա, շատ լաւ ընտրութիւն ես արել, շատ. այդպիսի նե-

րողամիտ և հասկացող փեսայ ունենալ, մի գաղափարակից մարդու հետ կապւել և դեռ չ'պարծենալ իր երջանկութեամբ, չ'դոհանալ սիրոյ Աստծուց: Բայց քո արածն ինչպէս էր. դու էլ պակաս չես. այդ նշանակում է քննադատել Ամուրին, ոչինչ համարել նրա սխալ որոշումը, նրա նետը մէկ սրտից հանել, մի ուրիշ սիրտ կոխել. չէ որ Ամուրը փոփոխականութիւն չէ բնդունում. նա իր արձակած նետն ալ ևս չէ ճարում, որ մէկ էլ հանէ, որովհետեւ կոյր է. իսկ դու, Սաշա, գոյացրել ես մի նոր Ամուր, որի աչքերը միշտ չորս կողմն են դիտում և ամեն օր նոր-նոր ընտրութիւններ անում: Ո՛վ կարող է քեզ հետ մրցել, քո սիրտը միայն մէկի համար չէ բաբախում անշուշտ, մինչև անգամ առանց ծիծաղելու կարելի է քեզ անւանել ալ'տրուխտ. բայց աւելի զւարճալի կ'լինէր, եթէ մի քանիսին միանգամից սիրէիր . . . Սակայն թո՛ղ չ'զարմացնէ այս շատերին,

ո՞վ գիտէ, աշխարհ է, կարող է այս էլ պատահել մի օր... բայց, 'ի սէր Աստուծոյ, այդքան շուտ կարծիք չ'կազմէք Սաշալի մասին, որովհետեւ այս, ինչ որ ասում եմ, ուղեղի մի խաղ է լոկ, գուցէ ըստ ոմանց՝ հիւանդ ուղեղի խաղ, դուք ասածիս իրագործումն աւելի անհաւանական համարեցէք, քան լինելի: Ինչ անենք, թէ Սաշան սոսկ հաշի համար է մէկին սիրում, այսինքն նա սիրում է լոկ իր հաշիւը և ոչ որեւէ անձնաւորութեան. այս էլ ներելի է, նա միայն մի բան է սիրում, այն է՝ իր հաշիւը, և ոչ թէ երկու, այսինքն հաշի հետ նաև փեսացուին: Բայց ո՞... ինչե՛ր չի կարելի անել փողով. — սեփական, յատկապէս իրան պատկանող փառայեղ տուն, կռքեր, ծառաներ, տան առաջը Շամիրամեան պարտէզ, պարտիզի մէջ տեղը մարմարեայ շատրւան, շատրւանի շուրջը ծաղիկներ, ծառեր, մանաւանդ խնձորենի ու տանձենի, որոնց պտուղները շատ է սիրում

Սաշան, ծառերի տակ սեխ ու ձմերուկ, վարունկ, — իսկ դդում չ'արժէ... և վերջապէս ինքնուրոյն դառնալուց լետոյ կարելի է այնպէս աչքերը փոքրացրած նայել ուրիշների վրայ (թէև այժմ էլ է անում, բայց քիչ), այնպէս քիչ խօսել ուրիշների հետ (թէև գուցէ համբերութիւնը հատնի), այնպէս զուգուել — զարգարել (իսկ հայրը այժմ ժլատութիւն է անում)! Բայց ի՜նչ, միթէ օրինաւոր ամուսնուց զատ գոնէ մի հատ ապօրինի ամուսին ևս չ'պէտք է ունենալ... — Զը գիտեմ, ճշմարիտ, իսկոյն կ'տեսնէք, որ Սաշան այն չէ, ինչ որ կարծում էք:

Սաշան ամուսնացաւ իր վերին աստիճանի ներողամիտ փեսայի հետ. նրանք օրինակելի ամուսիններ են — կատարեալ Թիլեմօսն ու Բաւկիդան: Սաշան այժմ աշխարհային կին է դուրսը, իսկ ներսը տանտիկին, և այն էլ ինչպիսի՜ տանտիկին, ո՞վ է երևակայում... սովորական տանտիկին — սիրտը ծանրացած, հոգսերով

ծանրաբեռնաճ... բայց ի՞նչ հոգսերով.
— նա ձանձրացել է ամուսնուց, ցանկա-
նում է ուրիշին սիրել!... «Հա՛, հա՛, հա՛,
հա՛...» — Ինչո՞ւ էք ծիծաղում, միթե՞
այնքանը ներելուց լետոյ անկարելի կ'լի-
նի այս էլ ներել. ի՞նչ անենք, նա իր ա-
զատ կամքն ունի, որ շատ համակրելի է.
մի կտոր հացն ամեն տեղ կ'գտնւի, միայն
մի կտոր զգացմունքն է, որ չի գտնւիլ.
Իսկ նա կարօտ չէ այն բանին, ինչ որ
հեշտութեամբ է ճարուում. նա ծարաւ է
այն բարձր, բայց անհրաժեշտ կարիքին,
որը դժւար է ձեռք բերել. այդպէս է
լինում միշտ, հազագիւտ բանն աւելի է
ցանկալի, թէկուզ նա թոյն լինի: Մանա-
ւանդ որ Սաշային արգելւած է անելու
այն, ինչ որ հակառակ է ամուսնու շա-
հերին, նա ամուսնու հետ ինչ յարաբե-
րութիւն ուզում է՝ պահպանի, քարը
գլուխը, միայն թէ ուրիշին չ'սիրէ զուր
տեղից: Բայց որ արգելւած պտուղը քաղ-
ցըր է, ո՞վ չ'գիտէ, Սաշան կարող է ծա-

ծուկ սիրել. այսինքն՝ «սիրել» ասելով,
նա հասկանում է գրկախառնութիւն,
համբույր, խոստումներ և այլ այսպիսի
շատ խեղդատակութիւններ, որին հաս-
նելն այնքան էլ դժւար չէ Սաշայի հա-
մար, որովհետեւ միևնոյնն է նրա համար,
ինչպէս ասւած է, մէկը չի ընդունիլ իր
գրկի մէջ, միւսն աւելի վեհանձն կը
գտնւի. յոյսը կտրելը լաւ բան չէ. ամեն
բանի մէջ պէտք է մի պստիկ էլ էլպիս-
տիկ և յամառ լինել. «չիք փրկութիւն
արտաքոյ» այսոցունց լիմարութեանց:

Ապա, Սաշա, դէհ, ժամանակ է, շատ
էլ չ'պէտք է յապաղել հիսթափումից լե-
տոյ, սկսիր դիմումներդ, բայց լըջօրէն,
մեղքացիր Դօն-Ժուանների վրայ, որքան
կարելի է՝ շուտ սկսիր որոնումդ, որպէս-
զի եթէ անաջողութեան հանգիպելու
լինես, ոյժ ունենաս կրկին շարունակելու
բարի գործդ, որ երկար ժամանակ չոր
ու ցամաք չ'մնաս առանց նոր յոգբերի,
առանց սրբազան կրքի: «Իսկ եթէ...»

չ'...աջողւի!...» կասկածով հարցնում
ես դու. «այն ժամանակ պէտք է թոյն
խմել... բայց որտեղից ճարել այդ թոյ-
նը...» Որպիսի մեծահոգութեամբ ես
վերաբերում դէպի անյայտ ապագայիդ
խնդիրը, որպիսի սառնասրտութեամբ ես
մտածում մահւան վրայ. բայց հոգում ես
թոյնի մասին, որ դժւար է գտնել. որ-
տեղից ճարել! Կարծես ուրիշ միջոց չ'կայ
ազատելու կեանքի ծանրագոյն լծից.
իսկ ինչի համար են սուր պողպատը, ա-
րիւնդուշտ գնտակը կամ աստածային
բարձր ժայռերը:

Տեսնում ես, թէ որպիսի անհոգ
մարդ եմ. կարծես քո կեանքը մի ճանճի
կեանքից էլ աւելի անգնահատելի է:
Բայց իզուր ես այդպէս կարծում. ես այս-
պէս անհոգութեամբ մեռնելու միջոցներ
եմ առաջարկում այն պատճառով, որ
շատ լաւ համոզւած եմ, թէ դու դրան-
ցից ոչ մէկը գործադրողը չես, և ոչ նոյն
իսկ քո ուղած թոյնը կ'ընդունես, եթէ

գտնւի. եթէ մի օր չարաճճիին մէկը պա-
տահմամբ քեզ թոյն ցոյց տայ, հարկաւ
դու նրան «դահիճ» կ'անւանես: «Կինը
թոյլ արարած է, պէտք է ներել այդպիսի
դէպքերում», կասես դու. — ներում եմ,
մէկի կամքը բռնաբարելու սովորու-
թիւնը չ'ունեմ, թող ուրիշներն ևս նե-
րեն, ես հակառակ չեմ, որովհետեւ եր-
կնքի տակ բացարձակ մեղաւոր չ'կայ,
ամեն բանի մէջ մայր — բնութիւնն է մե-
ղաւոր, ինչո՞ւ մեզ աշխտրհ բերաւ, որ
մենք էլ մեր սեփական տանն զգանք մեզ
և այն անենք, ինչ որ հաճելի է մեզ
համար: Ես մինչև անգամ զարմանում
եմ, թէ ինչ հիման վրայ են աւազակ-
ներին պատժում. չէ որ նա էլ մարդ է,
նա էլ պէտք է ապրէ բոլորիս պէս իր
հաճոյքներով, իր անհատական ազատու-
թեամբ... եթէ նրա արհեստը միայն ձեզ
դուր չէ գալիս, աշխատեցէք փոխել, և
ոչ թէ պատժել նրան ու կրկին թողնել
նոյն արհեստովը պարապելու. շինեցէք

նրան թէկուզ վաճառական... Էհ, բայց վաճառականութիւնն էլ աւագակութեան աստիճաններից մէկն է. շինեցէք թէկուզ... ինչ ուզում էք՝ շինեցէք, բայց ո՛չ բանտարկեալ—անկրթին կրթում են, հիւանդին բժշկում, հաշմանդամին ձեռք մեկնում. «տո՛ւք, և տացցի ձեզ»:

«Անգոյն կեանքը հաւասար է զրօի. եթէ անկարելի է բարիքների ձգտելը, գոնէ պէտք է չարութիւն գործել». այս քո կարծիքն է, Սա՛շա, այնպէս, ինչպէս Հերոստրատն այրեց Դիանայի տաճարը, որպէսզի անունն անմահանայ. նա հասաւ իր նպատակին. բազմաթիւ դարեր են անցել, և վերջին դպրոցականն անգամ դեռ լիշու՛մ է նրան, յարգում նրա լիշատակը. գուցէ կ'զայ մի նոր աշխարհ, որի հսկայի սիրտ ունեցող մարդիկ նշանակութիւն չեն տալ մեր այժմեան բարեգ ու չար կոչւող գաճաճներին, ո՛ւր մնաց չարագործներին. բայց քանի դեռ չէ հասել այն դարը, կարող ես համար-

ձակապէս կեանք վարել այնպէս, որպէս ցանկանում ես, այսինքն՝ քեզ խօսակցութիւնների առարկայ դարձնել գոյութիւնը ցոյց տալու նպատակով: Դու կարծում ես, թէ զգացմունքդ չէ՞ն գնահատում. ապա ի՞նչ կ'ասես փորձերի դէմ. միշտ աջողութիւն ես գտել և ընդհակառակն՝ ուրիշներին ես սեւացրել, իսկ ինքդ մնացել միշտ հպարտ (նախանձելի՜ հպարտութիւն...), միշտ քմահաճ, միշտ անմատչելի, այսինքն այնպէս, ինչպէս թելադրել է խղճմտանքդ... Բայց ճիշտը չ'գիտեմ, թէ դու է՛լ խղճմտանք ունեւ, թէ՛ ոչ, միայն այսքանը գիտեմ, որ այդ խղճմտանքը ստեղծւած է լատկապէս աղքատ, խեղճ, թույլ արարածների համար, որոնց կեանքը արիւն է արտադրում, որոնք որևէ մէկին չնչին վերաւորանք հասցնելու համար պատրաստ են փղձկալ անկողնի մէջ և իրանց անձն սպանել անկոչ մտքերով:

Սաշան գտել է արդէն մէկը, գրաւ-

Լած է մի գանգրահերով — նրա հաշիւը գանգրահերների հետ է, ուրիշ ձևի մարդ տեսնել չէ ուզում: Բայց այս գանգրահերին չ'պէտք է խառնել ուրիշ գանգրահերների հետ, որոնք գործ են ունեցել Սաշայի հետ երբեկիցէ. սրա անունը մի տարօրինակ անուն է (երևակայեցէք, Կաշա է), որը հէնց հրաւիրել է իր վրայ Սաշայի ուշադրութիւնը, և լետոյ նոյն իսկ սէրը: Խորհուրդ եմ տալիս հոգաձու ծնողներին՝ իրանց նորածիններին սովորական անուն տալ և այնպէս անել, որ տգեղանան՝ որքան կարելի է, թէ չէ Սաշա — Մաշա — ները խաղ կ'անեն նրանց կեանքով:

Դառնանք տիկին Սաշային, իմանալով՝ որ նա ճարեց մի սիրոյ մուրացկան, յանձին Կաշայի: Նա այլ ևս հօր տան ստրկուհին չէ, այժմ ազատ կին է, ունի իր տունը, և ամուսինը բացակայ է լինում ցերեկները, կարող է սիրելի պարտնին համարձակօրէն ընդունել իր տանը:

Այդպիսով սկսում է նրանց խաղաղ յարաբերութիւնները. յաղթանդամ, բայց վախկոտ սիրահարն ամեն օր այցելում է իր քնքոյշ սիրուհուն, նրա շրթունքներից վարդեր քաղում և էլի հանգիստ սրտով լետ գնում:

— Որքան երջանիկ եմ, Սաշա.

— Չէ, ես քեզնից աւելի եմ երջանիկ:

— Ես էլ պակաս չեմ:

— Ո՛չ, ես կ'ապացուցեմ, որ մենք հաւասար չենք:

Ապացոյցը կայանում է նրանում, որ Սաշան ամուր գրկում է Կաշային, համբույրների հեղեղ թափում նրա աչքերին, երբեմն ամբողջ ընկնելով չի հեռացնում շրթունքները Կաշայի կրակոտ շրթթունքներից, որոնցից փափուկ բարձերը քիչ է մնում որ այլուեն, բայց երևում է, որ Կաշան էլ լետ չէ մնում Սաշայից: Այդպէս շարունակում են այս գործողութիւնները մինչ մի դժբախտ ընկնի, որ

շնտ կոտրում է Սաշայի եթերասնունդ սիրտը, և... Բայց սպասեցէ՛ք, ահա բոլորը:

Չար հարեանները լուր են տալիս Սաշայի ամուսնուն, թէ նրա բարի կինը միշտ իր մօտ է ընդունում ինչ որ կասկածելի պարոնի: «Ո՞վ պիտի լինի այդ պարոնը! — հարցնում է կիսամօթահարած ամուսինը. — պէտք է բռնել նրան ծուղակով, որպէս աղւեսն են բռնում:» Եւ նա սկսում է միջոցներ մտածել այն աղւեսանման մարդուն բռնելու համար, որ ապօրինի կերպով արատաւորել է նշրա ընտանեկան պատիւը, շփոթել, պղծտորել է նրա նախանձելի վիճակը: Պէտք է բռնել, բայց ինչպէս. կինն իմացել է նրա մտադրութիւնը, այլ ևս չի ընդունիլ ատելի պարոնին, քանի որ կարող է մտածել, թէ ամուսինը ներս կ'գալ և աղմուկ կ'բարձրացնէ: Եւ ահա դժբախտ ամուսինը խորհրդի է բռնւում փոքր ձեռքով մարդկանց հետ և որոշում է կնո-

ջը խաբել, թէ ուզում է մի քանի օրով հեռանալ քաղաքից ինչ որ գործով, որը չէ ուզում հաղորդել կին — մարդու խելքի բան չ'լինելու պատճառով: Իսկ Սաշան անյապաղ նամակ է գրում իր կորած — մոլորած սիրելուն.

«Խմ պաշտելի էակ, իմ կորուսեալ դրախտ, երջանկութեան փակւած դռները կրկին են բացւել մեզ համար: Նախախընամութիւնը լաւ է ճանաչում Իր արարածներին: Նա գիտէ, որ առանց քեզ անկարող եմ ապրել. ահա ամուսինըս վերջապէս հեռացաւ քաղաքից, երեկոյեան անմիջապէս թռիւր ինձ մօտ, կ'սպասեմ անհամբեր: Ընդունիր անթիւ համբույրներս և շտապիր ստանալու նրանց իրականապէս: Բեզ նւիրւած քո Սաշա:»

Սաշան իրաւ երեկոյեան մենակ չէ

մնում. սուենկի պէս բսնում է նրա առաջ իր սիրած Կաշան, և ահա պատրաստ են հրճւելու, որչափ թույլ է տալիս իրանց օրէնքը: Համբույրները, որ Սաշան ուղարկել է միայն մի քանի գրերով երևակայապէս, իրականանում են այժմ. հոսում են նրանք, հոսում, և միայն հետքերն են մնում շրթուներէի, երկընքի այդ դռների վրայ: Մի քանի ընկերացիք ևս, և սենեակում կիսամուկ է տիրում...

Բայց ախ, տեական չէ նոյն իսկ երկնաշնորհ վայելչանքը:—Թողուկ ամուսինը դուրս է պրծնում մահճակալի տակից՝ կոմբալագլուխ դադանակը ձեռին.— որքան պրօզայական տեսարան!!.. Նա կատաղած է աւելի, քան երբեքիցէ կատաղել է իր կեանքում:

—Պարոն, այստեղ ինչ գործ ունես, հարցնում է հսկայամարմին սիրահարին, որ սառած կանգնած է և դողդողում է անընդհատ՝ մահճակալի վրայ ուշաթափ

ընկած մերկանդամ Սաշայի մօտ:

—Ե՛ս... ներեցէք, եթէ ես իմանալի... որ այսպիսի բան է պատահելու, ը՛ր՛, երբէք չէի գալ, ազնիւ պարոն... ներեցէք... թողէք դուրս զնամ... այլ ևս չեմ գալ, ձեզ ինչ... եմ առարելը...

—Լռիր. կեղտոտ, գծով մարդ, ահա, ա՛ռ քեզ,

և փայտի հարւածն իջնում է սիրահարի ճակատին, որ վա՛յ գողալով սարսափահար դուրս է նետւում՝ հազիւ —հազ բանալով դուռը, բայց մոլթ նախասենեակում սատանայի պէս ինչ որ բան նկատելով՝ վախից շրխկում է դրան առաջ: Սակայն մարդ տաքացած ժամանակ դժոխքովն էլ կ'վազէ, թէկուզ կտրտեն էլ նրա ոտները. սիրահարը մի քանի հարւածներ էլ ետեից ուտելով, կամ դրութեան փոփոխութիւնը ցոյց տալու համար ասենք՝ սիրահարը փայտահար դառնալով, մի—գլուխ պոկ է գալիս դէպի սարերն ու ձորերը: Խեճալի՛ մարդ...

հաւատացէք, պիտի խղճալ այդպիսինե-
րին. պէտք է ասել, որ շատ անմարդա-
վայել գործ տեսաւ Սաշայի ամուսին Պա-
շան Կաշայի վերաբերմամբ:

Միւս օրը տարածուած է ողջ քա-
ղաքում, որ տիկին Սաշան իր ամուսին
Պաշային թողել՝ գնացել է հօր տունը և
ապահարզան է պահանջում, որովհետեւ
ամուսինը տգէտ վաճառական է, բան չէ
հասկանում, մինչև անգամ իրան ծեծում
է՝ որպէս տարածել էր բամբասանքով
մարդ ուտող քաղաքում. իսկ իր մէջ ա-
սում էր, որ նա բռնակալ է, որովհետեւ
արգելք է լինում իր զգացմունքի ազատ
արտայայտման, որ իր կամքը ոչինչ է
համարում և այն չէ անում, ինչ որ ին-
քըն է կամենում, բայց երբէք մտքովը
չէր անցցնում բնդհանրական մեղքից ի-
րան ևս բաժին չատկացնել: Այդ շատ
վատ սովորութիւն է, մենք բոլորս էլ
ատում ենք այդ սովորութեան տէր
մարդկանց. ես որ զգւանքով եմ վերա-

բերում. երեխայ ժամանակ լսած արա-
բական հէքիաթների վիշապներից այն-
քան չէի վախենում, որքան վախենում
եմ այդպիսիներից: Մի ժամանակ, երբ
ես դժբախտութիւն ունէի ձեմարանի
աշակերտ լինելու («էհ, ինչ հետաքըր-
քրական բան է աշակերտի կեանքը»,
կ'ասէք դուք. բայց թո՛յլ տւէք ասելու,
որ հա էլ մարդ է!), ես ունէի զանազան
գաւառներից հաւաքւած զանազան ձևի
դասակիցներ. ալէքսանդրապոլցիներն աչ-
քի էին ընկնում բազմաթիւ անմիտ յատ-
կութիւններից զատ նաև՝ վերը լիշած
յատկութեամբ. ահա թէ ինչն է սլա-
ճաւը, որ ես ոչ մի տեղացու այնքան
չեմ ասում, ինչքան ալէքսանդրապոլցի-
ներին: Ծիւհ, որքան սխալներ է անում
բնութիւնը. հետաքրքիր է իմանալ, թէ
ինչո՞ւ համար է նա աշխարհ բերել այդ
թեթեւսոյիկ կենդանիներին: — Թող ամեն
մի ալէքսանդրապոլցի չ'կարծէ, թէ վատ
է ինքը. առածն ասում է՝ «Երուսաղէմ

շուէն չ'կայ»։ Փլշկւելու է աշխարհն այս-
պիսի առածներ ստեղծելու համար. գո-
նէ մի քիչ քաղաքավարի լինէր, խօսք
չէի ունենալ. բայց բանն այն է, որ լաւ
ալէքսանդրապօլցիներն էլ կ'նեղանան ինձ-
նից վատ ալէքսանդրապօլցիների հետ
միասին։ Օ՛հ, այս վատերը. ձեմարանի
տեսուէն անգամ վախենում էր նրանցից,
և նրանց խօսքը օրէնք էր նրա համար։
Եթէ նրանք մեղանչէին որեւէ դէպքում,
նա միշտ կ'ասէր. «Ոչինչ, թ իւր իմ ա-
ց ու թ իւրն է տեղի ունեցել, մի սուան-
ձին բան չ'կայ!...» Ա՛խ, որքան էին
ատում նրանք մեզ՝ զարաբաղցիներին.
եթէ կարելի լինէր, մեր արիւնը կ'ծծէ-
ին և դեռ մի քիչ էլ աւելի։ Բայց թող-
նենք, սատանան նրանց հետ։

Սա՛շա, չ'գիտեմ, «մնաս բարով» ա-
սեմ, թէ «ցտեսութիւն...» Ե՛հ, եր-
կուսն էլ քեզ եմ ուղղում, որն ուզում
ես՝ ընտրիր. եթէ երկրորդը վստահաւոր
ես համարում, համեցէք, կ'ընդունեմ

առաջինը, այլ ևս չեմ յանդգնիլ կեան-
քիդ շրջանը ոտք կոխելու... Իսկ եթէ
երբեկիցէ երևամ կրկին, անշուշտ պիտի
ներես, որովհետեւ այդ քո համոզմունքն
է, թէ սխալը պետք է ներել. գուցէ ին-
քքդ սխալանքի մէջ ես ընկած՝, այդ պատ-
ճառով ես այդպէս դատում, յամենայն
դէպս ես իրաւունք ունեմ քո առաջ ա-
նելու այն, ինչ որ հակառակ չէ համոզ-
մունքիդ։ Բայց դժւար թէ երբեկիցէ նո-
րից պատահենք միմիանց, այդ պատճա-
ռով պարտքս եմ համարում օր առաջ
խստասիրտներին խնդրել, որ ներեն քեզ,
որովհետեւ դու տակաւին սխալդ ուղղե-
լու ոյժից զուրկ չես։ Ուրեմն կեցցէ
հաշտութիւնը և խաղաղ ապագան...
Իսկ ընթերցողներին հետ չ'գիտեմ՝ իրա-
ւունք կ'ունենամ հաշտւելու, թէ ոչ. կա-
նալք շատ բարեսիրտ են, նրանք անմի-
ջապէս կ'ներեն, գիտեմ... Ե՛հ, чтожъ, չէ՞
որ ես էլ պետք է ժամանակս մի բանի
վրայ գործադրեմ. մի բանաստեղծ

(ալ է քսանդրապօլցի!) ազատ կերպով գրում է լառաջբանի մէջ. «որովհետեւ երկար ժամանակ անդործ էի, ուստի մտածեցի բանաստեղծութիւններ գրել՝ ժամանակ անցկացնելու համար»: — Ես որ բանաստեղծութիւն չեմ գրում, կարծեմ չէք տրտնջալ, որ եթէ նոյն իսկ սպառնամ ձեզ մի երրորդ... գլխով: Ներեցէք, որովհետեւ ուզում եմ հաշտւած իրաժանել ձեզնից:

III.

Կրկին եմ ցանկանում դուրս գալ երազների աշխարհից և մի կարճ, շատ կարճ զբօսանք կատարել ժամանակակից կնոջ կենսական տատառի տ ճանապարհի վրայ: Չ'նայած՝ որ այժմ այլ ևս աշակերտ չեմ (որի համար ամեն օր երկու ջուխտ մոմ եմ վառում, որովհետեւ նախ՝ որ գրածս այժմ ուրախութեամբ կ'կարդաք՝ համարելով կեանքի մէջ մտած մարդու մտքի արտադրութիւն, և երկըրորդ՝ որ ազատ եմ զգում ինձ տեսչական զանազան անհամ սաստուկներից): — Այո՛, թէև այժմ այլ ևս աշակերտ չեմ, բայց և այնպէս այնքան էլ հեռուն չեմ գնալ, առանց այն էլ վախենալու է. մի մահկանացու շատ էլ չ'պետք է լանդզնէ հետախուզել այն արարածի կեանքը, որը կարող է շանթել իւրաքանչիւր թըշու-

ուականի, թէպէտ ես լանդգենուծիւն չեմ ունեցել երբէք դուրս թափելու ան բոլորի գէթ չնչին մասը, որ տեսել եմ միայն իմ աննշան շաւղից: Եւ իսկապէս, ասացէք խնդրեմ, ես ճշմարիտ չեմ միթէ, չէ որ խորհրդաւորը միշտ սարսափելի է. իսկ ի՞նչն է կնոջից աւելի խորհրդաւոր:

Անշուշտ խօսքերս կ'ընկնեն շատերի ձեռքը, կ'կարդան, կ'բացականչեն, ինձ «անկիրթ» կ'անուանեն, գլխիս քար ու կարկտի պէս անէծքներ կ'տեղան, չ'նայած որ ասածս շատ քիչ կ'լինի: «Վա՛յ քո օրին», կ'ասեն մի քանի բարեսիրտներ խղճաւով:— Բայց մէկի ա ն կ ը թ ու թ ի լ ն ը կայանում է հէնց նրանում, որ նա իր համոզմունքին հակառակ եղող ամեն մի դատաստան համարում է ցնորւածի բարբաճում, կ ը թ լ ա ծ ուղեղի անտեղի զիգզագ, որ առաջանում է մտաւոր դատարկութեան ներկայութիւնից, համարում է մի ահագին զըրօ, մէջ

տեղն էլ մի հատ կէսարշինանոց մինուս, և անփոյթ քրքիջով կնքում ամեն բան. նա և՛ համբերատար է և ո՛չ համբերատար. համբերատար է, որ լուրջ կռիւ չէ սկսում զղիկներին ցեղակից կենդանիների պարագօկսալ՝ կարծիքի դէմ, և ո՛չ համբերատար է, որ շտապում է արհամարհանքով անել իր դատաստանը:— Ինչ ուզում է լինի, ես ուզում եմ մօտենալ կնոջ ճանապարհին, այս էլ հօ լողարան չէ, որ նկատողութեան ենթարկեն ինձ! Մի անգամ, երբ դեռ այնքան լաւ լողալ չ'գիտէի, որքան այժմ, ծովի վրայից վերադառնում էի լետ, հետո ջղաձգութիւն պատահեց, և քիչ էր մնում խեղդւէի. մեր լողարանը հասնելու ամենակարճ ճանապարհը կանանց լողարանի առաջովն էր, ուստի վախենալով խեղդւելուց և այդ պատճառով աշխատելով շուտ տեղ հասնել, անցա՛յ կանանց լողարանի առաջով: Բայց վերջն այնպէս տուժեցի, որ սկսեցի զղջալ չը

խեղդեցիւս համար: Լողարանատէրը մի լաւ հայհուց ինձ և նոյն իսկ սպառնաց ոստիկանատուն քաշ տալ. այդ խայտառակութիւնից ինձ ազատողը մի կին էր. շնորհակալութիւն կանանցից, որոնց ճանապարհին մօտենալ եմ ուզում: Բայց կնոջ ճանապարհին մօտենալու համար պէտք է բռնել Կուպիդոնի փեշից, որ պէսզի տեղ հասնես, թէ չէ շատ շուտով կ'մոլորես անթիւ բաւիղներին մէջ: Այս էլ պէտք է ասել, որ փեշի որ կողմից ուզես, չես կարող բռնել — այսինքն կարող ես, բայց իրաւունք չ'ունես, կամ եթէ իրաւունք էլ ունենաս, կարող ես կրկին հանդիպել սխալի: Ես բռնում եմ Կուպիդոնի փեշի ան ծայրից, որ կարած է չինական թէյի տերւեններից աֆրիկական կակտուսի փշերով մեզնից իննհարիւր իննասուն և ինն դար առաջ, որից եթէ մի փոքր անխնայ կերպով քաշես, կտորտանքները ձեռքումդ պիտի մնան: Ուրիշ կերպ էլ չէ կարելի մօտենալ Սաշայի

պէս արարածին... Ներողութիւն, ոչ թէ Սաշայի, այլ Մանիայի, որովհետեւ ես միօրինակութիւն չեմ սիրում՝ չ'նայած որ ինքս մի օրինակ եմ: Խնդրեմ առժամանակ Մանիային (Փուլ, ինչ ջհուդական անուն) Սաշայի տեղ ընդունէք, հետեապէս և՛ Սաշայի, և այնու սկսեմ պատմութիւնս: Գուցէ կան այս անունը չ'հաւանող մարդիկ. բայց այս հօ բարեգործական ընկերութեան ժողովին նախագահի ընտրութիւն չէ, որ քէտարկել տամ. ով չի հաւանում, կարող է տեղն ուրիշ անուն դնել:

(Անմոռանալիներդ իմ վարդեր, որ այդպէս համերաշխութեամբ գրկել էք իրար բաժակիս մէջ, ով գիտէ, եթէ դուք չ'լինէիք, չ'պիտի լիչէի սէրս և սրտիս խորքից մի խորիմաստ հառաչանք չ'թուցնէի. ես խօսում եմ այսքան երկար ուրիշների սիրոյ մասին, բայց իմս մոռացութեան եմ մատնել, ինչո՞ւ, միթէ՞ միայն այն պատճառով, որ սիրտս քարա-

ցաւ, որ հոգիս մռայլով պատեց, որ ես յոգնեցի այսքան վաղ աննպատակ և թշուառ կեանքիցս. բայց փոյթ չէ, դեռ առկայծւում է մէջս յուսոյ մի վերջին կայծ, դեռ ապրել եմ ուզում թէկուզ առանց սէր, առանց բարեկամ, մենակ ու մոռացւած. երբ այդ կայծն էլ կ'հանգչէ, այն ժամանակ կ'լռէ և՛ ձայնս, բարխելուց կ'դադարէ և՛ սիրտս: Ինձ անհրաժեշտ է այժմ լալ, որ գոնէ քիչ հանգիստ ձեռք բերեմ, բայց ես արցունք չ'ունեմ, ուստի ծիծաղում եմ, որ դրանով կարողանամ մի քանի կաթիլ ստեղծել: Եւ ահա՛ երազում եմ այն սրբազան ընկալի, երբ արցունքները լանկարծակի կ'հետևեն սրտիս փղձկալուն և մեղմիկ կ'հոսեն այտերիս վրայով՝ ետքից թողնելով արծաթէ շերտեր... 6, այն ժամանակ ես կ'վերականգնեմ և այլևս ինձ ամենաթշուառ էակը չեմ համարիլ այսօտար աշխարհում):

0, չ'կարծէք թէ այս մի խոտորու-

մըն էր մեր պատմութիւնը. քաւ լիցի, ես այդպիսի բան անել չ'գիտեմ, իբրև հայ հեղինակ. մանաւանդ որ այժմ ես էլ կեանքի մարդ եմ, հետևապէս աւելի ճշտօրէն դատող, գործող, և ոչ թէ գիմնագիստ, որ ամբողջ օրը խօսում, ամեն հարցի պոչից էլ բռնում է, բայց վերջը լսողը գլուխը թափահարելով է հեռանում. ես չեմ ուզում, որ մէկը քրթի տակ մռմռալ, թէ՛ «այս ինչ բան է, իր ցաւերն է մեզ ուտացնում»: Բայց ես կ'ասեմ, որ ցաւը չէ կարելի ուտացնել, և ոչ էլ նոյն իսկ խմացնել, այլ միայն պատմել. իսկ այս, ինչ որ պատմում եմ, մենակ իմ ցաւը չէ, այլ և քո՛, մատաղ ընթերցող կամ ընթերցողուհի. գոնէ այն միլիթարուլիւնը կ'ստանաք, որ կ'տեսնէք ձեզ նման տառապող մի ուրիշին ևս, կ'զգաք, որ մենակ չէք: Բայց... Հայդէ, ժամանակ է!)

Սարսափելի է մեր դարը... Բայց այն ո՞ր դար է, որ սարսափելի չէ եղած:

Պիտենք, որ ապականութիւնն ամեն տեղ է եղել և կայ, բայց դրա հետ չէ պակասել և՛ կռիւը, վատը միշտ ունեցել է իր օպպօզիցիան (կատարեալ կարիւնետալին դարձեալ): «Ամեն բան ժամանակի դործն է, այս բոլորը գիտեն... միայն և միայն ժամանակն է, որ կարող է փոփոխութիւն մտցնել հանգամանքների մէջ, իսկ մարդը ոչինչ է», ասում են խելօք մարդիկ:— Սակայն չէ՞ որ ժամանակը մի դատարկ ետութիւն չէ, չէ՞ որ նա մի մասով մարդկային կեանքի «ետեւ — ետեւութիւնն» է (մի աստուածաբանից եմ սովորել չակերտներում բանտարկած բարդ բառը), առանց մարդուն ժամանակը թերի է, միայն նրա կեանքով է լրումն ստանում. հետեւապէս՝ «ժամանակն ընդունակ է ամեն բան տակնուվրայ անելու, եղածը հիմնայատակ կործանելու և աւերակների վրայ կառուցանելու փառայեղ նոր շէնքեր» ասելը նույնն է, թէ այդ բոլորի մեծ մասը կարող է կատա-

րել մարդը, որովհետեւ նա բնութեան ամենամեծ գործիքն է (կացին կամ ուրազ չ'կարծէք):— Ուրեմն մարդ մի առանձին ին դի վի դ ու ու մ չէ՝ լայն մտքով վերցրած, մի ինքնուրոյն ս ու ը բ ե կ տ չէ (չէ՞ք, ինչ ընտրովի և բոպական բառեր) հեռու բնութեան օրէնքից, այլ այդ բնութեան մի մասն է, որ գեր է կատարում նրա և՛ ը ն ձ ե ո ո ղ ա կ ա ն, և՛ կ ա տ ա ը ո ղ ա կ ա ն (միայն հոգեբանութեան մէջ գործածուող տերմիններ են սրանք) բաժիններում, հետեւապէս զուր չէ նրա մաքառումը, որի հետեւանքը բոլորս գիտենք, և...

Եունչս կտրւեց: Քրտնեցի: Տէր Աստուած, այս որքան հեռու դնացի ցոյց տալու համար, որ իմ ճիգն աւելորդ չէ Մանիային ողջ աշխարհի և աւելի իր առաջ դնելու համար. թէև ինքը բոլորիցս էլ լաւ գիտէ իր կեանքը, բայց գուցէ չէ նկատում դրա մէջ մի անբնական երևոյթ, որով կարող է փլատակ անել

շատ-շատերի բախտը. գուցէ և նկատում է, բայց կարծում է թէ ուրիշներից իմացած չէ, հետեւապէս դեռ կարող է օգտուել ընդհանուր՝ այսպէս ասած՝ անտեղեկութիւնից և կեանքը շարունակել աչնպէս, ինչպէս իրան հաճելի է. իսկ ուրիշները!... Է՛հ, КБ черту, ինչ ուզում է, թող լինի, մի բան՝ որ ինքը չէ տուժում: Եթէ Մանիայից հարցնես, թէ ինչո՞ւ ես սրան թողնում՝ դրան սիրում, դրան էլ թողնում՝ նրան սիրում, նա կ'պատասխանէ. «Սէրն առաջանում է գեղեցկութիւնից. այսօր սիրում եմ մէկին, որովհետեւ նա բոլորից գեղեցիկ է թւում ինձ, վաղը պատահում եմ մի ուրիշին, որ նրանից աւելի գեղեցիկ է. ուզեմ — չ'ուզեմ, պէտք է թողնեմ առաջինին...» Ի՞նչ կ'ասէք սրա դէմ, պարո՞ն Մանտեգացցա, որ քարոզում էք առաջին և վերջին սէր. երեւի այս, թէ՛ «ամուսնանալ միայն նրա համար, որ գեղեցիկ ամուսին ունենաս, նոյնն է՝ թէ մեծ

գին տալ մի կտոր հողի, որտեղից դիտում են այն երկինքը, որն ամբողջ աշխարհին է պատկանում:» Սրա՞ դէմ ինչ կ'ասէք, ընթերցողներ և լսողներ: Լըռե՛նք բոլորս էլ:

Մանիայի վրայ վերջին չարաբաստիկ դէպքը կարծես ոչ մի կործանիչ ազդեցութիւն չէ արել. նրա պատուհանի տակով անցնողը պատիւ կ'ունենայ միշտ տեսնելու, թէ նա ինչպէս ուրախ երգում է, նւագում և երբեմն նոյն իսկ պարում, փոքրիկ երեխաների ականջին փսփսում, թէ այս ինչը չէ իր սիրելին, այլ այն ինչըն է, այն ինչն էլ չէ, երբորդ ինչն է, կամ տասներորդ ինչն է. նա միշտ «ինչերով» է զբաղւած: Բայց յամենայն դէպքս նա չէ կարող առանց ամուսին մընալ, նախ՝ որ մահճակալին կեանքի համն առել է, և երկրորդ՝ որ ջահել կրնով ամուսին չ'ունենալը մեծ ամօթ է համարւում նրա երկրում. բայց և չի առնիլ նրան իր քաղաքացիներից ոչ ոք, որով-

հետև ամբողջ քաղաքը ծանօթ է նրա կեանքի հետ, շատերին խրոնեցնում է մանաւանդ վերջին դէպքը. և ապա՝ որ գլխաւորն է, նա ամուսնուց օրինաւոր կերպով չէ բաժանւած, ապահարգան չը կալ մէջ տեղ, ուրեմն դեռ այրի և ազատ չէ, ուրիշի անունը կրող տիկնոջ վրայ ո՞վ կ'իշխէ տիրանալ: Բայց պէտք էր մի բան անել... այո՛, անել... այստեղ մի փոքր մտածեցէք... լաւ է, բայց ի՞նչ անել. չէ՞ սր նրան ոչ ոք չէ կարող առնել, իսկ նա ցանկանում է կըրկին ամուսնանալ անպատճառ, ինչ էլ որ լինի: Կրակ ու պատուհաս է՝ հաւատացէք՝ այն մարդկանց համար, որոնք անհամբերութեամբ սպասում են Մանիայի մի հաստատուն վիճակ ունենալուն, նրա դրութիւնն ու գիրքը միանգամայն որոշւելուն: Բայց ինչ, միթէ այդչափ շուտով կարելի է ամեն բան գլուխ բերել. նախ պէտք է գլուխ կոտրել և ապա գլուխ բերել մի այդպիսի ծանրակշիռ

գործ, որ եթէ քաշէք, ծանրութեան չափը չէք էլ կարող որոշել, չ'նայած որ Մանիայի աչքում գուցէ կէս մսխալ էլ չ'երևայ:

Հազար, տասը հազար ամօթ այնպիսիներին, որոնք իրանց հետ կապ չ'ունեցող մի բան իրանց են վերագրում, ինչ էլ լինի այդ բանը... Մանիան յոյսը գեղեցկութեան վրայ դրած՝ կարծում է թէ զգացմունքը միայն իր համար է ըստեղծւել, որով պիտի պսակւի իր կեանքի բոլոր շրջանը: Լաւ, ասենք թէ իրաւունք ունի այդ ասելու, բայց միթէ բաւական է այդ իւրաքանչիւրին կախարդւած դրութեան մէջ պահելու համար, որի մէջ համոզւած է նա: Այդպէս չարաչար կերպով են սխալւում նրանք, որոնց ուղեղը ցնորքներով է պարուրւած. բայց չէ՞ որ այդպիսի ուղեղի մէջ մի օր վերջապէս երևան են գալիս դատարկութիւնն ու աւերը: Աստուած ո՛չ անէ, թո՛ղ չ'գայ այն օրը, երբ Մանիան հիաս-

Թափուլթեան մէջ կը մըմնջալ. «Ներքիւր, երկինք, ես սխալած էի, բոլուն կըքերի անմեղ զոհ եմ, բախտս ինձ խաբեց եւ միայն վերջը ցոյց տուաւ, որ դաւաճան է:» Չէ, Մանիւան չէ ուզում, նա համոզւած է, որ չէ կարող ալդպէս պատահել. նա դեռ սպասում է, դեռ ամուսնացուներ է ընտրում, երբեմն նոյն իսկ այնպէս՝ հանաքով ակնարկում է ամուսնանալու մասին ընտրեալներին մօտ, բայց տարաբախտաբար նպաստաւոր պատասխան չէ ստանում: «Օհ, Տէր իմ, այս ի՞նչ է նշանակում, չէ որ ես իմ ազատ կամքի տէրն եմ, ինչ ուզեմ, այն կ'անեմ, չէ որ կապ չ'ունեմ թողած ամուսնուս հետ, ես ով, նա ով, ինչո՞ւ ինձ կ'ին չեն առնում, միթէ ազատութեան մէջ էլ կապանք կայ:» Այդպէ՞ս է, ինչ էք ասում. գուցէ կ'ասէք Մանիւին՝ «զոր ինչ կարծես՝ կարծէ, զայդ մի կարծեր», բայց ձեր խորհուրդը կէս դրօշ գին չի գնալ նրա մօտ, հետեւ-

պէս աւելորդ է, թող ինչ ուզում է՝ այն անէ. ազատութիւն, ազատութիւն տըւէք կանանց... Այդ է դարուս ազատութիւնը... Ես կարծում եմ, որ երբ խելքը գլխին տղամարդն ամուսնանում է, ամբողջից կոտորակ է դառնում, այն է՝ մի ամբողջ մարդը դառնում է կէս մարդ, որովհետեւ իրան ամբողջութեան մէջ պահող ազատութիւնը կէս է անում իր կնոջ հետ. ամենախելօք կին—մարդն եւս ենթարկւում է նոյն վիճակին, որովհետեւ ամուսնանալուց յետոյ իր բոլոր պակասաւոր կողմերը հանում է երեւան (երեւան քաղաքը չ'կարծէք, որ մեծ Եւով է գրւում). ահա թէ ինչու է Մեծ Մարդն ասել. «Եւ եղիցին երկոքեան՝ ի մարմին մի:» Բայց հետաքրքիր է իմանալ, թէ ինչի է հաւասարում առանց այն էլ ամբողջից փոքր կոտորակ ներկայացնող մարդը, երբ ամուսնանում է, չէ որ նա դարիս պահանջի համեմատ պէտք է իր կնոջն ազատութիւն տայ, իսկ

այդ ազատութիւնը մեր մէջ ուրիշ տեղից չէ ձեռք բերուում, այլ եղածիցն է տրուում: Յամենայն դէպս ամուսնանալը վտանգաւոր բան է, այդ լաւ են հասկանում ամուսնացածները: Գիտեմ, որ կան մի քանի հատ ընտրեալներ, որոնք ուրիշ կերպ են դատում. մինչև անգամ մի պարոն այս հարցն էր տալիս. «Ինչի՞ համար ամուսնացած տղամարդիկ միշտ ասում են, թէ ի՞նչ լաւ կ'լինէր, եթէ քիչ էլ շուտ ամուսնացած լինէին, իսկ կանայք— թէ ինչ լաւ կ'լինէր, եթէ քիչ էլ ուշ ամուսնացած լինէին»: Բայց ես հարցնում եմ. արդեօք՝ երկուսն էլ չեն կեղծում, առաջինները՝ կանանց ինքնասիրութիւնը գրգռելու, և երկրորդներն՝ ամուսինների վրայ ճնշում գործ դնելու, իրանց թանգ ծախելու նպատակով: Հէնց բաւական է միայն պատահել մի այնպիսի կնոջ, որին երեկոյեան ես պատահեցի. օ դրանց շաղակրատութիւնը, որ չափ ու սահման չունի, օ դրանց մեծամտու-

թիւնն ու մեծախօսութիւնը, որ խնայել չ'գիտեն: Շատ հասկանալի է, որ կնոջ համար ձեռնտու է այնպիսի ամուսին ունենալ, որին ես նոյնպէս երեկոյեան տեսայ. թույլ տալ այն անելու, ինչ ցանկանում է կինը, յարգել և մինչև անգամ սիրել այն ցանցառ մարդուն, որ յայտնի կերպով կապեր է հաստատում իր կնոջ հետ — ահա ժամանակակից կնոջ օրինակելի ամուսինը: Բայց դու հօ չես ցանկանալ այդ աստիճան ստորացնել քեզ, ամուրի ընթերցող. դու կ'ուզես ունենալ խելօք, հաւատարիմ, միայն և միայն քեզ սիրող, բայց և չքնաղ կին. սակայն այս բոլոր յատկութիւններով օժտւած մէկը ո՞րտեղից գտնես: Ասենք թէ այս ինչը գեղեցիկ է, թւում է թէ և՛ համեստ, խելօք է և հաւատարիմ. բայց գուցէ այդպէս չ'դուրս եկաւ! այն ժամանակ մնում է միայն վա՛յ տալ գլուխդ, ատել բոլոր ուժով, բայց և անկարող լինել նրանից ազատւելու. ապահարգան

ձեռք բերել չես կարող առանց յայտնի փաստերի, իսկ քաղաքական ամուսնութեամբ կապւելն էլ ամօթ է մեզ մօտ. բայց դէ այդ մահից էլ վատ է հօ! Իսկ եթէ կինդ մեծ օժիտ ունի, բայց ինքդ աղքատ ես եղած! ну, вотъ тебѣ и рога! Զէ, ես խորհուրդ չեմ տալիս խելօք մարդուն ամուսնանալու գէթ մեր երկրի օրէնքներով. «լաւ է առն ամուսնացելոյ՝ եթէ կախիցի երկան իշոյ ընդ պարանոց իւր և ընկղմիցի ՚ի խորս ծովու:»

Կան մարդիկ, որոնք կեանքում միշտ անաջողութիւնների հանդիպելով՝ գալիս են այն համոզման, թէ իրանց բանը ոչ մի անգամ չէ աջողւելու երբեկիցէ, և իրաւ որ չէ էլ աջողւում. կան և՛ ընդհակառակն՝ այնպիսիները, որոնք կեանքում միշտ աջողութիւններ գտնելով՝ գալիս են այն համոզման, թէ իրանց բանը ոչ մի անգամ անաջողութեան չէ հանդիպելու, և իրաւ որ այդպէս էլ լինում է: Դրանք բախտի երես

տւած որդեգիրներն են, որոնք որչափ լիմար՝ այնչափ աւելի բախտաւոր են: Մանիան մինչև այժմ այդպիսիներից է եղել, Աստուած տալ, որ նոյնը մնայ միշտ. բընութիւնը Մանիայի պէսներին միշտ է լսում: Օրերից մի օրում մի օտար վաճառական է լոյս տեսնում (մամուլի տակից չ'կարծէք): Բայց որքան գեղեցիկ է փեռացուն (ներեցէք այս խօսքն անժամանակ գործածելու համար. ապագայում կ'տեսնէք, որ իրաւունք ունէի), այնքան գեղեցիկ, որ փողոցով անցընելու ժամանակ բոլորի ուշադրութեան առարկան է դառնում: — Հասակը նման արագիլի վզին թէ իր երկարութեամբ և թէ հաստութեամբ, պարանոցը կէս արշինից մի քիչ պակաս, քիթն անասելի երկար ու մեծ (որ կարելի է ամեն տեղ ՚ի ցոյց հանել իբրև անտիք քթի օրինակ), դէմքը պղնձից եթէ ոչ կարմիր, գոնէ պղնձագոյն, աչքերը մի ընտանի կենդանու աչքերին ցեղակից, շրթունք-

ներն աննման ու աննկարագրելի, իրանց սարսեցուցիչ հաստութեամբ յար և նրման և ազգակից այն կենդանու շրթունքներին, որին շատ մօտ է մարդս . . . մի խօսքով՝ մի ճաշակաւոր անձնաւորութիւն! Բայց նրան պակասում է մի բան, — ափսոս որ զանգրահեր չէ . . . Մանիային այդ վիշտ է պատճառում, բայց ինչ արած, եթէ կարողանայ գոնէ այդ պատառը ձեռք գցել, բաւական ախորժակով պիտի վայելէ։ Նա տեղեկացել է, որ վաճառականն ամուրի է, այդ պատճառով սկսել է վաղօրօք պատրաստութիւն տեսնել հարսանեաց պարզ հանդիսի համար։ Ի՞նչ, կարծում էք, թէ շատ բան է պակաս, որ նա չ'պատրաստէ վաղօրօք. — ի՞նչ է մնում. — մնում է միայն իմանալ, թէ արդեօք վաճառականն ամուսնանալու ցանկութիւն ունի՞, եթէ չ'ունի, գոնէ մտադրութիւն ունի՞ (բայց ինչո՞ւ չի ունենալ, յիսուն տարեկան է և դեռ ամուրի), և յետոյ՝ կ'համաձայն-

ւի՞ Մանիայի հետ ամուսնանալ (ինչո՞ւ չէ, ի՞նչն է պակաս որ, բոլորովին ազատ կին է նա, կարելի է մինչև անգամ աւել փեսային, թէ ուղղակի Մանիայի ամուսինը մեռած է)։ Եւ իսկապէս, ի՞նչ էք կարծում, ինչպէս պիտի լինէր, այնպէս էլ եղաւ. միշտ այդպէս է, — մի բան, որ լինելու է, լինում է, իսկ եթէ չէ, չէ լինում. զարմանալի է! Մանիան պիտի անպատճառ ամուսնանար Վանիայի հետ և . . . ամուսնացաւ։

Հաւատացէք՝ որ տիկին Մանիան շատ ազատամիտ կին է, որպէս ազատամիտ է և՛ պարօն Վանիան. տիկինը չը ցանկացաւ գնալ Տիրոջ տաճարը, կանգնել Աստուծոյ սեղանի առաջ, այնտեղ երդւել, որ պիտի միշտ հաւատարիմ մընայ իր ամուսնուն և նրան պողբեր (եղջիւրներ) չ'պարգևէ երբեմն--երբեմն, որովհետեւ առանց երդումի էլ հաւատարիմ կ'լինի. պարօն Վանիան էլ զիջաւ նրա խնդրանքին, ասելով որ կարելի է

վերադառնալ հայրենիք, այնտեղ ազգականների ու բարեկամների ներկայութեամբ արժանանալ անթառամ սրտիկին:

Ես միանգամայն համոզուած եմ, որ Մանիային մի հաստատուն վիճակ ցանկացողները ցնծութեան մէջ են այժմ, և հարս ու փեսայի հետ միասին իրանք ևս տօնուժ են նրանց հարսանեկան հանդէսը: Քէֆս գալիս է, քէֆս, երբ տեսնում եմ, որ մէկը միւսի համար այդքան ցաւում է, նրա վշտերին՝ վշտակից, իսկ ուրախութեան ուրախակից է լինում: Ես էլ եմ այդպէս. քանի որ Մանիան տարտամ դրութեան մէջ՝ փեսայ էր որոնում, ես շտապեցի անմիջապէս լոյս գցել Վանիային և վերջը նոյն իսկ ամուսնացնել, այն էլ այնքան շուտ, որ հարսանիքի համար մի փլաւ անգամ չէ կարելի եփել: Ի՞նչ անեմ, ես էլ շատ համբերողներից չեմ, մանաւանդ մեծ թշնամի եմ դժբախտութեան: Ես Մանիային բախտաւորացրի, Աստուած էլ ձեզ բախտաւոր

լացնէ, այ տանը մնացած օրիորդներ և ջահէլ այրիներ:—Ասե՛ք պառաւ այրիներ էլ կան, որոնք էլի ամուսնանալու ցանկութիւն ունեն, ես դրանց գործին չեմ խառնւում, թո՛ղ ինչ ուզում են՝ անեն. ես ջահէլ եմ, բան ու գործս էլ ջահէլների հետ է:—Ուրեմն Մանիան երջանիկ է:—

Բայց!... «է՛էհ, ի՞նչ բանաց...» կ'ասեն շատերն՝ իրանց ատամները կրճատցնելով.—«ամուսնացաւ պրծաւ էլի, էլ ի՞նչ ես ուզում, կամենում ես, որ նորից դժբախտանայ»:—Իսկի էլ չեմ կամենում ես այդ, բայց «բայց»... Ի՞նչ արած, Աստուածանից մխիթարւէք. նա երբ է եղել բախտաւոր. և միթէ՞ կարելի բան է իսկապէս բախտաւոր լինել. հանեցէք այդ թիւր համոզմունքը ձեր ուղեղից, չ'կայ, չ'կայ տեսակոն երջանկութիւն, ամեն բան մի փոքրիկ բայց էլ է՝ թագցրած ունի իր մէջ, առանց այդ բայցի ոչինչ չէ եղել, չ'կայ և չէ լի-

նելու:— Ուզում եմ քաշքշել ձեր համբերութիւնը և մի քիչ ուշ բացատրել այդ բայցը, որպէսզի մի լաւ գլարձանամ, բայց (այս ան Բայցը չէ) մէկ էլ մտածում եմ, թէ գիրքս կ'պատուոտէք և ցասմունքի բռնկման մէջ վեր կ'թռչէք տեղներիցդ՝ ինձ հայհոյելով և ատամ զրճտացնելով: Ահա այդ Բայցը. Մանիայի ինքնախաբէութեան օրից չէր անցել դեռ ևս մի շաբաթ, որ քաղաքում շանթի արագութեամբ լուր տարածւեց, թէ խաբւած Վանիան... գիտէք ինչ է եղել... ուղղակի խելագարւել է՝ չ'կարողանալով տանել Մանիայի առաջին ամուսնու խայտառակ պահանջը: Իսկապէս որ շատ վատ բան է, երբ կինը խլում են ձեռքիցդ, կամ մինչև իսկ ուզում են խլել: Վանիան խլեց Պաշայի ձեռքից Սաշային (թէ և անգիտակցաբար), իսկ Պաշան էլ ուզում է խլել Վանիայի ձեռքից Մանիային: Հեռւից դիտողի համար շատ գլարճալի տե-

սարան է, համաձայն եմ, այդպէս է և մօտիկից դիտողի համար. բայց ախր կան — ճշմարիտ — այնպիսիները, որոնց սրտերից արիւն է կաթում:

Այս գլուխը շատ փոքրիկ դուրս եկաւ, չ'նայած որ ուզում էի սրանով վերջ տալ, որովհետեւ կարծում էի, թէ Մանիան հաւանականաբար կ'դադարէ հետաքրքրական կեանք ունենալուց. բայց մէկ էլ մտածում, տեսնում եմ, որ լիմարութիւն է այդպէս կարծելը, որովհետեւ ամենախաղաղ մարդու հետ նոյն իսկ յաճախ տարօրինակ երևույթներ են պատահում, ուր մնաց Մանիայի, որ հէնց ինքն իր ամբողջ գոյութեամբ սովորականից դուրս մի բան է: Բացի դրանից՝ ինչու գրիչը վայր դնել ան ժամանակ, երբ նոր-նոր եմ մտել իմ երազած աշխարհը, երբ արդէն թողել եմ աշակերտական գլուխը ի կեանքը: Այո, գարշելի է

աշակերտական կեանքը, որովհետեւ գար-
շելի է և՛ ուսուցիչներին ու աշակերտնե-
րին մեծ մասը. մանաւանդ եթէ միջոցներ
չունես, էլ բաներդ բուրդ են. հոգա-
բարձուները քանիսի՞ն են դուրս անում
նոյն իսկ ամենաբարձր դասարանից ու-
սումնավարձը տալ չ'կարողանալու պատ-
ճառով: Դուրս անելը դեռ ոչինչ, ապա
սպառնալիքները!... Դպրոցական կեան-
քումս լիջում եմ մի քառակուսի մսա-
գունդ, որի երկարութիւնն ու լայնու-
թիւնը հաւասար էին, գուցէ վերջինս
իր հաստութեան պատճառով արգելք
հանգիստանար նրա իսկական քառակուսի
լինելուն. նա հոգաբարձու էր, այսինքն
դպրոցի շինութիւնը իր հոգուն էր բար-
ձել՝ արքայութիւն տանելու նպատակով:
Դրանից ծիծաղելի մարդ չատ դժւար էր
գտնել, երբ յորդորում էր աղքատ աշա-
կերտներին ուսումնավարձը բերելու:
Կուզենայի այդ մարդու ամբողջ պատկե-
րը նկարել, բայց դանակ չ'կայ որ մա-

տիտս կտրեմ, և թուղթս էլ վերջացել
է, ահա այս էլ որ գրեմ, կ'մնայ մի վեր-
ջակէտ գնելու տեղ:

IV.

ԳԳ

Քրիստոսի 1897 թվականին, կամ աւելի ճիշտը՝ միևնույն Քրիստոսի 1894 թվականին, որովհետև «սխալ էր Ղիոնեսիոսի հաշիւը և սխալ էլ մնաց», գրուած է մեր քահանաներից մինը, երբ ցանկանում է խօսել Ղիոնեսիոսի ձեռքով Քրիստոսի թվականը սահմանելու մասին: Բայց ինչպէս ընդունւած է, թող մենք էլ այն գործածենք: — Ուրեմն 1897 թվականին, յունիս ամսի 30-ի և յուլիս ամսի 1-ի գիշերը (հին տօմարով իհարկէ) զգացմունքներս գերի ընկան, նրանց հետ գերի ընկայ և՛ ես ինքս, բայց միւս օրը ես թօթափեցի կապանքներս, իսկ մուսաս չ'համաձայնեց բաժանւել իր պտուղներից և ինձ հետ միասին դուրս պրծնել բանտից. միայն զիջանելով խըն-

դրանքիս՝ թողեց ինձ մօտ որպէս լիշատակ իր ստւերը: Բայց իմ ստւերն ինչ կարող էր անել, թէ մուսայիս ստւերն ինչ անէր: Աւելորդ չի՝ լինի կարծեմ, եթէ լիշեմ, որ զգացմունքներս երկրորդ անգամն էին գերութեան մատնուած. առաջին անգամ նրանք գերւեցին մի քանի ժամով միայն, երբ ես չանապարհորդուած էի, և թուրք աւագակները վրայ թափւեցին ու կռքից վայր գլորեցին զգացմունքիս տուրակը՝ ոսկու տուրակ կարծելով: Ես փախայ գնդակի հարւածից, զգացմունքներս էլ մի քանի ժամից լետոյ ետևիցս հասան հետևեալ կայարանում, ուր կանգ էի առել: Բայց այս այնքան էլ հետաքրքրական չէ, թէև կարող էի տապալւել գնդակի հարւածից, բայց էլի կենդանի մնացի: Ուշադրութեան արժանի է նրանց երկրորդ գերութիւնը, որ տևեց ամբողջ 9 ամիս, 4^{1/2} օր: Թէ այդ ինչպէս եղաւ, հարկ չեմ համարում պատմելու երկար և ոչ էլ

Համառօտ: Միայն չէ կարելի մոռացու-
թեան տալ այն լուրջ հանգամանքը, որ
երբ զգացմունքներս մոռայիս հետ միա-
սին գիրկս նեւաւեցին, տեսայ որ առա-
ջինները հնացել են մասամբ, մօղայից
գուրս են եկել, իսկ երկրորդը խոխել է
իւր երեսի գոյնը: Ես զրկախառնւեցի կո-
րած — մոլորւած մոռայիս հետ և մենք
լաց եղանք միասին: Այս վերականգման
առաջին արցունքն էր: Այնուհետև մոռ-
սաս երկնք երկնք պատմեց այն տառա-
պանքները (որոնց մասին երբէք չէր խօ-
սում առաջ), որ տալիս է մարդը մար-
դուն. ես լսում էի և չէի զարմանում.
զարմանալու էի՞նչ հարկ կայ, դարս տա-
րօրինակութիւնների դար է: Նոյն իսկ
Ապօլլօնը խռովել է իւր ընտրեալ քրմե-
րից և այժմ սափրիչներին է քնար ու-
ղարկում, այն էլ ոչ թէ Պառնասի կա-
տարից, այլ Բագէի նաւթահորերից: այդ-
պէս է ժամանակը. «որ բարձրացուցանէ
զանձն իւր՝ խոնարհեացի, և որ խոնար-

հեցուցանէ՝ բարձրացի» ահա թէ ինչու
է շատերին տիրել յոռետեսութեան թախ-
ճալի ոգին: Եւ իրաւ, ինչպէս կարելի է
չ'նախանձել ամբողջ օրն ածիլելով անց-
կացնող պարոններին, երբ նրանք օրը
ցերեկով փառք են վաստակում... ադ-
գային թերթերի մէջ... Ախր ի՞նչ անեն
այն վառվռուն երիտասարդները, որոնք
իրանց ճակատագիրն են համարում ծա-
ռայել եօթը քոյրերին, այն անմեղ մե-
ղաւորները, որոնց մէջ «խանդը, աւիւնը,
հուրն ու բոցը սաւառնաթիւ կ'սլանան».
և տեսնում են իրանց թիւերը կտրտած:
Բայց որքան կրակոտ են նրանք. — ա-
սենք սափրիչները նրանցից պակաս կրա-
կոտ չեն, ապա որքան վտանգաւոր են
նրանց ձեռքի ածիլները, որոնց մէջն է
նստած. հաւանականօրէն անհետիւտ մոռ-
սան և նրա կողքին Կուպիդօնը, էրօտը,
Աստղիկը - Մաստղիկը և այլ հարիւր ու
մի ծռտի-պռտի բաներ:

«Ախ այդ կրիտիկոսները ան այդ

հրով ու սրով թուղթ մրոտողները», կ'ասէ սափրիչ-բանաստեղծը: Ասենք թէ իրաւունք ունի նա (բայց ոչ իմ վերաբերմամբ, ես կրիտիկոս չեմ): մեր կրիտիկոսները զէնք են ընտրուած իրանց համար փաստերի հետ գործ չ'ունենալը — այսինքն՝ ուզում եմ ասած լինել, որ մէկ էլ տեսար քեզ պէս մի խեղճի գրեւծքը լաւ անւանեցին՝ առանց ցոյց տալու այդ լաւութիւնը, կամ վատ անւանեցին՝ առանց նոյն իսկ կարգալու. կամ թէ չէ մէկ էլ տեսար գրեւծքդ շուռ ու մուռ տւին, մի քանի նախադասութիւն արտագրեցին, այն էլ ծուռ ու մուռ, թ ա ր ս, գլուխը ոտների տեղ դրին, ոտներն էլ գլխի տեղ և, է՛յ քէֆ է, հա, evrica, այս ինչ գիրքն անպէտք է: Իսկ եթէ ոտանաւոր ես գրել!.. է՛հ բաւական է, էլ ոչինչ պէտք չէ մեր կրիտիկոսին, որ իր մէջքը ծռել է համալսարանի շէմքում. օրը ցերեկով փաշկարայ նա վանկեր կ'աւելացնէ, վան-

կեր կ'պակասցնէ, յ ե տ -ը հ ե տ կը շինէ, յ ե տ և ի ց-ը՝ հ ե տ և ե ց, և-ը՝ ե ս, բ ու ն-ը՝ բ ա ն, և այսպէս և այլըն, և կասէ. «ո՛ւր է այս ոտանաւորի ներդաշնակութիւնը, հնչիւնականութիւնը, երաժշտականութիւնը», և այլ այսպիսի մի շարք—ութիւններ, որոնց թագընում է իր խղճով լի գրպանում: Կրիտիկոսների մասին երբ մտածում եմ, ականաջ միտս է գալիս մի թերթ, որն իր մէկ կ ը ի տ ի կ ո ս ի մտքի արդիւնքին տեղ տւաւ իր մէջ «նամակ խմբագրութեան» վերնագրով. կրիտիկա և նամակ! քար ու քօլ! այդ նամակ-կրիտիկան ուղղւած էր անցեալ տարի հրատարակած ոչ այնքան էլ պէտքական գրեւծքիս դէմ, որը բախտ ունեմ ինքս արխիւը գցած լինելու. այո՛, գրեւծքս պէտք չէր, բայց այդ ինքնակոչ քննադատը ցոյց տւաւ, որ ոչ թէ գրեւծքս չէ պէտք, այլ իր կրիտիկան: — Եւ այսպէս՝ «հին դարմանը քամու տալ չ'արժէ,

նոր բան ունես, ան ասա», կ'նկատէք
դուք. բայց «լուսնի տակ նոր ոչինչ չը-
կայ»:—Լաւ, լաւ, շատ էլ մի նեղանաք,
այս րոպէին ձեր հետաքրքրութեանը գո-
հացում կ'տամ գուցէ. դ ու ց է եմ ա-
սում, որովհետեւ ո՞վ գիտէ, ձեզ տւած
գոհացումս գոհացում կ'լինի՞ արդեօք. ա-
մեն բանի մէջ քիչ էլ պէտք է սկեպտիկ
լինել:—Մի ուսուցիչ ունէի (իհարկէ՛ երբ
դեռ աշակերտական սեղանի վրայ նստած
էի), որի անունն էր... բայց ինչննրի՞դ
է պէտք անունը. ու, ենթադրենք Մար-
կոս կամ Կիրակոս:— Այդպէս, պարոն
Մարկոսը կամ Կիրակոսը երբ կարգում
էր մեր առաջ հին մատենագիրներին,
պատահում էր որ չէր հասկանում տեղ
—տեղ, և ահա արգարանալու (կամ ա-
ւելի ճիշտը ստելու) զէնքը պատրաստ է.
«այստեղից թերթ է բնկած», կ'պատճա-
ռաբանէր նա. բայց ես նախապէս կ'ա-
սեմ, որ եթէ, բան է, տեղ—տեղ շուտ
հասկանալի չ'լինի գրւածքս, չ'ասէք թէ՛

«թուղթ է պոկւած այստեղից», ո՛ր երբէք,
ես թուլ չեմ տալ, որ իմ գրքից «թերթ
պոկուի»:—Ե՛ր, բայց ի՞նչպէս, չէ՞ որ Մա-
շա—Սաշա—Մանիալի մասին էր խօսքը,
ապա այս ո՞ւր տարար մեզ. ի՞նչ կապ կայ
Մ.—Ս.—Մ.—ի կեանքի և քո «Զգաց-
մունք»-ի VI մասում մինչև այժմ ա-
սածների մէջ. երևի մէջ տեղից թերթ
է բնկած:»—Յիշում եմ, որ կրօնի ու-
սուցիչս միշտ կ'ասէր. «համբերութիւնը
կեանք ա, բա՛լա ջան, որ համբերեսցէ
խստաւ, նա կեցցէ!» Եւ իսկապէս, ես
զարմանում եմ, թէ ինչո՞ւ մարդիկ այս-
քան անհամբեր են լինում. զորօրինակ
հէնց մեր տաճկահայերը, որոնց մի ոմն
Ատրպետ անւանում է տ ա ճ ի կ հա-
յեր!... տօ՛, տնաշէններ, քիչ էլ սպա-
նոտեցէք և ապա՛ հանգիստ պահանջե-
ցէք է. ախր ի՞նչ է հինգ վեց հարիւր
տարին, այդքան հօ եւրոպացին էլ է
համբերում, իսկ դուք հաստազուլս ա-
սիացնէր էք էլի, ի՞նչ էք որ: Да-сѣ,

такія дѣла; առիւծը որ առիւծ է, բան-
տի մէջ նա էլ է կեանք վարում, ձեզ
ինչ է եկել. կապիկները միշտ այրում
են հարաւային կրակի մէջ, և չեն էլ
ձգտում մէկ հիւսիս ընկնել. բա հիւսի-
սային սպիտակ արջերից խաբար չունէք,
որ ամառ—ձմեռ ձիւնի ու սառուցի մէջ
են թաւալում:

Ախր առիւծը, արջն ու կապիկը
գրաւորքիս մէջ ինչ գործ ունէին է, ես
չ'գիտեմ: Այս բոլորն ասելու դժուար
եղար, սափրիչ—բանաստեղծ, հայ թեր-
թի անգուգական պարծանք, ուր քեզ
խալտառակութեան սիւնների վրայով բար-
ձրացրին յաւերժ փառաց տաճարը, մի
քիչ էլ դէնը. ուրեմն ընդունիր արջերի
և սրանց նման չորքոտանիների grand
merci-ն, և հրճւիր, արջերը բարեւում
են քեզ: Դու քո մուսայիդ պոչն ես,
արջերն էլ քո պո... ան, ուզում էի ա-
սել, թէ՛ մուսադ քո պոչն է, իսկ ար-
ջերը մուսայիդ. անհ, երանի քեզ, որ

այդքան երկարութիւն ունես, մի ամբողջ
ընտանիք էլի:

دنیا بر اچنج پنجر

هر گلن باخار کیدار

(Աշխարհը մի բաց լուսամուտ է,

Ամեն եկող կ'նայի. կ'զնայ),

ասում է թրքական երգը: Եւ՛ եթէ այդ-
պէս է, մարդիկ պէտք է որ լաւ աչքեր
ունենան և ոչ թէ ինձ պէս, որպէսզի
բաց լուսամուտով լաւ տեսնեն մութ
սենեակում թաքնւած շատ բաներ: Կան
մարդիկ, որոնք այդ սենեակի ներսը դի-
տելով՝ հեռանում են արցունքն աչքերին
(ինչ աւելորդ փափկասրտութիւն). կան
մարդիկ, որոնք եղած—չ'եղած մէկ հա-
շիւ են համարում, որովհետեւ ամեն ինչ
սովորական է թւում նրանց. կան մարդիկ,
որոնք ապշութիւնից կորցնում են իրանց.
կան մարդիկ, որոնք գլուխները շարժե-
լով են հեռանում, ասելով թէ՛ «ինչ
կար որ այնտեղ, մենք գոնէ ոչինչ չ'տե-
սանք». կան մարդիկ ևս, որոնք արսզի

պէս ծիծաղել գիտեն միայն. — ես այդպիսիներից եմ: Բայց ոչ միայն ինքն եմ ուզում ծիծաղել, այլ և կամենում եմ, որ լացողներն էլ ծիծաղեն. բայց հօ ինքքես պարտաւոր չեմ ծիծաղ պատճառելու, ես իմ եղբոր հետ միասին կ'գնամ իմ ճամբան բաց լուսամտի առաջով և ինչ որ կ'նկատեմ հիւանդ աչքերովս, բոլորը քեզ կ'տամ, տառապող հոգի: Օ՛ն ուրեմն, առաջ, մոռանանք արջն ու սափրիչը, մուսան ու ոսկէ գրիչը, մեր գրիչը փուշն է, իսկ մուսան՝ մարդը:

Մանիա... Մանիա ասեմ, որ ինչ դառնայ, Մանիա չէ, այլ գ ա ղ ու լ ա լ ա լ: Չէ կարելի, որ կրկնակի մկրտութիւն կատարենք! այսինքն, թէև ես քահանայ չեմ, և մեր ազգումն էլ քահանայ չէ եղել, բայց թո՛ղ տւէք ինձ Մանիային նորից մկրտել և անւանել այս անգամ... այս անգամ... ը՛ր՛... ինչ... Դէ ինչ որ կ'լինի, կ'լինի էլի. թէկուզ հէնց... Բայց... Էհ, թող լի-

նի... ահա ձեզ մի քանի անուններ կրտամ, որն ուզում էք, ընտրեցէք. Եւա, Կեկէլ, Գրէտիէն, Զօնջօլի, Մօնջօլի, Զոհրա (այսինքն ۵۷۵)—գիտէք, այս իմ թուրութիւնս է, որ աշխատում եմ ցոյց տալ ամէնքին, թէ տեսէք, տեսէք, ես թուրքերէն գիտեմ, որպէս անում է մի ազգային թերթի համըստուր Ֆելիետօնիստ Մըրիչը լատիներէն ասուերով մեծ տպաւորութիւն գործելով. թէև---ասենք ընդունւած հին դարձածով—փորումը լատիներէնի շիքիլթու (կտոր) չկայ. ո՞վ չգիտէ լատիներէն o tempora, o mores! կամ... կամ... ըր՛... նայեմ բառարանին... պատրաստ է, մէկի տեղ երկուսը—կամ՝ quosque tandem և se non é vero, trovato... բայց ինչպէ՞ս թէ trovato, այս բառից ինչ որ իտալական հոտ է փչում... ախ, բառարանում նշանակւած է, որ այս դարձածն իտալերէն է և նշանակում է „թէև ճշմարտութիւն չէ, բայց... Է՛հ, բառարանըն ոսերէն է կազմած և այսպէս է

մեկնած լիշեալ նախադասութիւնը—если и неправда, но ловко выдуманно.— Ուրեմն լրացնեմ իմ խոստացած լատիներէն դարձաճների երկու թիւը—Jiat justitia et pereat mundus:).

Այսքան երկար փազազճալին նախադասութեան համար չգիտեմ պարոն Մրիջն է մեղաւոր, թէ իմ زوهره անունը. յամենայն դէպս ո՛չ ես, ո՛չ ես: Հա՛, ուրեմն ձեզ մի քանի անուններ ևս տամ, որ ընտրութիւնը կանօնաւոր լինի. Զոհրա, Մօնջօլի, Զօնջօլի, Գրէտիէն, Կեկէլ... բայց այս հօ ասել եմ. սենեակիս օդը շատ վատ է, որովհետեւ հարեանս ջհուդ է, ալդ պատճառով գլուխս խառնւել է, ներեցէք, որպէս պարտաւոր էք ներելու: Մի վերակացու ունէինք, որ միշտ կ'կրկնէր. „Եթէ ինձ այնքան կոպէկ տալին, որքան մի օրում „ներեցէք“ ես ասում Պարիզում, ես միլիօներ կ'դառնալի:“ Զլինի՞ թէ իմ „ներեցէք“ — ների համար ևս նոյն բանն ասէք. բայց

ես յանցաւոր եմ գտնում ինձ ձեր համբերութիւնը չարաչար գործատրելուս համար, իսկ ֆրանսիացիք ներելու ոչինչ չունենալով ես „ներեցէք“ ասում, այնպէս որ պարոն, կամ տիկին, կամ օրիորդ ընթերցող, եթէ դուք մի օր պատահամա՛ր Պարիզ չէ՛ Թրանսիայի սահմանը ընկնէք, ստիպւած կ'լինէք մի քանի ժամում մի քանի տասնեակ „ներեցէք“ — ներեցէք լսելու, և որպէսզի տեղիք տւած չ'լինէք զուր տեղից „ներեցէք“ ասելու, բախտ կ'ունենաք մի քիչ անախորժութիւն տանելու. այսինքն այնտեղ՝ Թրանսիայում չարագործութիւնն է հետեւում ներողութեանը, և ոչ թէ ներողութիւնը չարագործութեան, կամ թէ չէ ֆրանսիացիները „ներողութիւն“ ասելով ձեզ հրաւիրում են ազատ կերպով վերաւորանքներ կրելու իրանցից և չ'վերաւորւելու, ալլապէս չէ կարելի հասկանալ նրանց միլիօնաւոր անտեղի „ներեցէք“ — ները:

„Այ քեզ սոփեստութեան կլասիք օրինակ.“ կ'ասեն շատերը. — „եղբայր, բան ունես, աս, քնչ ես խաղացնում մեզ:“ Շատերն էլ գիրքս կշարժեն օդի մէջ և չեն կարգաւ. բայց համեցէք, ուզում էք Մանեայի մասին, իմանալ, ես ձեզ կ'պատմեմ. բայց մի հարց մնաց դեռ չ'լուծւած. այդ էլ՝ ձեզ կրկնակի նեղութիւն տւած չ'լինելու համար ինքս կ'ըլուծեմ. թող Մանեան կոչւի Կատեա. շնորհակալ չէք ընտրութեանս համար: Մեր թերթերից մէկում մի դերասանի մասին գրել էին, թէ նա իր խօսքերն արտասանելուց լետոյ բեմի վրայ իրան աշնպիսի մի դիրք է տալիս, որ կարծես ասում լինի, „շնորհակալ չէք խաղիս համար:“ Համարեա նոյն բանն ասում եմ ես, որովհետեւ ինքս էլ դերասան եմ, իսկ իմ պիեսան է կեանքը: „Առաջ ընթանանք ձեռք ձեռքի տւած.“

Մաշա—Սաշա—Մանեա—Կատեայի, կամ որպէսզի այսքան երկար անունը

կամ աւելի ճիշտը՝ անունների երկայն շարքը կրկնելու դժբախտութիւնը չունե նանք, Կատեա կ'ասենք ուղղակի. —Պէ՛հ, ասում են, թէ նիւթից հեռանում եմ. ախր ինչպէս չ'հեռանամ, ուղղակի բառը շատ բան է միտս գցում. . . ձանապարհ գնալը մեծ փորձանք է. ինչ որ տեսնես, չես կարող չ'հետաքրքրւել, կամ ինչպէս ասում էր մի ասաւածաբան, հետաքրքրւել բառը սխալ ենք գործածում, այս դէպքում պէտք է լինի շ ա հ ա գ ը գ ու լ է լ. —խոստովանիմ և հաւատում: Բայց աւելի լաւ է ուղղակի—ն թողնենք մի կողմ, ուրիշ անգամ կըխօսենք սրամասին, ալժմ դառնանք դէպի Կատեան: Թէւ Մանեայի անունը Կատեա կնքեցի նոյնահանգ անելու նպատակով, բայց տեսնում եմ, որ նպատակիս չեմ հասել, անեա և ատեա վերջաւորութիւններն այնքան էլ չեն բռնում իրար. բայց ինչ արած, մէկ էլ փոխել չեմ կարող, „էլ հեծնելը

մէկ ամօթ, իջնելն էլ երկու ամօթ. “
միւս անգամ կաշխատեմ աւելի զգոյշ
լինել, թէեւ գուցէ չ’աջողւի, որովհետեւ
դրա համար , , քիչ մ’ալ բանաստեղծ “
պէտք է լինել: Ասելու բան շատ կալ,
բայց լետոյ, լետոյ. այսօր առնջ, միշտ
առաջ, դարս առաջադիմութեան դար է,
ես օբսկուրանտների հետ գործ չունեմ,
որպէս մեր քաղաքացիական իրաւունք
ստացած մի թերթի բազմաթիւ խմբա-
գիրները, որոնց եթէ միասին գումարես,
մի ութերորդական խմբագիր չի ստաց-
ւիլ գումարում:

Կատեա, ուրեմն նոր փեսադ էլ մե-
ռաւ. ո՞վ կարող է քեզ չարագործ անա-
նել, մարդիկ ափաշկարայ գողութիւն են
անում (միթէ՞ ափաշկարայ գողութիւն
անել չէ կարելի) և էլի պաշտպաններ
են զտնում, քեզ ինչ է եկել, որ խիղճդ
տանջի է. մարդ է, մեռաւ, մեռաւ էլի,
խօսմ միշտ չէր ապրելու, վերջապէս մի
օր պէտք է մեռնէր, շատ թէ ուշ, այդ

միւսնոյնն է, առանց այն էլ աշխարհում
ոչինչ մխիթարական բան չ’կայ: „Ապա
ես քիչ մխիթարութիւն էի նրա համար, “
կասես դու: Լաւ, թող այդպէս լինի.
բայց հօ նա քո մխիթարութիւնը չէր.
քո մխիթարութիւնը ամբողջ աշխարհն է,
ինչ անենք, թէ քո մխիթարութիւնից
մի աննշան կտոր հողի հետ հաւասար-
ւեց, ահագին երկրագունդը հօ մնում
է դեռ ողջ առողջ, միթէ՞ քիչ կան ան-
տէր մարդիկ:

Ո՞վ է մեղաւոր, Կատեան, թէ՞ ըզ-
գացմունքը: Պատասխանը տես վեր-
ջում. . . . Իմ , , վերջումը “ Փաւստոս Բիւ-
զանդի , , ստորոտ ամենայն պատմու-
թեանց “ — ը չ’դառնայ! Մի խօսք ևս.
գուցէ ընթերցողներից շատերը լաւ նըկա-
տել են, որ իմ նախընթաց և յետընթաց
խօսքերի կապը կտրած է, կամ աւելի
խիստ՝ կապ չ’կայ մինչև անգամ. ես ու-
զում էի մի թոկ կապել մէջ տեղից,
բայց մէկ էլ վախեցայ, թէ երկար թւայ

ձեզ այն ճանապարհը, որովանցնելով պիտի հանդիպէք Կատեալին: Իսկ որովհետեւ այժմ Կատեալի մօտ էք, ես կարծում եմ, որ ժամանակ է լետ դառնալ ինձ և երկու անկապներ իրար հետ կապել: Թէև ես մեղատրում էի միայն սափրիչին երկարաբանելու համար, բայց ոչ ոք մեղաւոր չէ, բացի... ոչ ոքից. ականջիդ ասեմ, որ մուսալիս չեմ ուզում մեղադրել: Բանը նրանում է, որ ես Կատեալի մասին գրելու վաղուց էի մտադիր. բայց գերած մուսալիս սուգն էի պահում. այժմ սուգ պատճառողը լարութիւն է առել և ինձ հարկադրում է կրկին գրիչ ձեռք առնել: Մի ուրիշ հանգամանք ևս կայ, որ ոչ պակաս քան չլառական մուսսա՝ ինձ օգնում է գրիչս շուտ — շուտ շարժելու, դուք կ'մտածէք երեւի, թէ այս մարդու ֆիզիքական ոյժը շատացել է, որ գրիչն աւելի արագ է շարժում:— Իսկի ել չէ, դուք չգուշակեցիք. ես կ'ըստարեմ ահա, ես միշտ

պատրաստ եմ:— Ահա թէ ինչու. այդ նրանից է, որ սիրում էի ես մի կնոջ, իսկ այժմ ոչ այդ կնոջն եմ սիրում, ոչ էլ մի ուրիշ կնոջ. այնպէս է, թէ ոչ. այժմ իրաւունք չ'ունեմ միթէ գրիչս այնպէս շարժելու, որպէս իմ քեֆն է տալիս: „Որ ունեցի ականջս լսելոյ՝ լուրիցէ!“ Սէր, սէր. օօօ սէր! Ի՞նչ ես դու. ես չ'գիտեմ, բայց մէկը պատասխանում է իր “l'amour qu'est ce qu'ça“ հարցին „Любовь--это вѣчная борьба, потому она и носитъ названіе непобѣдимой.“ Զ'գիտեմ, թէ առաջին նախադասութիւնը որքան ճիշտ է, բայց երկրորդը հիմնովին սխալ է: Նախ և առաջ՝ սէրն „անյաղթելի“ անունը երբէք չէ կրել իր վրայ, և եթէ կրած էլ լինի նոյն իսկ, այդ դեռ չի նշանակիլ, թէ իրաւունք է ունեցել կրելու: Ապացոյց--առանց ապացոյցի խօսելը չխօսելուց վատ է — ապացոյց. հէնց մէկը ես. կամեցալ չը սիրել և ալ ևս չեմ սիրում ուղղակի...

կրկին ուղղակի! բայց թողնենք: „Այդ սէր չէ եղել.“ ասում են մի քանի թըթ-ւած կանաչք ու նոյնքան թթւած տըղա-մարդիկ.— „սէրը յաւիտենական է ամեն մի դէպքում:“ Միթէ!!! չեմ հաւատում ձեր ասածին, որովհետեւ դուք ինքներդ իսկի չէք էլ սիրել, որովհետեւ սիրել չէք կարող, թթւած մարդիկ: Այո՛, ես սիրել եմ աւելի մեծ ուժով, քան կարող են երեւակայել ձեր բոլորի ուղեղները միա-տեղ, բայց այժմ չեմ սիրում, երկար տանջանքով ես մեռցրի իմ մէջ այդ սէ-րը: „Ձեմ սիրում“ ասելով՝ ուզում եմ ասած և հասկացրած լինել (իհարկէ, ասելով կարելի է ասել և հասկացնել, թէ և աշխարհիս վրայ այդ օրէնքի բա-ցառութիւնն աւելի մեծ ծաւալ ունի, քան ինքը օրէնքը), որ կանանց չեմ սի-րում. թէ չէ շատ եմ սիրում զօրօրինակ պ ա ռ ո ն X—ին, Y—ին, J—ին: Այս-անտանելի է մեր լեզուն (բայց որ լե-զուն է տանելի): Երկու խօսք ասացիր,

երկու հարիւր տեսակ կ'մեկնեն. ինչո՞ւ չ'պէտք է տիկիններին էլ սիրեմ. բայց ես այն մտքով չ'ասացի, ինչ որ կը հաս-կանան շատերը. կանանց չեմ սիրում, բայց. . . մնացածը հասկանալի է. այ-սինքն չեմ սիրում նրանց սիրել. ո՛ր ես, Պլատոն, դու միայն կհասկանալիր ինձ:

Հաշտւում եմ խռոված ընթացողնե-րիս հետ և կրկին եմ դառնում դէպի Կատեան: Ի՜նչ սարսափելի անուն! ին-չու այսքան նման է մի ընտանի կեն-դանու անւան. ախր ուզում էի Մահիկ դնել է՛, բայց մէկ էլ վախեցայ, որ կա-րող էք մտածել, թէ աշխարհը նման է լուսանկարչական գործիքի կամ խեղկա-տակ ապակու, որ ամեն բան թ ա ռ ո ն է ցոյց տալիս, ուստի և այդ պատճառով — իկ պատկացնող մասնիկի վրայ պէտք է խոշորացուցով նայել: Արդարեւ Կատեան (կամ երեւակայական Մահիկը) բաւական մարդկանց գլուխ է կերել (եփել և ու-տել չ'հասկանաք, այս մի առանձին ո՞ճ

է, որ նշանակում է՝ սպանել), բայց և
այնպէս ինքը չէ եղել մեղաւոր, այլ
սլարոն — չգիտեմ՝ գուցէ տիկին կամ օրի-
որդ — զգացմունքը: Եթէ այս բառը
թարգմանենք ռուսերէն срасть, այն
ժամանակ պէտք է տալ նրան господа
ստականը, իսկ էթէ թարգմանենք чув-
ство, այն ժամանակ „զգացմունքը“ ոչ
տգաւարդ է, ոչ էլ կնամարդ, այլ եր-
կուսի մեռամօրֆօզան: Ինչ և իցէ.
Կատեան առանց ամուսին ապրելու ոյժ
չունի, որ և երբէք չէ ունեցած այն
օրից, երբ առաջին անգամ քահանան
ստաց յատկապէս նրան. „աճեցէք և
բազմացարուք և լցէք գերկիր“... ամե-
նայն յիմարութեամբ, քանզի ժամանակ
բազմանալոց և բազմացուցանելոյ եհաս
ի վերուստ: Ամուսին տէք Կատեային,
խնդրում, ազաչում է նա լանուհի մար-
դաւիրութեան: „Աշխարհը մեծ, մար-
դիկ էլ շատ, թող գնայ և իր նման մէ-
կին ձարէ,“ ասում էք դուք: Եւ չէք

սխալում այդպիսի նախատախարմար
խորհուրդ տալով: Իրաւ որ աշխարհը
շատ մեծ է: Կատեան ճանապարհ է
ընկնում արտասահման... այսինքն ոչ,
ոչ, այդ լետոյ է լինելու, ես շփոթեցի,
ոչ թէ արտասահման, այլ հարեանի
տունը:

„Ինչ հողը տամ գլխիս“ — ասում է
նա հարեանի կնոջ՝ իր երգեալ խոստո-
վանամօրը, որի լսած խոստովանանքն
չուտ է հասնում դուրսը, քան երկն-
քի որոտոցը մարդուն... (ինչ անճոռնի
համեմատութիւն արի!) — „Ապա այս տա-
նելու բան է, ապա Աստուծ վեր կառ-
նի, որ այսքան տղեղներն ամուսնանան,
իսկ ես գուրկ մնամ! Ձէ, երեւի Աս-
տուծ ճակատիս այս է գրել:“

— Խորհուրդ կ'տամ գնալ մի գիւղ
և այնտեղ ամուսնանալ մի գիւղացու
հետ. կ'ոպիտ գիւղացին ինչ կ'հասկանայ
օրիորդ ես, թէ տիկին. իսկ այնտեղի
քահանաներին հօ դժւար չէ մի քանի

ռուբլով խելքից հանելը, որ առանց հրամանի պսակեն ձեզ,—խորհուրդ է տալիս հարևանուհին:

—Բերանովդ կոպիտ ես ասում գիւղացուն, և խորհուրդ տեսնում, որ նրա հետ պսակւեմ. ծաղրո՞ւմ ես ինձ, ինչ է. լսւած բան է, որ ինձ պէս մի հարուստի աղջիկը, որ ուսանողների երեսին չի նայում, ամուսնանալ գիւղացու հետ:

—Ե՛, լա՛ւ, մի տաքանար, ես, շատ պարզ է, որ հանաք արի. իմ խորհուրդս է հեռանալ այստեղից որևէ քաղաք. իսկ այստեղ բանդ վաղուց է պրծել:

—Այդ ես էլ էի մտածում. երկու չարեաց փոքրագոյնն է ընտրելի. գեղեցիկ, շատ գեղեցիկ, այսպէս կանեմ, գեղեցիկ, գեղեցիկ, հա՛, հա՛, հա՛, հա՛... Մնաս բարով, ասաց նա այն ծիծաղով, որ մարդուս վրան սարսուռ է ազդում, ամբողջ հոգին տակն ու վրայ անում:

Այդ Կատեայի վերջին ,,մնաս բա-

րով“—ն էր հարևանուհուն. նա միւս օրը ճանապարհի վրայ էր: Բարձր ճանապարհ, թշուա՛ւ կին, ոչոք քեզ համար արցունք չ'թափեց, ծնողներդ անգամ ուրախ էին, որ ազատ ես թողնում նըրանց շլինքը, ոչոք քեզ մի քաղցր խօսք չ'ուղղեց վերջին հրաժեշտի ժամանակ, բայց իմ սիրտը քարից չէ ձուլւած, նա ցաւում է քեզից հեռու քեզ համար. չէ որ դու իմ քույրն ես, իսկ ես քո եղբայրը, չէ որ բոլոր մարդիկ քոյր ու եղբայր են. գազան եղբայրներ, անմիտ, մոլորւած քույրեր. . .

Տօ՛, մեկանխօլիայի մէջ չ'ընկնե՛նք յանկարծ! այդ ախտը՝ գիտէք, համարեա թէ ընդհանրացած է մեր մէջ, ծնւում ենք թէ չէ, հոգով հիւանդանում ենք, ուշացած ծաղկի պէս դեռ երիտասարդութիւն չ'տեսած՝ ծերանում: Առանց այն էլ այնքան կարճ է կեանքը, որ իմ կարծիքով ծերերն էլ պէտք է երիտասարդութիւն անեն, ո՛ւր մնաց թէ երիտա-

սարդներն անժամանակ ծերանան. երևակայեցէք մի բոպէ, որ ահա արդէն մեռնում էք... մեռաք... ձեզ տրին դադաղում... եկեղեցում... ապա գերեզմանում և հող օձեցին ձեր գրէխին... է՛հ, քէֆ արէք, քէֆ անենք, ինչպէս թէ ծերանալ... փթրով հօ չենք ուտում: Թէ չէ մտածել, որ պէտք է մեռնենք մի օր, այդ պատճառով չժիծաղենք... Դրան զարաբաղցին ասում է. „համ թղլւրէն հռթննքան քնդէ, համ Տնգայ ժրմըհայցան:“ Ուրեմն մենք ծիծաղենք... ապա ինչ անեն նրանք, որոնք մոռացել են ծիծաղելու ձևը... չէ որ մենք տեսնում ենք, որ նրանք ալլ ևս չեն իմանում ծիծաղել, և միևնույն ժամանակ չէ որ „բոլոր մարդիկ եղբայրներ են“... հա՛, հա՛, հա՛, եղբայրներ, եղբայրներ... ինչպէս չէ, եղբայրներ! ալլապիսի հալալ—ծծկեր եղբօրց հոգուն մեռնեմ... շունն ու կատուն, գառն ու գալլը! Կեցցենք:

Մի ուսուցիչ ունէի... (չնեղանաք, որ ուսուցիչներից եմ բռնում խօսքս, չէ որ նրանք են եղած մեր դաստիարակները, մենք դաստիարակ—ծնող չունենք:) Ստանան գիտէ, թէ որտեղացի էր այդ իմ ուսուցիչը. նա փոխ էր առել զարաբաղցուց ճկնութիւն, զոկից անշահասիրութիւն, երևանցուց անոյշ խօսքերով լիքը տօպրակ, թիփլիզեցուց համեստութիւն, ալէքսանդրապօլցուց... թիւհ, չեմ ուզում, որ աշխարհիս ամենաանալիտան մարդն անգամ դրանցից որևէ բան փոխ առած լինի, մանաւանդ ախալքալաքցիներից.— շամախեցուց միամտութիւն, պարսկահայից մաքրութիւն և տաճկահայից խօսելու լակոնական ոճ, մանաւանդ այս վերջին յատկութիւնը նրա ամենամեծ արժանաւորութիւնն էր, այնպէս որ երբ խօսել սկսէր, պէտք է վերջապէս ինքդ ներդրութիւն խնդրէիր, ասելով թէ „շտապ գործ ունեմ“, և հեռանալիք թթու տրամադրութեան մէջ:

Ժպտով: Այո՛, Ժպիտներն էլ որոշ դասակարգութիւն ունեն: Այդ պարոնը, որի մասին բախտ ունեմ ասելու, որ նա առաջ կամաւոր գինւոր էր եղած, ապա իւնկերական դպրոցի սան, ապա վճռւած և քաղաքի համար ձրի երկրաչափ դարձած, ապա զբաղիւր, ապա տկիքային ցածր պաշտօնեայ, ապա մաքսատան ստորին ծառայող, ապա կրկին բարեգործ երկրաչափ և ապա չ'գիտեմ՝ էլ ինչ, որից յոգնել էր և կամենում էր այնուհետեւ էլ ամուսնութեան պաշտօն վարել, ունէր մանր պաշտօնեաներին օտար մի գերով փոր, հաստ վիզ, կամ աւելի քաղաքավարի ասենք՝ պարանոց, այնպէս որ կարելի էր ասել նոյն իսկ, թէ նա իսկապէս վիզ չունէր, ապա զլուխն ուղղակի դուրս էր եկած ուսերից, ունէր նա և՛ երկու հատ կարճիկ ձեռներ, երկու ծնոտ՝ այնպէս՝ մաքուր մազերից, որպէս Մասիսի գագաթը փոշուց (ախ՛, ներեցէք՝ ինձ անշնորհք համեմատութիւններիս համար), նա ունէր և՛ երկու ոտներ, ամէն մէկը

ընկուզենու մի կոճղ, մսի մէջ կորած երկու տկանջների հետ ունէր և միայն մի քիթ երկու արշին տարածութեամբ ...» Զէ՛ մին չէ՛: «Իրաւունք ունէք, երկու վերջով պիտի տսէի. այդ չափազանցութիւնն անելու պատճառ եղաւ մի օրիորդ, որին երբ նկատում էի հեռից, ամենից առաջ քիթըն էի տեսնում, և ականայից բերանիցս դուրս էր թռչում հետեւեալ բացականչութիւնը. «Թօ՛, հօ՛, հա՛. ա՛յ քեզ գովի քիթ, որը պէտք է ցուցահանդէս հանել իբրեւ ութերորդ հրաշալիք!», Մի խօսքով այդ պարոնն ունէր մէկ «արջի — թռնի» անունը կրող բերանի հետ և՛ երկու ճարպալից աչքեր, որոնք այնքան փոքր էին, որ հազիւ թէ երևային քնած ժամանակ. նա ունէր և՛... Բայց շատ բան ունէր նա, հօ չէ կարելի բոլորը մէկ մէկ թւել: Ուզում էի տեսլ, թէ այդ մարդասէր պարոնը... այո՛, իսկապէս որ նա մարդասէր էր, կամ ինչպէս եւրօպացիներն են ասում՝ ֆիլանտրօպ. այ

քեզ բառ, որի առաջին երկու վանկը մասնաւոր փոփոխութեամբ մեր սիրելի կենդանու արդ ու զարդն է կազմում: Այո, նա մարդասէր էր, երբ կամուտը զինուոր դարձաւ, հայրենիքը կարօտ էր նրա օգնութեան. մարդասէր էր, երբ քաղաքի համար ձրիապէս երկրաչափութիւն էր անում, կամ ինչպէս ասում են՝ *былъ председателемъ топтальной комиссіи*, պակաս մարդասէր չէր նաև իր ստորին ծառայութիւնների ժամանակ, որովհետև ապրուստի միջոց հայթհայթելով իր համար՝ նա իրան ապրեցնում էր յօգուտ մարդկութեան բազմանալուն: Եւ եթէ Կատեան իմանար այդ բոլորը, անշուշտ նրա գիրկը կ'նետէր, որովհետև առաքինութիւնը քչով է զանազանում գեղեցկութիւնից: Բայց այդ միւսնոյնն է, նա բնակութիւն է հաստատել համարեա՞ կատեայի մօտ, նրա հարեանն է, և լուսամուտներից չեն հեռանում երկուսն էլ: Կատեան կամեալով իր վարկը բարձր պահել, մի կողմից

էլ հպարտութիւնից զրդւած, երբեմն ամբողջ օրերով չէր նայում լուսամուտով. բայց որքան էր տխրում նա, երբ նոյն բանը նկատում էր և իր հարեանի կողմից: Վերջապէս կայր բախտի բերմամբ նրանք ծանօթացան, և Կատեան Միտեային մի օր հրաւիրեց իր տունը խօսելու, Միտեան քաղաքավարութեամբ ընդունեց հըրաւէրը: Կօմեդեան սկսած է, վարագոյրը բացւած, և բեմը դերասաններին է սպասում:

Երեկոյեան թէյի ժամանակ Միտեան Կատեային.

— Ի՞նչ նպատակով էք այստեղ եկել, մամզել եկա՞թերին:

Կատեան Միտեային.

— Մտադիր եմ արտասահման գընալու. գիտէք, ես մի փոքր ազատ եմ կըրթւած, այստեղ ուսանողուհու կեանք եմ վարում, ներեցէք, շուտով էլ իսկական ուսանող կ'ըլլեմ բախտը կ'ունենամ:

քեզ բառ, որի առաջին երկու վանկը մասնա-
նաւոր փոփոխութեամբ մեր սիրելի կեն-
դանու արդ ու զարդն է կազմում: Այո,
նա մարդասէր էր, երբ կամուռը զինուոր
դարձաւ, հայրենիքը կարօտ էր նրա օգ-
նութեան. մարդասէր էր, երբ քաղաքի
համար ձրիապէս երկրաչափութիւն էր
անում, կամ ինչպէս ասում են՝ *былъ*
председателемъ топтальной комисіи,
պակաս մարդասէր չէր նաև իր ստորին
ծառայութիւնների ժամանակ, որովհետև
ապրուստի միջոց հայթհայթելով իր հա-
մար՝ նա իրան ապրեցնում էր յօգուտ մարդ-
կութեան բազմանալուն: Եւ եթէ Կատեան
իմանար այդ բոլորը, անշուշտ նրա գիրկը
կ'նետէր, որովհետև. առաքինութիւնը
քչով է զանազանում գեղեցկութիւնից:
Բայց այդ միւսնոյնն է, նա բնակութիւն
է հաստատել համարեա՞ կատեայի մօտ,
նրա հարեանն է, և լուսամուտներից
չեն հեռանում երկուսն էլ: Կատեան կամե-
նալով իր վարկը բարձր պահել, մի կողմից

էլ հպարտութիւնից դրդւած, երբեմն
ամբողջ օրերով չէր նալում լուսամուտով.
բայց որքան էր տխրում նա, երբ նոյն
բանը նկատում էր և իր հարեանի կող-
մից: Վերջապէս կոյր բախտի բերմամբ
նրանք ծանօթացան, և Կատեան Միտեային
մի օր հրաւիրեց իր տունը խօսելու, Մի-
տեան քաղաքավարութեամբ ընդունեց հը-
րաւէրը: Կամեդեան սկսւած է, վարագոյրը
բացւած, և բեմը գերասաններին է սպա-
սում:

Երեկոյեան թէյի ժամանակ Միտեան
Կատեային.

— Ի՞նչ նպատակով էք այստեղ եկել,
մամզել եկաթերին:

Կատեան Միտեային.

— Մտադիր եմ արտասահման գընա-
լու. գիտէք, ես մի փոքր ազատ եմ կըրթ-
ւած, այստեղ ուսանողուհու կեանք եմ
վարում, ներեցէք, շուտով էլ իսկակ ան
ուսանող կուշելու բախտը կ'ունենամ:

— Մթէ՛. շնորհաւորում եմ, շնորհաւորում եմ, բացականչեց Միտեան և երկու ձեռքով ամուր սեղմեց կարծեցեալ օրիորդ Կատեայի աջը՝ ինքն իրան ասելով. «քո հօրը ողորմի, լաւ ուսանողուհի կ'դառնաս, այ՛»:

— Բայց . . . ասաց Միտեան:

— Ի՛նչ:

— Լաւ, այս Բայցի մասին լետոյ:

— Ձէ, ասացէք խնդրեմ:

— Ախր . . . մի փոքր շուտ է, տալիք հարցս շատ մտերմական է:

— Վնաս չ'ունի, ես սիրում եմ, երբ մարդիկ բացսիրտ, անկեղծ են լինում:

— Բայց այդքան շուտ . . . լաւ, ես ուզում եմ ասէ որ աւելի լաւ կանէիք, եթէ ամուսնանալիք: Արդէն մեծացել էք, արտասահման գնալ շարունակել նպատակով՝ չ'արժէ իմ կարծիքով. իսկ եթէ շատ էք ցանկանում, կարող էք ամուսնանալ և ձեր ամուսնու հետ միասին գնալ:

— Ե՛, ի՛նչ էք ասում, առաջինը որ՝ ես այնքան մեծ չեմ, որքան ձեզ է թւում, երկրորդը՝ ես առանց ուսման չեմ կարող ապրել, երրորդը՝ ասենք թէ ցանկացալ ամուսնանալ, բայց մեր աշխարհում ինչպէս՞ գտնել մէկը, որ կարողանայ օրինակելի ամուսին լինել:

— Ա՛, այդ դժուար չէ այնքան էլ. եթէ կ'ուզէք, ես կարող եմ առաջարկել ձեզ փառաւոր զոյգ կազմելու համար ամեն բարեմասնութիւններով օժտւած մի անձնաւորութիւն:

— Ապա՛, ապա՛:

— Օրինակ . . . Է՛ Է՛ . . . ես միթէ պակաս եմ. մեծ հարուստութեան տէր, խելքով՝ փառք Աստուծոյ, լետ չեմ մնում իմ ընկերակիցներից, համեստութիւնս թոյլ չէ տալիս ասելու, որ գուցէ քիչ էլ բարձր եմ. Ը՛ Ը՛ . . .

— Դու՛ք . . . Բայց . . . տէ՛ր Աստուած . . . այդքան շուտ՞ . . . ես . . . վճռել չեմ . . . կարողանում . . .

— Թողէ՛ք, ես կ'վճռեմ այս ըոպէիս:

Եւ Միտեան ցատկելով նստած տեղից՝ մի համբոյր դրօշմեց Կատեայի ալտին և ապա տեղը սառած կանգնեց:

— Ինչո՞ւ դադարեցիք, ես ձերն եմ, տւէ՛ք ձեր ձեռը, ասաց Կատեան՝ Միտեայի վզին փարւելով և համբոյրների հեղեղ թափելով նրա շրթունքների վրայ:

— Ուրեմն այսօրւանից մենք ամուսիններ ենք, այնպէս չէ, ասաց Կատեան:

— Այո՛, բայց . . .

— Բայց ինչ, գուցէ պսակւելու խնդիր ես ուզում գցել մէջ տեղը. ճիշտը խոստովանեմ, ես միանգամայն հակառակ եմ այդ անմիտ ծիսականութիւններին. կարծես եթէ մենք միմիանց չ'սիրենք, եկեղեցին մեզ սիրել է տալու!

Ախ՛ ո՛չ, այդ չէ, ես ինքս էլ եմ հակառակ եկեղեցական պսակին. բայց . . .

— Բայց ինչ է՛:

— Այն որ . . . դուք ասացիք, թէ հարուստ էք, չէ՛:

— Ես չ'ասացի, բայց ասում եմ. իսկ

դո՞ւ:

— Ես ևս, բայց չէ՞ որ քո հարբատութիւնը մեզ երկուսիս է պատկանում, չէ՞, և՛ քեզ, և՛ ինձ:

— Այո՛, բայց ի՞նչ տարօրինակ հարց է:

— Ախ՛ ոչինչ, ուրախութիւնից ես ինձ կորցրի. գիտե՞ս, այն ըոպէից, երբ քեզ տեսայ, սիրտս ալլ ևս իմը չէր . . .

Հետաքրքիր է իմանալ, թէ ումն էր: Երբեմն որքան լիմար են լինում մարդիկ

— . . . Ես հալումաշ էի լինում. վերջապէս հասայ նպատակիս:

— Ես էլ՝ ճիշտն ասած, սկզբից ձեզ համակրում էի. այսինքն՝ աւելի ճիշտը, սիրում էի. ես էլ հասայ նպատակիս:

— Ե՛, ուրեմն երբ ենք գնում արտասահման:

— Ուռալժմ այստեղ կ'մնանք, այնպէս չէ՞. դրա մասին դեռ լետոյ. ուրեմն այսօրւանից մենք ամուսիններ ենք:

—Այո՛, այո՛:

Եւ այնօրւանից նրանք ամուսիններ դարձան: Նրանք հասան իրանց մուրազին, դուք էլ հասնէք ձեր մուրազին, հայ եղբայրներ:

Այնքան խառնաշփոթ է աշխարհը, որ մարդ գլուխը կորցնում է, բայց ոչ թէ այդ խառնաշփոթութիւնից, ապա նրանից, թէ այդ ինչու խառնաշփոթութիւն է: Եթէ Կատեան իր գլուխը չէր կորցրել, գոնէ Միտեան կորցրել էր. բայց ո՞վ կարող է նրան մեղադրել. „Անմեղն ի ձէնջ՝ նախ նա ընկեսցէ քար ի վերայ դուրա“: Աշխարհը կարօտ է բարեփոխման. բայց արի՛ ու բոլոր մարդկանց դասակարգերի բաժանիր, ճանաչիր ամեն մի դասակարգ և այնպէս աշխատիր մէկը միւսին նմանացնել: Ասենք մարդիկ դասակարգերի են բաժանւած արդէն, դրա համար չ'արժէ նեղութիւն կրել— քանի մարդ, այնքան էլ դասակարգ, երկրորդ նպատակը գլուխ բերելն է նշա-

նակում գլուխ կտրել: „Աստօծ էլ վրէր վերը կեայ երը՝ գինքեան, էլ՛հա կարել չի մաւրթ՝ բիւնդին հախան կեայ. ընսան ա է, զարափաթ չի“, ասում է զարաբաղցին. „անանցի՞ տօդու—մօդու պաներան կիւր՛օխըս տիւս չը կեամ քի“, կրկնում է շամախցին:

Կարծեմ պէտք է վերջ տալ այս գլուխին և Կատեանի երջանկութիւնը դժբախտութեան հետ չը խառնել, ամեն ինչ ծիծաղ ու լաց դարձնել: „Հայկեան փանդռանց որոտընդոստ գռնչին բառբառք մարտագողք“, ինչ կ'լինի Կատեանի հալը, եթէ այդպէս շուտ լսէ այդ ախորժալուր երաժշտութիւնը: Հարկաւոր է վերջակէտ դնել այս գլխին, գիտեմ, դուք էլ խորհուրդ կ'տաք. մանաւանդ որ իմ մասին մի շրջանում խօսելիս ասել են, որ ես պաշար չունեմ. գուցէ և ճիշտ է, ո՞վ գիտէ աշխարհիս բաները: Ուրեմն ց'տեսութիւն, կարի, յօյժ սիրելի

ընթերցող—ներ և —ուհիներ, ցըտե-
սութիւն և՛ քեզ, երջանիկ Կատեա, շու-
տով կ'տեսնենք:

Սաաճը շուտ վերջացնել! ահա թէ
ինչ է ցանկութիւններիցս ամենամեծը.
ես չեմ սիրում մի բան ձգձգել, ամեն
ինչ շուտով, շուտով թող կատարւի. թէև
ուսուցիչներիցս մինը հասկացնում էր ինձ
խօսերիկ տեմպերամէնտը, որ և սխալում
էր, բայց ես մեղանխօլիկ լինելով հան-
դերձ (դուք կասէք զարմացած. „միթէ՞
մեղանխօլիկն էլ այսքան ուրախ կ'լինի.
շատ ուրախ եմ, շատ, Սստաճ ձեզ այս
ուրախութիւնից թող բաժին հանէ),
այո՛, ես մեղանխօլիկ լինելով հանգերձ
չեմ մոռանում տարին մի անգամ էլ
սանգվինիկ լինել. իսկ Փլեգմատիկ լինել...
երբէք չէի ցանկանալ այդ գերմանակա-
նութիւնն իմ թշնամուն: Սանգվինիկներն
անհամբեր են. այդ երկու տեմպերա-
մէնտներից որին էլ որ ենթարկւեմ, էլի

նոյն անհամբեր՝ եմ: Այդ պատճառով կը ներէք ինձ, որ հերոսուհուս երջանկութիւնը շարունակելու աւելի երկար հարկ չեմ համարում. թո՛ղ ինչպէս եկաւ, այնպէս էլ վերջանայ:

Ամուսնութեան հէնց երկրորդ օրւանից Կատեայի և Միտեայի... —[Թո՛ղ տւէք սովորութեանս համեմատ նոր անուններ տալ նրանց, որովհետեւ նորը միշտ ցանկալի է. Կատեան ու Միտեան — են Նադեային ու Պետեային:—Ուրեմն ամուսնութեան երկրորդ օրւանից Նադեայի և Պետեայի մեջ տուրուղմբոցն ըսկուեց. „տուրուղմբոց“ բառի հետ չխառնէք մահակ կամ բռունցք, ո՛չ, այդ իսկի բռն ասիացիների մէջ էլ չէ ընդունւած այժմ, ուր մնաց եւրոպականացած մարդկանց մէջ, ոն՛ց կարելի է. իմ տուրուղմբոցը բանաւոր բնաւորութիւն ունի, կամ աւելի պարզ ասենք՝ խօսքերի տուրուղմբոց է:

—Ինչո՞ւ դու ինձ խաբեցիր, որ կոյս ես:

—Ես քեզ երբէք չեմ ասել այդ:
„Եւ եղև երեկոյ, և եղև վաղորդայն, օր մի:“

—Իսկ ին՛չ եղաւ քո հարստութիւնը.
—Իսկ քո՛նն ինչ եղաւ:
„Եւ եղև երեկոյ, և եղև վաղորդայն, օր երկրորդ:“

—Իսկ ի՛նչ եղաւ արտասահման զնալդ:

—Գլուխս մի տանիւր, երբ քեզնից զրկեմ, այն ժամանակ կ'գնամ:

„Եւ եղև . . .“

—Այսօր ես իմացայ, որ դու ամուսնացած ես եղել, այն էլ միքանի անգամ:

—Այդ բոլորը շատ ճիշտ է, բայց քեզ ինչ վնաս:

Եւ այսպէս օր չորրորդ, օրեր հինգերորդ, վեցերորդ, վեշտասաներորդ և այլնեւորդ, մինչև որ՝

—Նադեա՛, մենք իրար հետ չենք կարող ապրել, ձիշտն ասած՝ ոչ ես եմ քեզնով բաւականացողը, և ոչ դու ինձ:

նով, արի՛ բաժանւենք, „մի՛ լիցի կռիւ
ընդ իս և ընդ քեզ և ընդ . . . ոչ ա-
ւաղիկ երկիրդ ամենայն առաջի քո է,
մեկնաց լինէն (երթ յետս իմ, սատանայ),
եթէ դու յաճեակ—ես յաջ, եթէ դու-
յաջ—ես յաճեակ:“

—Քո մահը միայն օձիքդ կողատէ
ձեռքիցս:

—Ինչ՞ ես ասում. իսկ եթէ ես ինքս
քեզ թողնեմ առանց մահաւան միջա-
մտութեան!

—Դու չես կարող:

—Կարող եմ:

—Ես դատարանով կ'դարձնեմ յետ:

—Հրաժարիմք ի սատանայէ:

—Եւ յամենայն խաբէութենէ նորա:

—Ի չար պատրանաց նորա:

—Ի չար խորհրդոց նորա:

—Հրաժարելով՝ հրաժարիմք:

—Ես՝ ևս:

Միւս օրը՝

—Նաղեա, տես կապկպում եմ իրե-
ղէններս:

—Իմն էլ կապկպիր:

—Բայց ես գնում եմ հայրենիք:

—Ես նոյնպէս:

—Ընդէմ չեմ, բայց կարող ես ա-
ռանձին գնալ:

—Ապա ինչ կ'ասեն ուրիշները, երբ
տեսնեն, որ մարդ ու կին ջոկ—ջոկ են գնում:

—Ինչ մարդ ու կին! դու սխալուում
ես:

—Ինչպէս եմ սխալուում, չէ՞ որ
բաւական ժամանակ է, որ միասին ենք
ապրում:

—Այդ դեռ ոչինչ չէ նշանակում.
մենք եկեղեցական օրինաւոր կապերով
չենք կապւած:

—Այդ էլ դեռ ոչինչ չէ նշանակում:

Եւ կրկին „հրաժարիմք“, մինչև որ
Նաղեան մի օր տուն վերադառնալով՝
տեսաւ, որ իր օրինակելի ամուսինը փրկ-
ւել է իր ձեռքից: Ե՛կ դու տես որ Նա-
ղեան լաց եղաւ: „О, что же находимъ
мы въ женскихъ слезахъ?“ ասում է

Բայրընը ռուս թարգմանչի բերանով.
կ'գտնւի արդեօք մի մարդ, որ այս հար-
ցին չ'պատասխանէ՝ „ВОДУ“:

„Ինչ ասել է յուսահատւել. այո՛,
թէեւ կանաչք թուլ, անպաշտպան արա-
րածներ են, „հետեւաբար և բնականաբար“
շուտ պիտի յուսահատւեն, բայց այս
դէպքում ես կին չեմ, ես տղամարդուց
էլ քաջ եմ: Ոչ, պէտք է թողնել այս
լիմարութիւնները և ապագայի մասին
լրջօրէն մտածել“, խօսում է Նադեան
ինքն իրան:

Եղիցի!

„Ախ այս գրաբար խօսքերը. ախր
ինչո՞ւ է գործածում այս պարոնը,“ կ'ա-
սէ մեր սիրելի „Մշակը“. „չէ՞ որ ազա-
տամիտ մարդու ականջներն են ծակում:“
— „Մշակն“ այդ ասելու իրաւունք ունի
առաջիմ. առաջիմ եմ ասում, որովհետեւ
այդ նրա այսօրեայ կարծիքն է, իսկ վա-
ղը կարող է հակառակը փոխել, որով-
հետեւ այդ լրագրի մէջ ամեն օր մի նոր

փոփոխութիւն է մտնում, երեկայ սպի-
տակն այսօր սև է դառնում, իսկ սևն
սպիտակ: Ապա ինչպէս են համբաւաւոր
դառնում նրա երգեալ մշտական աշխա-
տակիցները, որոնք պարտաւիր են ամեն
օր մի „օրէցօր“ թխելու:— Թերեւս ես
էլ ենթարկեմ՝ Մշակի լեզուով ասած
„փողոցային“ թերթերի վիճակին նոյն
այդ Մշակի կողմից, բայց „որո՞ւ հոգ“,
կոտրւողը չեմ: Հիմա Մշակը կ'ասէ. „ինքն
իր խօսքով է անում իր դատաստանը“:
— Եղիցի! Աստուած տայ, որ այդ թերթն
իր մասին միշտ այն կարծիքն ունենայ,
ինչ կարծիք որ ունի պապն իր մասին:

Ե, հայդէ, շատ էլ պէտք չէ կանգ-
նել, ուրիշների ինչին են պէտք մեր
երեմիականները, բոլորն էլ առանց մեզ՝
գոհ են իրանցից: „Խաւար եմ ես որպէս
գիշեր, իմ չորս կողմին փոթորիկ“, ա-
սում է Շահագիղն—այդ թեւահատ ար-
ծիւը մօտաւորապէս Բէլինսկու նման.
բայց արի՛ ու տես, որ ամեն մարդ այդ-

պէս չէ մտածում. „ի՛նչ գեղեցիկ է աշխարհը“ ասողներ ևս կան: Կեցցէ՛ տխմարութիւնը „իւր սարօքն հանդերձ“:

Ախր ի՛նչ կարիք կար ամեն բան իրար խառնելու, քանի որ նրանք իրար հետ ոչ մի կապ չունեն. Նադեա և Մշակ!—սոխ ու սխտոր . . . այսինքն խնձոր էի ուզում ասած լինել: Մօրչ գէպի Նադեան:—Ախ, երբ կ'լինի այս գըլուխը կ'վերջանայ և Նադեայի անունը կ'ըփոխեմ. թէ չէ այս ինչ որ . . . դուր չէ գալիս ինձ:

Նադեան պատրաստութիւն էր տեսնում արտասահման գնալու. բարի ճանապարհ! . . . բայց ո՛չ, դեռ չբարի ճանապարհ“ ասելու ժամանակը չէ: Հետաքրքիր է իմանալ, թէ նա ինչպէս էր պատրաստութիւն տեսնում և ինչ էր մտքումը դրած: Թէ ինչպէս էր պատրաստւում, այդ շատ պարզ է, և կարևորութիւն չէ ներկայացնում պատմելու. իսկ թէ ինչ էր մտադիր, այդ էլ շատ պարզ է—նա

մտածում էր, թէ կ'գնայ արտասահման, կ'ընկնէ համուսարան, կ'լսէ պրօֆէսսորներին, միտքը կ'սպառազինէ անչափ պաշարով և կ'դառնայ հայրենիք. օ, այն ժամանակ ո՞վ չի ամուսնանալ նրա հետ: Եւ այսպէս նա գնաց, իսկ նրա յետևը „Ձիւնով պատած սարն ու ձորը մընացին“:

XIX դճր. ահա՛ վերջապէս անթիւ դարերից մէկը, որ „ազատութեան դար“ անունն է կրում այն պատճառով, որ դուռնաշրթաններն աւելի ամուրկուելով պատճառ են դառնում ազատութեան մասին աւելի վառ կերպով երազելու: Ախազատութիւն, ազատութիւն. ինչե՛ր, չի տալ մարդը քեզ համար. բայց դու այնքան թանգութանք ես յայտնում, որ մարդ ակամայից սկսում է ափսոսալ այն բոլոր ճիգերի համար, որ գործ է դրել քեզ ձեռք բերելուն պատկով: Լաւ է ազատութիւնը խելագարի համար, որովհետեւ նա հնարաւորութիւն ունի աւելի գոհացում տալու իր անկոչ

քմահաճոյքներին. լաւ է ազատութիւնը ստրկի համար, որովհետեւ նա հնարաւորութիւն է ստանում առանց տանջանքի կլանել այն օդը, որն ստեղծւած է իրան Ստեղծողից իր համար. լաւ է ազատութիւնը ազատի համար, որովհետեւ նա իր տենչը կտտարւած է տեսնում՝ անսահմանութիւն զգալով. լաւ է ազատութիւնը գրչի համար, որովհետեւ նա իրաւունք է ստանում լալն բաց անելու մտքերի հոսանքի ճանապարհը. լաւ է ազատութիւնը սրի համար . . . Բայց ինչպէս թէ լաւ է. ինչու. որովհետեւ նա աւելի մեծ գիւրութիւններ է ստանում աւեր և կոտորած առաջ բերելու. կարծեմ ոչ ոք չի ասիլ, թէ լաւ է ազատութիւնը սրի համար. բայց ինչո՞ւ, եթէ լաւ չէ, ինչու շատերն իրանց սրերին ազատութիւն են տալիս,

—Ո՛չ, լաւ չէ ազատութիւն սրի համար. ուրեմն ազատութիւնը՝ բացարձակ լաւ բան չէ. այ, ուրիշ բան է

Նադեայի համար. ազատութիւն և Նադեա՛! երկուսն էլ դիտմամբ իրար համար են ստեղծւած. ազատութիւն առանց Նադեայի և Նադեա առանց ազատութեան! այդ չ'լինելու բան է. Նադեան կտտարելապէս ազատ է և դեռ պիտի լինի. չէ՞ որ նա XIX դարու կին է: Ա՛խ, որքան են շահել XIX դարու կանայք. կար մի երանելի ժամանակ, որ մարդիկ էին կանանց գլուխ ու տէր համարոււմ. իսկ այժմ . . . այժմ կանայք են մարդկանց գլուխն էլ, ոտներն էլ, ձեռներն էլ: Ես լսել եմ հաւաստի աղբիւրից, որ աշխարհիս բոլոր կանայք՝ սկսած հօթենթօթուհուց մինչև Պարիզի արիստոկրատուհին իրար մէջ մի պայման են կապում, որ մի խաւար գիշեր սրերով դուրս գան տղամարդիկ կոչւող միջատների դէմ և նրանց ստրուկեր դարձնեն (թէև այժմ էլ ստրուկներ են, բայց պաշտօնապէս են ուզում դարձնել). մարդով առևտուր անողների աչքը լոյս, կրկին ասպարէզ կ'բացւի

մեծ շահագործութեան: Չ'գիտեմ, տղա-
մարդիկ տեղեկութիւն ունեն կին մարդ-
կանց այդ գաղտագողի դաշնադրութեան
մասին, թէ՞ ոչ: Եթէ այո կամ ոչ, ուրեմն
յիմար են տղամարդիկ. որովհետեւ՝ եթէ
այո, ապա ինչո՞ւ միջոցներ չեն ձեռք
առնում դրա դէմ. իսկ եթէ ոչ, ինչո՞ւ
ոչ, որո՞յ իրավամբ, որ յօգւածի հիման
վրայ իրաւունք ունեն չ'իմանալու. „եղէք
խորամանկ՝ որպէս օձ, բայց ո՛չ միամիտ՝
իբրեւ աղաւնի:“ Բաւական չէ, որ ձեր
իրաւունքները կիսել էք հարիւր տեղ և
ինչսուէն իննը բաժինը յօժարակամ տւել
այն արարածներին, որոնց համար Բայ-
րընն տսում է՝ „Ես կ'ուզէի, որ բոլոր
կանայք ունենային մի վարդագոյն երես,
որպէսզի կարողանայի նրանց բոլորին
միանգամից համբուրել՝ սկսած հիւսիսից
մինչև հարաւ“: Ես իմ Աստուածը, Բայ-
րընը շատ լաւ տղամարդ է եղել. հար-
կաւ նրա ժամանակ կ'գտնւէին և՛ ուրիշ
նրա նմանները, որոնք „НИ ТО, ЧТО

НЫНѢШНЕЕ племя, богатыры, не
бы!..

Ախ՝ Նադեա՛, վա՛խ Նադեա: Ի՛ սէր
քո հաւատի, չ'լաս, երբ ճշմարտութիւնն
ես լսում, մագերդ չ'փետես, կուրծքդ
չ'ծեծես, որովհետեւ ի՛նչ կարիք կայ,
միւսնոյնն է, կանցնի մի ժամ, և դու
կսկսես ծիծաղել, նւագել, պարել և
մտքումդ ամեն ըոպէ կրկնել. „ТРИНЬ—
трава!..“

Նադեան գնաց արտասահման. ծնող-
ները պատրաստ էին ամեն մի զոհողու-
թիւն անելու, միայն թէ նա աւելի
հեռու գնայ: Կարիք չ'կայ, որ դուք էլ
հետեւէք նրան, որովհետեւ ճանապարհա-
ծախս պէտք է անել. իսկ հետաքրքիր
մարդիկ փող չեն ունենում, հարուստ-
ներն էլ չեն տալիս, ձրի էլ չեն տանում:
Զւիցներիայում ես մի բարեկամ ունեմ,
նա կ'բարեհաճէ մեզ տեղեկութիւններ
հաղորդել, որի նոմակներից ես քաղածք-
ներ կ'անեմ: Ստանում եմ առաջին

նամակը. ահա:

„Սիրելի բարեկամ.

Սի քանի ամիս է, ինչ որ Նադեան մի տիկնոջ հետ միասին բնակւում է Լիւցերնում:“

Այստեղ պէտք է ասեմ, որ քանի որ է, դադարել էի գրելուց՝ խօսքս հանգրրած լինելով Լիւցերնի վրայ, որովհետեւ ինչպէս մի անգամ յիշել եմ, հարեաններս հրէաներ էին, որոնց սենեակի օդը անցնում էր իմ սենեակը. բայց յայտնի է, որ հրէաները սարսափելի հոտ ունեն. չգիտեմ թէ ինչի նմանացնեմ այդ հոտը—գուցէ փթած селёдка—ի—բայց իսկապէս որ զարհուրելի հոտ է: Ճիշտ է, ամեն մի ազգ իր հոտն ունի, քիչ—շատ այդ միւսնային է, զորօրինակ՝ հայի հոտը նման է քրտնքից առաջացած հոտի, ռսի հոտը կօշկաներկի հոտի, վրացուհը Կախէթի գինու հոտի կայլն. բայց թէ հրէական հոտի ուժգնութիւնը ոչ մի տեղ չեմ նկատել:—Հա, սենեակս վարակ-

ւելով հրէական հոտով՝ ինձ միանգամայն անհանգիստ էր անում և չէր թողնում, որ ուղեղս այդ հոտից դուրս գործէ. այդ պատճառով առաւօտեան սենեակիցս դուրս գալով՝ մէկ էլ քնելու ժամանակ էի վերադառնում. հաւատացէք որ եթէ գիշերապահներն արգելք չ'լինէին, հէնց փողոցներում էլ կ'քնէի, այնքան էի զգւել իմ սեփական բնակարանից: Բայց, փառք Ալլահին, ամիսը վերջացաւ, և ես ուրիշ տեղ սենեակ վարձեցի, անհամեմատ աւելի մաքուր և աւելի քիչ գարշահոտութիւն պարունակող.—այո՛, որքան էլ չ'լինի, էլի կայ այդ հոտը սենեակումս, որովհետեւ տանտէրը հրէա է: Այստեղ՝ Բագւում չէ էլ կարելի ուրիշ մարդուց սենեակ վարձել, որովհետեւ բոլորը հրէաներին է պատկանում. մէկ էլ տեսար մի ահագին ընտանիք երկու սենեակ է վարձում տաս ըուբլով, մի սենեակում տեղ զտնում ինքը (որպէս խոզի ընտանիք, որն ընդունակ է տաս-

նեակ անդամներով մի աղբածակոռի մէջ բնակւելով), իսկ միւս սենեակը վարձով տալիս 15 ռուբլով, որից հանում է ամբողջ բնակարանի վարձը և դեռ մի հինգ ռուբլի էլ ինքն աշխատում. ահա թէ ինչ մարդիկ են հրէաները—գործնական, շատ գործնական ժողովուրդ . . .

Այժմ քիչ հանգիստ եմ և գրեչս ձեռս եմ առնում ընկերոջս նամակը վերջացնելու նպատակով, որպէս և այս գլուխը. այսօր, հէնց այսօր կ'վերջացնեմ. բայց այստեղ էլ եմ մի հատ „գուցէ“ դնում, որովհետեւ՝ ով գիտէ, սենեակիս փոքրիկ հոտը կարող է հէնց այսօր և եթ այնքան մեծանալ, որ մինչև իսկ Բագրից հալածէ ինձ մի ուրիշ աշխարհ. ջհուղների վրայ յոյս դնել չէ կարելի: Աղօթե՛նք, որ այդ անախորժ դէպքը տեղի չ'ունենայ:

Հա,

»Սիրելի բարեկամ!

Մի քանի ամիս է, ինչ որ Նադեան

մի տիկնոջ հետ միասին բնակւում է Լիւցերնում: Թէ ով է այդ տիկինը (որի անունն է Ալէքսանդրա Ալէքսանդրովնա Ալէքսանդրովսկայեա), չգիտեմ, բայց այսքանը կարող եմ ասել, որ՝ ադեան նրա հետ ծանօթացել և ճանապարհորդակցուհի է դարձել Բեռլինից, միասին անցել են Լայպցիգ—Հոֆ—Սուգսբուրգ, ապա Միւնխէն—Լինդաու, ապա Բոդէնի լճի վրայով անցել Ռոմանս-հորն, այնտեղից Վինդերթուր—Յիւրիխ—Յուգ և ապա Լիւցերն ընդամենը մի օրում: Լիւցերնը հրաշալի քաղաք է, բնութիւնը կախարդական, կլիման առողջարար, լեռնային: Հրաշալի լիճն աչքիդ առաջ խաղում է, որի ափերին բարձրանում են ծաղկափթիթ լեռների և բլուրների շարքերը, դէպի ձախ երևում են Բիգի շղթայի թովիչ կատարները, դէպի աջ ատամնաձև Պիլատն է և լեռների մէջ ընկած շքեղ ագգիներն ու ծաղկանոցները: Բէյսի հոսանքի վրայ

միայն քաղաքը պահպանում է հին դարերի մռայլ հետքերը՝ միջդեռ դէպի աջ եթէ նայես, պիտի կախարդւես՝ տեսնելով փառայեղ հիւրանոցներ, մասնաւոր օտելներ, վիլլաներ, որոնք հատուած են լայն փողոցներով, պճնւած ալէաներով, և սոււերախիտ ջրափեր, ուր խփում են կախարդական շատրւանները: Գիտեմ, որ մտադիր ես մի ոտդ Զւիցերիա գցել, երբ կ'աջողւի այդ, այն ժամանակ ինքդ քո աչքով կ'տեսնես բոլորը և կ'սքոյնջանաս:

Գառնանք տիկին Նադեալին: Նրա հետ ես ծանօթացայ Կիրհաուզ—Կազլինում, որ գտնւում է Շվեյցերհոֆկէ ջրափի վրայ, ուր գնացել էի մի փոքր ժամանակ առօրեայ նստելու և երաժշտութիւն լսելու: Մտայ այդտեղի ընթերցարանը, աչքիս ընկաւ մի կին, որը դիպում էր ինձ: Իսկոյն զգացի, որ Ռուսաստանցի պիտի լինի: Ծանօթներիցս մինը ինձ ներկայացրեց նրան, և մենք ծանօթա-

ցանք: Ընթերցարանից ելնելով՝ տիկինն ինձ խնդրեց ծանօթացնել քաղաքի ուշադրութեան արժանի տեղերի հետ: Ես ցոյց տւի նրան բողոքականների եկեղեցին, կաթոլիկների ս. Լէօդէգարը, որ շինւած է մի բլրակի վրայ և ունի շքեղ տեսք. անցանք Alpen-strasse-ն, ուր Լիւցերնի ամենալաւ խանութներն են, այդտեղից էլ անցանք Züricherstrasse-ն, տեսանք Մէյլերի Իփորաման, Լիվէնշտրասսէում՝ Մեծ Պանօրաման, որը պատկերացրնում է 1871 թւի Փրանսիական զօրքի նահանջները Զւիցերիայում, մտանք Ստաուֆէրի թանգարանը, այդտեղից էլ բարձրացանք քիչ դէպի հիսւիս և նայեցինք „Helvetiorum Xidei ac virtuti“ արձանագրութիւնը կրող „Լիւցերնի Սուրբին“, որը կանգնած է գնդապետ Ֆիֆերի առաջարկութեամբ ի պատիւ 1792 թւականին Տուլլըրիի պալատը պաշտպանող զւիցերացիների: „Սուրբին“ ներքև խիտ անտառն է և սքանչելի լիճը:

Ապա տեսանք Alpendiorama-ն, մտանք Գլեզերի այգին, յետոյ անցանք „Հին—քաղաքը“ և այլն և այլն . . .“

Այստեղ ընդհատում եմ ընկերոջս նամակը (կրկին շարունակելու մտքով), որպէսզի ձեզնից հարցնեմ, թէ չձանձրացած արդեօք. այո՛, դժբախտաբար համարեա՞ միշտ այդպէս է լինում, մարդիկ ձանձրանում են իրանց չտեսած բաների մասին չոր ու ցամաք ստատիստիքական տեղեկութիւններ լսելուց։ Շատերդ՝ իհարկէ կարող էք գնալ և ինքներդ տեսնել այդ բոլորը, որովհետեւ լիող ունէք. բայց դ՛ուք՝ հարուստներդ, ցաւօք սրտի պէտք է ասեմ, որ վերցրել էք միայն փողը, իսկ ցանկութիւնները խեղճերին թողել։ Ծանօթներիցս մինն ասում էր. „Ես աշխատում եմ համոզել մի հարուստ տիկնոջ, որ նա ներկայ գտնւի 1900 թւականին Պարիզում կայանալի ցուցահանդիսին և այնտեղ ի՛նչ ցոյց հանէ հայ կանանց ձեռքի արդիւնքը։

Նա ինձ միշտ պատասխանում է. „է՛հ, բան չունէս մի, հազիր տեղս հանգիստ նստած եմ!“—Մի՞թէ իրաւ բոլոր հարուստներդ էլ այդպէս էք . . . Բայց այս ումնից եմ հարցնում, հարուստը դժւար թէ կարդայ նոյն իսկ այս տողերը, նախ՝ որովհետեւ դժւար թէ գնէ գիրքս, և երկրորդ՝ եթէ գնէ էլ, դժւար թէ աչքովն ընկնեն խօսքերս, որովհետեւ հայ հարուստը հայերէն կարդալու սովորութիւն չունի, թէև ուրիշ լեզուներով էլ մի բան չէ անում հա՛։ Դառնամ ընկերոջս նամակին՝ վաղօրօք յայտարարելով, որ այժմ նրա խօսքը յատկապէս Նադեալի անձնականին է վերաբերւելու։

„ . . . ձիշտն ասած, բաւական ձանձրացայ տիկին Նադեալի հետ, չընայած որ քաղաքավարութիւնս թույլ չէր տալիս այդ արտայայտելու նրա առաջ։ Ես կարծում էի, թէ նա մի մըսխալ եւրոպական խելք կ'ունենայ, այսինքն գոնէ քաղաքավարութիւն, եթէ

կրթութիւն չ'կայ. բայց երեւաց, որ տի-
կին Նադեան դուռնային մէկն է եղած: “

Այստեղ կրկին եմ ընդհատում նա-
մակս՝ ծանօթութիւն անելու նպատակով.
Թէև ընդունեա՞ծ է ծանօթութիւնը ե-
րեսի վերջում մի առանձին տեղ անել,
բայց սատանան ինձ դրդում է հէնց
այստեղ անել: „Ինչպէս թէ սատանան...
ի՞նչ սատանայ“, կասէք դուք.— „միթէ
սատանան էլ գոյութիւն ունի:—Ա՛խ,
ես մի վարժապետ ունէի (ուղղակի կրօնու-
սոյց). մի անգամ նրանից հարցրի (այն
ժամանակ չարաճճի էի), թէ „վարժապետ,
իսկապէս սատանաներ կ'ան աշխարհիս
երեսին:—“, Իհարկէ կ'ան“, պատասխանեց
նա: Ես մնացի ապշած նրա պատասխանից
և կանգնեցի քարացածի պէս, աչքերս
չուած, որովհետև նախ քան հարցնելս
համոզւած էի, որ նա պէտք է ասէ,
թէ չկան: „Ոնց թէ կ'ան, ապա ինչո՞ւ
մէկն էլ է չեմ տեսել կեանքումս, ուր
է:—“, Իսկ դու ի՞նչ էս, հէնց ինքդ ուղ-

ղակի սատանայ ես, էլի, “ պատասխանեց
վարժապետս մի այսպիսի անմեղ հանա-
քով: Ես վարժապետիս խօսքերն ընդու-
նում եմ ինչպէս տասը պատուիրանները,
որովհետև նա էլ հէնց տասը պատուիրան-
ները սովորոցնողն էր ուղղակի, ուստի
և ընդունում եմ, որ սատանայ կայ, և
եթէ որեւէ կողքը հաստ (կամակոր ասել
է) մարդ եմ տեսնում, իսկոյն մէջս ա-
սում եմ. „Ա՛յ լաւ սատանայ . . . “
ձգմարիտ, շատ դժւար և անմիտ բան
է ներկայ անհաւատ դարում կրօնի դա-
սատու լինել . . . Ահա օրինակ. մի ան-
գամ մի . . .

Հա, բայց ծանօթութիւնս մնաց.
դուռնայ նշանակում է կուռնկ . . .

Որովհետև դպրոցի չորս պատերից
դեռ շատ ժամանակ չէ դուրս գալս,
ուստի շատ բնական է, որ ամեն կերպ
աշխատէի կատարել վաղուցւայ ուխտս—
դպրոցականի ամենամեծ իդէալը—վրէժ-
խնդիր լինել ամեն մի ուսուցչից, որը

որևէ կերպով վնասել է ինձ: Բայց ես սանգավիճակների հետ շատ մտերիմ բարեկամ լինելով՝ ներում եմ ամենքին վեհանձնաբար:

Հա, որ տիկին՝ Նադեան գուռնային մէկն է:— „— Կաց, կաց, այդպէս չես պրծնիլ,“ կասէք դուք՝ յարգելի ընթերցողներդ:— „ դեռ մէկ ասած, թէ ինչ կապ ունի վրէժխնդրութիւնից քո հըրաժարելը և ընկերոջդ նամակը:“ Հըմ... կարծում էք՝ թէ արդարանալը դժուար բան է. այն կապն ունեն, որ երկուսն էլ նոյն թղթի վրայ են տպւած: Շարունակեմ:

„Ե՛հ, երկարացնել չարժէ, վախնում եմ՝ չկարգաս նամակս . . .“ Այստեղ յայտնում եմ ընկերոջս, որ ոչ միայն ես եմ կարդում, այլ և ուրիշներին եմ կարդացնել տալիս. Բայց և ներողութիւն, անմոռանալի ընկեր, որ նամակդ տպել եմ տւել. շատերն իսկի ներողութիւն էլ չեն խնդրում:— „ . . . Ամեն

որ տիկին Նադեան որոշ ժամին գնում է լողարան, այդտեղից էլ ընթերցարան, ուր ստացւում են նաև մի քանի հատ ռուսական թերթեր (պէտք է ասել, որ նա շատ է սիրում թերթեր, թէև— ականջիդ ասեմ— չի էլ կարդում), այդտեղից էլ տուն, տնից զբօսնելու, և ապա տուն և այլն: Մենք սկզբում բաւական մօտ էինք, բայց քանի գնում, այնքան ինձ հեռու եմ պահում, մանաւանդ այն դէպքից լետոյ, երբ նա մի անգամ ինձ ասաց. „Որքան եմ ցանկանում սիրել և սիրւել“. . .

Այստեղ կրկին եմ ընդհատում ընկերոջս նամակը, որովհետև ինքը՝ ընկերս էլ է ընդհատում: Հիմալ ձեզ եմ կանչում, սո՛ւտ մարգարէներ, որ գուշակութիւն անէք տւածս տեղեկութիւնների հիման վրայ, թէ ինչ կլինի Նադեայի վերջը: Թէև ճիշտ է ձեզնից ոչ ոք չէ ծառայել հնդկական ֆակիրների մօտ, բայց և այնպէս կարող էք ապագան

գուշակել ձեր հոտառութեամբ. այդ ոգին մտել է նոյն իսկ մեր մամուլի մէջ. զորօրինակ՝ „Նոր—գարը“ միշտ գուշակութիւններով է զբաղւում և . . . ինչ էք կարծում հետեանքի մասին . . . հետեանքը դուրս է գալիս ճիշտ այնպէս, որպէս գուշակել է „Նոր—գարը“, որ աւելի լաւ կ'լինէր փութել անունը և դնել „Հին—գար“: Եւ վերջապէս դարս գուշակութիւնների դար է. Մանտեգացցայի պէս գլուխը վերջիվերջոյ գալիս է այն համոզման, թէ բաւական չէ սենատոր լինել, պէտք է նաև գուշակութիւններ անելով զբաղւել: Ուր՞ ես, Եսայի, մէկ աշխարհ մտիւր է. գիտեմ, որ շատ շատ պիտի հիասթափւես՝ տեսնելով քեզնից աւելի հմուտ արհեստակիցների մի լէգէօն:

Այս գլուխը քիչ երկարացնելու համար պէտք է մի որևէ բանի մասին ևս խօսել. անշուշտ չէք մեղադրիլ ինձ, որովհետև ես անհամութիւն չեմ անում,

իսկ եթէ անհամութիւն է, ինչո՞ւ մեր գրողներն այնքան մեծ սէր ունեն դէպի այն: Փաստ կուգէք, կ'սկսեմ հէնց առաջին պատահած հեղինակից, որ սեղանիս վրայ է դրած (այսինքն՝ հեղինակը սեղանիս վրայ չէ նստած, ապա նրա գիրքը): ձեռս է ընկնում . . . X—ը . . . 6, այս շատ վատ եղաւ, ինչո՞ւ այդպէս եղաւ. այդ մարդը սովորութիւն չունի մէկին հաւանելու: Անցնենք: Միւսը վերցնեմ . . . թիւհ, ինչ վատ գիրք ընկաւ ձեռս. հեղինակի անունն անգամ տալ չ'արժէ: Անցիր: Վերցնում եմ մի երրորդ . . . չգիտեմ, թէ ինչ անւանեմ . . . էհ, բայց այս ինչ բան է. գիրք անւան հետ ինչ կապ ունի այս գիրքը: Զորրորդը, հինգերորդը . . . հարիւր հինգերորդը . . . բոլորն էլ ծալում եմ ու գէն դնում: „է՛, լաւ, եթէ այդպէս են, ապա ուրեմն սեղանիդ վրայ բազմելու ինչ իրաւունք ունեն, կամ ինչ գործ ունեն այնտեղ,“ կասէք

դուք, և իրաւունք էլ ունէք: Ահա թէ ինչ.
ես մի տգեղ սովորութիւն ունէի և ունեմ,
այն է՝ որ կարդում էի և եմ հայոց թերթեր.
և ահա աչքովս էին ընկնում յաճախ հե-
տևալ տողերը. այսինչ գիրքը «հրաշալի է,
և կարող է ծառայել (կարծես վրացի լինի)
իբրև ամեն մի հայի սնդանի զարդ»: Ես
էլ հայ լինելով և միևնոյն ժամանակ հա-
ւատ ընծայելով մեր թերթերին, ցանկա-
նում էի իմ հայկական սեղանն էլ զար-
դարել այդ հազագիշտ զարդով: Բայց
քննէք կարծում, որ աստիճանի էր լի-
նում հիասթափութիւնս, երբ տեսնում
էի, որ այդ զարդ կոչւածը դարդ է եղել:
Մինչև այժմ էլ դէն չեմ դցում իհար-
կէ, որովհետև փող եմ տւել այդ արտո-
դին: Բայց ասեմ յուրախութիւն ձեր և
մանաւանդ իմ, որ այլ ևս հաւատ չեմ
ընծայում ոչ ոքի և այդ զարդերով էլ
չեմ զարդարում հայկական սեղանս. աւե-
լի լաւ կ'համարեմ հայի սնդան չունե-
նալ, քան թէ նորից խաբւել:

Մի քանի խօսք ևս, և այս գլուխը
մօտ կ'համարւի իր վախճանին. վերջա-
նալուց կ'սպասենք բարեկամիս երկրորդ
նամակին, ուով սկիզբ կառնէ մի նոր
գլուխ իր ոտներով հանդերձ:—Սովորու-
թիւն է, որ օրինակելի հռետորներն
իրանց խօսքը որոտ ու կայծակով են վեր-
ջացնում, կամ աւելի ճիշտը՝ հասցնում
են ողբերկական լուծման: Ես էլ մըտա-
ծում եմ այդպիսի մի բան անել այս
գլխի հետ, բայց մտածում եմ, որ ցեն-
զուրան կ'արգելէ՝ աղմուկի հէնց առաջին
նօտը լսելով: Բացի դրանից՝ ով չ'գիտէ,
որ հանգիստը միշտ գովելի է, նոյն իսկ
արիւնահեղ տեսարան եղած դէպքում.
օրինակ ասեմ. ենթադրենք թէ դու (նե-
րողութիւն, որ հետդ դու—ով եմ խօ-
սում), սիրելի՛, կարի՛ սիրելի ընթերցող
կամ պլիւս (+) մի հատ փափկասուն
„—ուհի“. . . ի դէպ. ուհիներին մի
ժամանակ քանի որ ջահել էի, շատ էի
սիրում: Չ'կարծէք թէ Հէյնէի պէս պէտք

է ասեմ, թէ ալ ևս չեմ սիրում. ընդհակառակն այժմ էլ եմ սիրում, որովհետեւ աւելի եմ ջահել առաջնանից (տարիքս կ'յայտնէի, բայց վախենում եմ, թէ քննադատները վրաս յարձակեն, որպէս արաւ անցեալ տարի մի համբակ) եթէ սատանան օգնէ ինձ, և ես հասայ պառաւութեան (նոր բառ է), էլի՛ պիտի սիրեմ ձեզ, անմոռանալի՛ ուհիներ:—Հա, այն էի ուզում ասել, որ ենթադրենք թէ փողոցով անցնում էք. բոլորովին խաւար գիշեր է իհարկէ (կանանց նախազգուշացնում եմ, որ չ'վախենան, որովհետեւ խօսմ իսկապէս մութ գիշերով չէք անցնում նեղ փողոցներով, ալ միայն ես ենթադրում եմ). դուք սառսռալով գնում էք, վախենալով . . . ամեն մէկդ մի բանից—կամ գողից, կամ յափշտակողից, կամ աւաղակից. այդ մտքերի մէջ էք գտնւում, երբ լանկարծ մի փլաժ տան բեկորների յետևից մէկը այժի պէս ցատկում է և առաջներդ կանգնում:

„Փողերը“. հրամայում է այժմանման մարդը: Դուք՝ „Խնչ փողեր“. համարձակում էք հարցնել. և նա ձեզ մորթում է. . . դէ ինչ պէտք է անել այս դէպքում, որ անխոհեմութիւն և աւելորդ չ'լինի. ես կարծում եմ որ ոչինչ չպէտք է անել, որովհետեւ չպէտք է անել. է լաւ, միևնոյն է, նա սպանելը՝ սպանելու է ձեզ, էլ դուք ինչո՞ւ գոռաք, ասացէք խնդրեմ. դուք ոչ մի շահ չունէք դրանից: Հօհէնց այդ ըրպէին չէք մտածել աւագակին պատժել տալու մասին, որպէսզի նա չ'համարձակւի մի ուրիշին ևս մորթել. այդ միտքը որտեղից պէտք է գայ ձեր գլուխը և ինչո՞ւ պէտք է գայ. „ինձնից յետոյ թէկուզ ջրհեղեղ“, ասել է մի խելօք գլուխ: Հանգիստ, հանգիստ:

Դէ՛հ, ցտեսութիւն, միայն խնդրում եմ միուս գլուխներն էլ կարգաք: Տեսնում էք, ինչպէս հասարակ կերպով եմ բաժանւում ձեզնից, անգին ընթերցող և ուհիներ. միայն „ցտեսութիւն“, այն-

էլ որքան սառը: Կանայք լաւ կ'հասկա-
նան միտքս. . . , դէ հօ նաւով չէք ճանա-
պարհորդում, որ արցունք թափեմ ձեզ
համար և շռայլեմ անթիւ համբոյրներս:

VI.

„ . . . բարեկամ!

Հիմայ ես կ'զրեմ մի անձնաւորութեան
մասին, որը դեր խաղաց այստեղ տիկին
Օլեայի (քո խնդրանքով եմ նադեան
Օլեայի փոխել) կեանքում: Նրա անունն
է Կօլեա:“

Ընդհատում եմ՝ ձեզ ասելու հա-
մար, որ Կօլեայի տեղ ընկերս ուրիշ ա-
նուն էր գրել, բայց ես Կօլեա շինեցի
Օլեայի հետ նոյնահանգ անելու մտքով

„ . . . Նա Ռուսաստանցի է: Սովո-
րելով գաւառական մի գիմնազիօնում,
նա վաստակել էր ամենաընդունակ, բայց
շառլատան աշակերտի համարում: Ուսու-
ցիչները նրան ատում էին բնաւորութեան
չնչին վատ կողմերի համար, և ալգալի-

սով նրան այն աստիճանի հասցրին, որ նա իսկապէս վատացաւ: Ինչպէս ասում են՝ աչքն ուղղելու տեղ յոնքն էլ ծռեց նրանց խիստ և նրան չճանաչելուց առաջացած անարդար վերաբերմութիւնը: Ուսուցիչներն զէպել Կօլեան տաճած այդ միանգամայն անտեղի ատելութիւնը ազդում էր և նրա ընկերների վրայ: Եւ ահա նրանք կուրօրէն հետեւելով այս կամ այն ուսուցչին, իրանք ևս վիրաւորում էին նրան, չէին ուզում տալ նրան այն տեղը, որին իրաւամբ արժանի էր: Դրա հետեւանքն այն եղաւ, որ նա նախ դարձաւ պեսսիմիստ, սկսեց ատել և ապա արհամարել թէ ուսուցիչներին, թէ աշակերտներին և թէ նոյն իսկ ամբողջ աշխարհը: Բայց երբ կրկին շարունակեցին վատ աչքով նայել նրան, այն ժամանակ նա երդւեց խաղալ մարդկանցով, վրէժխնդիր լինել՝ ումնից էլ որ լինի իրան հասցրած վիրաւորանքների համար:

Այս բոլորն ինքը պատմեց ինձ մի

օր: Ես այնքան զրաււեցի նրա բնաւորութեան տառնձնայատուկ պատկերով, որ ցանկութիւն յայտնեցի նրա ընկերը լինել: Նա ինձ ասաց, որ չէ կարող ոչ ոքի հետ ընկերանալ, որ նրան ընկեր դարձողը պէտք է լինի մի արիւնշոււշտ գազան: Ես միայն ափսոսացի նրան և չըկարողացայ թագցնել այդ: Նա հպարտ և հանգուզն կերպով նայեց վրաս և հեզնանքով ասաց.

„Դուք ցաւում էք վրաս. թոյլ տւէք ասելու, որ ես կարօտ չեմ այդպիսի անտեղի կարեկցութեան. դուք ցաւեցէք ձեզ վրայ: Ես ձեզ գոնէ միւս մարդկանցից քիչ—շատ զանազանում էի, իսկ այժմ տեսնում եմ, որ դուք էլ նոյն լիմարնեքից մինն էք:“ Ասաց ու հեռացաւ: Այն օրւանից նա ինձ այլ ևս չէ բարևում, որպէս չէ բարևում իր միւս հայրենակիցներին: Բայց ես նրան խորին սրտով ափսոսում եմ և զղում անզգոյշ խօսքերիս համար. ճշմարիտ՝ ես նրա մէջ մի

մեծ ոյժ եմ նկատում, որն ՚իհարկէ, ոչ ոքի օգտին չի գործադրել, որովհետեւ նա բառիս բուն նշանակութեամբ միզանտըրօս է: Եւ այդ բոլորի մէջ մեղաւոր են անհեռատես ուսուցիչները, որոնք երբեք և երբէ՛ք չեն աշխատում ձանաչել իրանց աշակերտների հոգին: Ես ևս հանդիպել եմ մի շարք այգպիսի ոճրադործ ուսուցիչներին, որոնք իրանց զգւելի բընաւորութեամբ ու վարւեցողութեամբ փըջացըրել են շատ—շատ ընդունակ և մաքուր աշակերտների: Ինչ որ է, այս թողնենք և գանք բուն հարցին:

Կօլեան ծանօթացել էր Օլեայի հետ կամ աւելի ճիշտը Օլեան ինքն էր ծանօթացել Կօլեայի հետ Ալէքսանդրա Ալէքսանդրովնայի միջոցով: Կօլեան դեռ մինչև ծանօթանալն էր գրաւել Օլեային շնորհիւ իր աչքի զարնող գեղեցկութեան: Նրա հպարտ հայեացքը, արհամարհանքով լի շարժումները, խիստ կանոնաւոր դիմադներն ու վերին աստիճանի արիս-

տոկրատ բերանն ու քիթը դէմքին մի առանձին շքեղութիւն էին տալիս: Եւ այդ բաւական չէ մի կնոջ համար, որ հասնէ խելագարութեան:

Ահա թէ ինչպէս եղաւ Օլեայի ծանօթութիւնը Կօլեայի հետ: Օլեան սովորութիւն է դարձրել քանի օրէնը մի անգամ նաւակով շրջագայել Չորս—Կանդօնի լճի վրայ և հիանալ լճի ամբերին փռած տեսարաններով: Ահա այդտեղից երևում են Փիգհին՝ իր ծայրերում տնկած հաղիւ տեսանելի հիւրանոցներով, Պիլատը՝ իր զարմանալի երկաթուղով, և վերջապէս Իւնգֆրաուն . . . ախ՛ այդ Իւնգֆրաուն! Ճշմարիտ, քիչ է մնում բանաստեղծ դառնամ. իրաւ որ սիրահարւելու երկիր է: Բայց թողնենք այս: Մի օր շատ սովորականին Օլեան Ալէքսանդրա Ալէքսանդրովնայի հետ վերադառնում էր Ֆլիւէլէնից, երբ լանկարծ նկատեց Կօլեային մի ուրիշ նաւակում: Կօլեան հէնց առաջին անգամից այնպէս կոխարդեց

Օլեալին, որ վերջինս Լիւցերն հասնելուց էլ հանգստութիւն չունէր: Այնքան խնդրեց Ալէքսանդրա Ալէքսանդրովնային, որ մի կերպ ծանօթանալ Կօլեալի հետ և ապա իրան էլ ծանօթացնէ, որ աստ-ւածավախ պառւիկն ստիպւած եղաւ կատարելու նրա կամքը, թէև այդտեղ ինչ որ վատ բան էր գուշակում նա: Օլեան չ'կարողանալով համբերել (չ'նայած որ կանաչք այգալիսի դէպքերում իրանց համբերութիւնը հասցնում են սպանիչ աստիճանի), հէնց առաջին ծանօթութիւնից յետոյ անմիջապէս չալտնեց Կօլեալին, որ սիրում է նրան, պաշտում է և չէ կարող առանց նրան ապրել: Օլեան արդէն ձանձրացել էր գոյնզգոյն կեանք վարելուց, նա զգում էր, որ կարող է սիրել Կօլեալին մինչև վերջին շունչը, նրա աչքում ուրիշը չի երևալ երբէք: Արդարեւ, կան մարդիկ, որոնց ներքինն ու արտաքինն այնպիսի կապերով են կապւած, որ նրանց սիրողը երբէք ոյժ

չի ունենալ թողնելու մասին մտածելու: Սիրիւր, բայց կարողացիր պահպանել վարկդ ու գեղեցկութիւնդ, այդպիսով միշտ գերշխող կ'լինես և երբէք չես թողնուի: — ձիշտն ասած, ես չեմ կարող ձեզ սիրել. գուցէ ապագան այլ բան ցոյց կ'տայ, գուցէ կ'գրաււեմ ձեզնով և ապա նոյն իսկ կ'սիրեմ, բայց այժմ այդքան շուտ անհնարին է յոյսեր տալ, յարեց Կօլեան:

— Ա՛խ, թէկուզ մի՛ սիրէք, թէկուզ նոյն իսկ ատեցէք ինձ, բայց ապրեցէք ինձ հետ, աղաչում էր Օլեան:

— Տիկին, բայց գուցէ մի օր ես անհրաժեշտ համարեցի ձեզ թողնել: չէ՞ որ միշտ չեմ կարող ձեզ հետ ապրել:

— Ա՛խ, ես ամեն ինչ լանձն կառնեմ, կ'տանեմ, թէկուզ դժոխք. բայց այժմ պէտք է ինձ հետ ապրէք:

— Համաձայն եմ, ասաց Կօլեան քիչ մտածելուց յետոյ:

Համաձայն էք . . . ա՛խ, որքան բա-

րի էք, ասաց Օլեան և բերկրանքի ար-
ցունքն աչերին թեքւեց Կօլեայի ուսին-

Մի քանի ընկերացի յետոյ Կօլեան
զգալով Օլեայի ջերմ, շնչառութիւնն իր-
դէմքին, զրգուեց և մի համբոյր զրօշ-
մեց Օլեայի ճակատին, բաց մէկ էլ վատը
թւաց: Օլեան նրա համբոյրն զգալով
խորխուսեց և համբոյրների ահագին
հեղեղ թափեց Կօլեայի շրթունքներին,
այտերին, աչքերին, մազերին: Նա լա-
լիս էր երջանկութիւնից, և վերջն իս-
տերիկա պատահեց հետը: Թէև սկզբից
Կօլեային դուր չեկաւ այդ, բայց և այն-
պէս քիչ—քիչ սովորեց մի ջերմ զգալ
դէպի տիկինը, հաշտ աչքով նայել և
ինքն էլ ախորժակով համբոյրներ տալ:
Դրանից յետոյ նրանք միասին էին ապ-
րում: Ալէքսանդրա Ալէքսանդրովնան
վերադարձաւ Ռուսաստան, Կօլեան էլ
հաշտեց իր վիճակի հետ և սկսեց մին-
չև անգամ սիրոյ պէս մի բան զգալ դէ-
պի իր կինը: Նրա բռնկումները բաւա-

կան հանդարտւել էին, նա աւելի հան-
գիստ էր զգում իրան, իսկ Օլեան իրան
համարում էր երջանկութեան գագաթ-
նակէտին հասած: “

Իսկապէս ինչ կայ աւելի երջանկա-
ցուցիչ, քան սիրած մարդու հետ ապ-
րելը: Անշուշտ ձեզնից իւրաքանչիւրը
կ'ցանկանայ հասնել այդ բախտին, բայց
»բազում են կոչեցեալք՝ սակաւք ըն-
տրեալք: “ Ես էլ էի ուզում հասնել, բայց
վերջերս Թիֆլիզ գնալուս հետեւանքն
այն եղաւ, որ ես խեղդելով մեռցրի մէջս
այդ մոլեխինդ ցանկութիւնը: Ե՛հ, ասենք
ես հետաքրքրական չեմ ձեզ համար,
դուք՝ իհարկէ ձեզ աւելի՝ հետաքրքրա-
կան կ'լինէք, ուստի ես ուզում եմ դառ-
նալ ձեր ցաւերին, որով դարձած կ'լինեմ
և՛ իմ ցաւերին: Պատահե՛լ է ձեզ հետ,
դժբախտ ընթերցող, երագել ամբողջ
գիշերներ մահձի մէջ աշխարհից թագուն,
հառաչներ արձակել կրծքի խորքից, եր-
բեմն նոյն իսկ հէնց այնպէս, մի քիչ,

բոլորովին քիչ արցունք թափել, աշխատել լիշել նրա պատկերը, ձեզ երևակայել նրա կրծքին՝ համբուրելիս նրա ստինքները, մարմար ուտերը, և ապա քիչ վեր նայել և հանդիպել նրա հայեացքին . . . օ՛հ, տէր Աստուած, ինչ հայեացք. արդէն կորաւ իլլիզեան, երբ լիշեցիք այն հայեացքը. արդէն տեսաք ձեր երազի խաբուսիկ պատկերը, համոզւեցիք, որ այդ ցնորք էր, թունաւոր ցնորք . . . է՛հ, այդ գէպքում աւելի լաւ է չերագել, աւելի լաւ է միշտ արթնապէս լիշել ներկան և ֆանտազիայից ձեռք քաշել: Իսկ քեզ՝ Ֆորտունայի՝ որդեգիր . . . էիս, դու իմ ընկերը չես, իմ ընկերը բախտից հալածւած, եղբօրից մոռացւած մարդիկ են: Աստ ինձ, ինչ էր քեզ պակասում, երբ տիրել էիր երազներիդ առարկային. . . Ձէ՛, այդ ինձ հետ էլ է պատահել, բայց ես լիմարաբար անց եմ կացրել, թողել եմ նրան եւ բռնել այնպիսի մէկի պոչից, որին հասնելու

համար պէտք է միայն և միայն հարուստ լինել . . . արի և աստ, եղբայր իմ, թէ
„ . . . անգին քոյրիկ, կեսնքը հաճոյք չէ . . . “ Ապա ինչ է, հարցնում եմ: Ա՛հ, թողնենք տխուր մտքերը, գերեզմանը մօտ է:

Ուրեմն Օլեան երջանիկ է Կօլեայի հետ: Սրանով ես կ'վերջացնէի, եթէ քիչ չետոյ չստանայի ընկերօրինաց մի նոր նամակ, որը որպէս ձեզ կ'վրդովէ, նոյնպէս էլ ինձ է վրդովել և վրդովում: Ախր ինչո՞ւ է այսպէս է՛, միթէ՞ իսկապէս տւա՛կան երջանկութիւն չ'պէտք է լինի մեր երկրագնտի մակերեւոյթի վրայ: Այսքան գոռում—գոչիւն ենք բարձրացնում, այսքան աղօթում ենք, այսքան տրտնջում, բայց զէլ էն Կիկօն, զէլ էն Կիկօն: Մարդ վերջ ի վերջոյ գալիս է այն համոզման, թէ աւելի լաւ է լսել աստուծաբան կոչւող սատանայական պոչի աբսուրդներին . . . —չէ, ամենայն ինչ հանդերձեալումն է, աւնայն, անցողական է աշխարհը: Ճրջմա-

րիտ, երեւակայում եմ, թնչ կանէք, եթէ
ես բուդդայական հնգիկ լինէի. կարծում
եմ, որ վաղուց կ'լինէի քաշած ալրերը
ճգնութեան համար, որպէսզի շուտով
փոխադրւեմ Նիրվանի գիրկը: Ախր թնչ
հողը տանք գլխներին, սրանից էլ աւելի
հիասթափութիւն չի լինել, գրիչս էլ է
ուզում ձեռքիցս ընկնել, երբ մտածում
եմ, որ զուր է այս բոլորը, շուտով ինքս
փոշի եմ դառնալու. թնչ զարճալի բան:
Պառնանք բարեկամիս նամակին:

„ ! Կօլեան թէև սկզբից
ըստ երեւութին սիրում էր Օլեային,
բայց յետոյ սկսել էր ձանձրանալ նրա-
նից. այդ ձանձրութիւն առաջ բերող հան-
գամանքներից մէկն էլ այն էր, որ Կօ-
լեան դեռ վաղ սիրած լինելով մի կնոջ
և նրանից արձագանգ ստացած չ'լինելով՝
միանգամայն տարտամ դրութեան մէջ
էր ընկած և ուզում էր մտածմբ Օլեայի
միջոցով ցրել իր թախիծը: Բայց այդ
միտքարութիւնը երկար չ'շարունակեց,

և նա նորից վառեց կնոջ լիշատակով:
Հետեանքն այն եղաւ, որ սկսեց բանաս-
տեղծութիւն գրել, որ և մօտերքս հըրա-
տարակեց: Ահա ուղարկում եմ քեզ նրա
գրքից մի օրինակ“:

Ընդհատում եմ առժամ ընկերօջս
նամակը՝ Կօլեայի բանաստեղծութիւն-
ներն աչքի անցկացնելու մտքով: Թոյ՛ք
տէք մի քանիսը կարգալ ձեր առաջ:
Ահա.

I.

Միայն ես քեզ էի սիրում
Եւ պիտի քեզ սիրէի,
Երգիս մէջ քեզ էի երգում,
Ուրիշ մի ոք չ'ունէի.

Տանջւում էի միայն քեզնով,
Որ յետոյ էլ չը տանջւեմ,
Եւ ապրեցի այսպէս յուսով,
Որ քո սրտին մօտ լինեմ:

Ոչ՝ երգեցին ուրիշները,
Ոչ էլ ինձ պէս յուսացին,

Բայց և դտան իրանց սէրը,

Սիրեցին ու սիրուեցին:

Այդ ինձ ցաւ էլ չէ պատճառում,

Քո սիրածն է ատելի—

Նա քեզ այնքան չէ փայփայում,

Որքան այդ ես կ'անէի:

Նա իր գործով, աշխարհ գիտէ,

Թունաւորեց իմ հոգիս . . .

Ա՛խ, սիրելիս', չ'կարծես' թէ

Նա վերջ տւաւ և՛ երգիս,—

Սիրոյ յուշը շուտ չէ կորչում.

Ես դեռ այժմ էլ երգում եմ,

Բայց երգումս էլ յոյս չէ հնչում,

Եւ դեռ այժմ էլ տանջւում եմ:

II.

Կէսգիշերին մի աստղ ընկաւ երկնքից.

Մտածում եմ շրւարած.

Զ'լինի՞ թէ այն քո աստղոն էր, սիրելիս,

Որ վար նետւեց թափ առած:

Ի՛նչ, դ՞ու՞մեռած. ո՛չ, ես այդ չեմ կամենում,

Հաւատըս էլ չէ գալիս.

Ապա ինչո՞ւ երգերըս դեռ չեն լուում,

Ինչո՞ւ ես դեռ չեմ լալիս:

Ա՛խ, բայց ինչպէ՞ս կուգենայիր, սիրական,

Իմ մահն աչքովդ տեսնել—

Զէ՞ որ անշունչ գերեզմանիս քարի վրան

Դեռ կարող ես ծիծաղել!

III.

Ասում են թէ՛ ինձ չեա սիրում

Եւ սիրելու միտք էլ չ'ունես:

Զար լեզուն շատ բան է խօսում—

Զեմ հաւատում, դու լաւ գիտես:

Պատուհանիդ տակ շրջելիս,

Վերջը մի գոյգ աչեր գտայ,

Որ նազանքով վար նայելիս

Ինձ ասացին, թէ “հաւատա՛ն”:

Կը հաւատամ, լա՛ւ, անկասկած! . .

Բայց հաճիր ինձ պատասխանել—

Ե՛լ ինչո՞ւ ես քեզ նրւիրած

Ոտանաւորս արտագրել?!

IV.

Ինձ ասում են, թէ կարծր ժալուն էլ է լալիս,

Եւ աղբիւրն է նրա արցունքը սնու,
վըշտակիւր.
Եթէ ճիշտ է՝ ինչ ասում են, ա՛խ, նազելիս,
Ապա սիրտըս դու քարից էլ կարծրացըրիր:

V.

Ես հաւատում եմ, թէեւ չեմ տեսել,
Որ բեւեռները սառն են շատ ու շատ,
Թէեւ քո սրբոյի ջերմը չեմ չափել,
Բայց ես կարող եմ այս ասել հաստատ,
Որ սիրտըդ սառն է բեւեռներից էլ.
Եւ եթէ պնդես հակառակըն անգամ,
Քեզ ամենեւին չ'պիտի հաւատամ:

VI.

Դու ինձ տանջեցիր, ես էլ ըսկսեցի
Երգերըս դարձնել տխուր ու մաղձոտ.
Սակայն մարդկանցից մի օր լսեցի,
Թէ նրանց պէտք չեն երգերս թախճոտ:
Ես էլ խառնեցի իմարի նըման
Երգիս հետ ծիծաղն ու սուր հեգնանքը,
Որ մարդիկ ըզգան ինձ պէս, թէ որքան

Ջրարճալի է լինում տանջանքը:
Կը կամենայի, որ դու, սիրած կին,
Լինէիր մարդկանց հետ վիճակակից,
Կուզէի որ դուք էլ մասն ու բաժին
Ունենայիք այս զրարճութիւնից:

VII.

Սիրելիս ճիշտ իմ պատկերն է,
Որպէս այսօր իմացայ.
Մարմնով, հոգով իմ ընկերն է.
Նոյն իս'կ վարքով, մոռացայ!

Ես սիրում եմ (միայն նորան),
Նա սիրում է (ոչ ոքին),
Ես խաբում եմ (ինձ անպայման),
Նա խաբում է (ամենքին),
Ես հարուստ եմ (երազներով),
Նա էլ հարուստ է (փողով).

Ջարմանում եմ բնութեան վըրան,
Թէ ինչպէ՞ս է մըտածէլ
Այսքան մօտիկ իրար նման
Երկու մարդիկ ըստեղծել:

Et cetera, et cetera. Հօ ծանօթացաք Կօլեայի մուսայի հետ:

„ . . . Օլեանյ յայտնեց իր կասկածով լի նախանձը Կօլեային, երբ կարդաց վերջինիս հրատարակած բրօշիւը: Պէտք է ասած, որ այդ նկատողութիւնը դուր չ'եկաւ Կօլեային: Չէ որ նա սկզբում ազնւաբար խոստովանել էր, որ չէ կարող Օլեային սիրելու խօսք տալ: Եւ ահա Կօլեայի սառուցման պրօցեսսը աւելի և աւելի արագ կերպարանք ստացաւ:

Օլեան Կօլեայի հետ ծանօթանալու ժամանակ այն համոզմունքին էր, թէ չ'նայած Կօլեայի բացարձակ յայտարարութեանը, որ իրան չէ սիրում և խօսք էլ չէ տալիս սիրելու, բայց և այնպէս ինքն իր քնքով զգացմունքով նրան դարձի կ'բերէ: Միայն թէ այդ չ'դուրս եկաւ: Բանն այնտեղ հասաւ, որ Կօլեան հայրենիք դառնալու ժամանակատեղ Օլեային:

— Այսօրւանից ես բաժանում եմ քեզնից, Օլեա. ինչպէս ասել եմ շատ

անշամ. ես ամեն բանից ձրնձրահում եմ, և դու չ'պէտք է մեղադրես ինձ քեզ թողնելու համար. ես հօ սկզբում ասացի, որ խօսք չեմ տալիս մշտապէս քեզ հետ սպրելու: Այսքան ժամանակ միտսին անց ենք կացրել առանց որևէ տեսխորժութեան, ցանկանում եմ այժմ էլ խաղաղութեամբ բաժանուել: Անաս բարով:

Օլեան, որ չի սպասում էր այդ յայտարարութիւնը լսելու, և՛ չէր սպասում, չէր կամենում հայտաբայ: Մի րոպէ արձանացած մնաց և ապա հեծկոտալով րնկաւ Կօլեայի կրծքին. լեռնայ լանկաքճակի սթափուելով՝ սկսեց համբուրներով ողորկ նրա գէմքը, կարծես ուզում էր գրանցով խեղդել նրան, որ ոչ ոք չ'կարողանայ խել իր գանձը, իր միակ եւ առաջին սէրը:

— Բաւական է, Օլեան:

— Ո՛չ, ուր էլ որ դնաս, ես պէտք է քեզ հետեւեմ, ես մի թողնւած, ոտ-

նահար եղած կին եմ, կրքերիս չափ չ'դրի, ես սխալ չասկացայ „կանանց ազատութիւն“ փրազը, որ կրկնում էին ինձ ամեն տեղ, ուրովհետեւ դեռ շատ տ'չաս էի հասկանալու համար, չըջանը փչացրեց ինձ երես տալով, ես եսթարկւեցի բուռն կրքերիս հոսանքին և ահա մը թշուաւացած կին եմ. գիտեմ, քեզ համար աւելորդ ծանրութիւն եմ, բայց տօր հետրդ, գոնէ դու խղճա ինձ, ես չեմ կարող առանց քեզ ապրել, իսկ մեռնելուց վախենում եմ: Ծօր ինձ, թէկուզ այնտեղ ամուսնացիր ուրիշի հետ, թող եմ տալիս, ինձ բնակեցրու մարդկանցից հեռու մի տեղ, տօր մի հիւրանոց, ապրիր ուրիշի հետ, միայն թէ ինձ հետ էլ ապրիր: Կօլեա, լսում ես ինձ:

Եւ կրկին սիրտ կոտրատող հեկեկանք:

Կօլեան, այդ քարէ մարդը, որ իր դէվիզն էր դարձրել ծաղրել բոլոր ուժով մարդուն, նրա կեանքը, նրա զգացումները, այն Կօլեան, որ մարմնացած

արհամարհանք էր, տեսնելով տիկնոջ այդ սրտածմլիկ աղերսներն ու կոծը, յանկարծակի փլձկաց, բայց էլի պահեց իրան, միայն աչքերից մի—մի կաթիլ արցունք դուրս ցայտեցին և գլուխը կարմրած այտերի վրայով: Նա արագութեամբ սրբեց արցունքը և մի անգամ խորը հառաչեց:

—Աւրեմն դու խղճում ես ինձ, Կօլեա, ուրեմն մենք միասին ենք գնում, այնպէս չէ, միասին . . .

Կօլեան կրկին ձեռք բերելով իր տղամարդկութիւնը՝ հպարտ դիրք ընդունեց, մտքումն իրան մեղադրեց իր այդ աւելորդ փոքրագութեան համար և ասաց անյողդողդ տօնով.

—Այ, Օլեա, ես չեմ կարող քեզ վերցնել հետս. դու թշուառ ես, ես էլ պակաս չեմ, գուցէ աւելի եմ դժբախտ, քան դու. ես կարծում էի, թէ ճիշտ է այն ասացւածը, թէ՛ „թշուառին թշուառն է միշտ միտիթար“, բայց սխալւում էի.

մենք այնքան նման ենք իրար, որ հրա-
ւորութիւն չ'կալ միատեղ տարելու. եթէ
շատ վաղ պատահէինք իրար, գուցէ սազ
քայինք, բայց այժմ ես կենս ինձնից
փախչել եմ ցանկանում, ինչպէ՞ս աւե-
լացնեմ իմ թշուառութեանը և ուրիշ թրշ-
ւառութիւն: Այ, ե մենակ կ'գնամ,
մնան բարով . . .

Եւ նա գնաց:
Օրեան. . . Ե՛հ, Օրեան թնչ, հասկա-
նալի է՝ թէ ինչ էլի: Աւելի լաւ է այս
գլուխը կտրել և բռնել վերջին ուրիշ:
Ես այժմ չունեմ նկարագրելու, թէ ինչ-
պէս Օրեան մեհաւ մնալով՝ բնկել էր ա-
պուշ գրութեան մէջ, թէ ինչպէս նա
ուժասպառ էր դարձած, թէ ինչպէս նա
համոզւեց վերջապէս, որ անցել է իր
գարունը՝ եթէ ոչ ուրիշների համար, գո-
նէ իր համար, թէ ինչպէս նա սկսեց
արդէն ամօթխածութիւն զգալ և այն-
քան մեծ չափով, որ տնից համարեա
դուրս չէր գալիս և այլն և այլն:

VII.

Կան երևոյթներ, որոնցից և կարե-
լի է զգուշանալ, և խղճահարկութիւնից լա-
նայած թէ ինչ պատճառներից են աւա-
ջացել, որովհետեւ միևնույն երևոյթը կա-
րող է սի քանի աղբիւրներից բղբել:
Այդ պատճառով խորհուրդ եմ տալիս
ձեզ, ուշիւ ընթերցողներ, որ նախ քան
մեկը երեսին դատաւար կարդալը նրա
որեւէ ազդեղ կողմի համար՝ հարցրէք նրա-
նրից, ծանօթացէք նրա ցաւերին: Մտա-
սագամ ձեր անտեղի վերաւորանքն աւե-
լի խորը կ'ընկղմէ ցեխի մէջ: Այս քանի
օրս մը օրացոյցում կարգացի. „Վէտք է
սպիւր զգալ և ապա մտածել:“ Նախ
լաւ էլ ասում է, եղբայրս է ասում, բայց
դաս դէպքեր, որտեղ պէտք է մտածել
և լետոյ սխալն զգալ. պարոնն առաջար-
կում է շատ հեշտ միջոց, որևէ տեղի է

ունենում կեանքում նոյն իսկ առանց
 նրա խորհրդի. բայց իմ առաջարկածը
 դժար է, դրան համարելու համար մարդ
 պէտք է ինքն իրան կրթէ: Տեսել էք
 դուք մի առողջ մարդու մուրացկանու-
 թիւն անելիս և զգել: տեսած կ'լինէք
 անշուշտ, որովհետեւ մեր երկիրը շատ
 առատ է դրանցով. բայց նախ քան զըզ-
 ւանք լայտնելու մտել էք նրա սրտի խորքը,
 հետաքրքրել էք իմանալ մուրալու շո-
 ժառիթները: Շատերդ պէտք է տեսք՝
 „նչ...“ Տեսել էք իհարկէ, և գուցէ
 շատ անգամ էք տեսել մի հարբած կնոջ
 ցեխի և ձիւնի մէջ ընկած, քաղաքացի
 ընթերցողներ, և զգել էք դուք. այո՛,
 զգելի է, բայց շատ անգամ այդ կինը
 չ'պէտք է զգելի լինի մեզ համար, այլ
 կեանքը, նրան այդ աստիճանին հասցնող
 համագամանքները: Բոլորս էլ տեսել ենք
 ... բայց շատ բան ենք տեսել, ձեռք-
 ներովս ինչ է գալիս, որքան ուժ ունենք
 վերջ տալու սիրտ ծակող երևույթներին

— ոչինչ... այո՛, կան ուժեր, բայց նրանք
 քնած են, նրանք իրանց փառահեղ
 նիստ ու կացով շատ քոկ են կեանքից,
 փողոցով անցնելիս չեն էլ նայում իրանց
 շուրճը, որ տեսնեն եղածը: Բոլորս էլ
 գիտենք նրանց դատապարտելի անտար-
 բերութիւնը, բայց շատերս ենք վիզ
 ծռում նրանց առաջ, որովհետեւ մեզնից
 իւրաքանչիւրն ուզում է որքան կարելի
 է աւելի և աւելի հանգիստ ապրել: Բայց
 ինչ ասել է „հանգիստ ապրել.“ միթէ
 մեզ չէ յուզում մեր նեխած մթնոլորտը,
 միթէ այդ յուզումը մեր կեանքը չէ թու-
 նաւորում, միթէ այդ թունաւորումը վա-
 դաժամ չէ մօտեցնում մեզ գերեզմանին:
 Այո՛, մենք այդ զգում ենք, բայց զգում
 ենք առանձին—առանձին, իսկ միասին
 զգալու ընդունակութիւնից զուրկ ենք կար-
 ծես: Մենք աւելի լուռ ենք համարում
 ստրուկ ապրել, ստրուկ էլ մեռնել, քան
 թէ միանգամից մի մեծ վերք ստանալ
 և ապա բժշկւելով՝ դառնալ ազատ: Եւ

վերջապէս ինչքէ և պէտք միօրինակ, ձանձ-
րանք, վախով լի կեանքը: միթէ կուրն
այդքանն էլ ստորագիւլի բան է: Կան
մարդիկ, որոնք քանուկ են մեր արեւնը,
ծծում մեր հողու բալասանը, մեզ հաս-
ցրում ամենաողորմելի վիճակի և էլի ար-
գարանում, ասելով թէ բնութեան օրէնք
է, որ ուժեղը կլանում է թույլին: Եւ,
այլ դու ուժեղ մարդ, հետաքրքիր է իսա-
նակ, թէ երբ քեզինց զօրեղն էլ քեզ է
հախտահարում, արգեօք դու գոհ սրը-
տով ես եւ թարկում նրա մահաբեր խա-
ղերին, թէ անիտում ես բնութիւնը իր
այդ անսղարմ օրէնքի համար: Եւ միթէ
այն էլ բնութեան օրէնքը, չէ, որ ստեղծ-
ւածը պէտք է ապրէ:—Ես գոնէ չէի
ցանկանալ ամենաուժեղը լինելով: ոչ մի
ուրիշների կաշու վրայ փորձել, ուրիշնե-
րի կեանքով խաղալ: Օտոր, անազնիւ է
այն մարդը, որ յանգզնում է ուրիշի
ընտանեացիներն իր իրաւունքներից պա-
կաս համարել: աւելի ստոր է այն մարդը

որ իր ուժի աւելորդ մասը չէ գործա-
դրում թույլի օգտին: Հաւատացէք, ով
ուժեղ արարածներ (արջերի ու փղերի
մասին չէ խօսքս, այլ մարդկանց), որ
բաւական չէ միայն, երբ մէկս իրան հա-
մարում է մարդ: պէտք է գտնւի և՛ մի
ուրիշը, որը սոյնպէս տալ այդ ասունը:
Իսկ քիչացնում էք հասարակութիւնը,
դուք բացի նրան զրկելուց ու ջախջա-
խելուց սովորեցնում էք և՛ ատել, զգել.
իսկ այդ զգացմունքներն ինչ աղբիւրից
էլ ծագած լինեն, այնուամենայնիւ մարդ
կային հողու ստոր կրքերիցն են: Ս. հա-
ձեզ զլարճութիւն—մէկը վիզ է ծռում
ձեր առաջ, միւսը լալիս է, երրորդը սա-
տանալի խորամանկութեամբ շողոքոր-
թում է. . . „Ե՛հ, ինչ ծիծաղելի բան
—բացականչում էք դուք ձեր ճաշի սե-
ղանի վրայ ձեր ամուսնու և երեխաների
առաջ.—երեւակայեցէք, այսօր այս ինչը
կարծում էր, թէ ես չեմ հասկանում,
որ այդ շողոքորթութիւն է. այն ինչն ինչ

պէս անքաղաքավարի գտնւեց և լաց եղաւ առաջիս. միթէ բանական արարածը թող կտայ իրան մէկ մեծ մարդու առաջ յայտնել իր սրտինն այդքան ազատօրէն . . .“ և ալլն և ալլն: Բայց որքան կեցողութեամբ և ալլ, ա՛! Որպիսի՜ նախանձելի կեանք (!?...) Գուցէ դուք կարողանում ք այդպիսով ձեզ երջանիկ զգալ, բայց ս կ'ասեմ, որ դուք չ'գիտէք երջանկութեան չափը, դուք կարող էիք աւելի մեծ երջանկութիւն զգալ ուրիշի տանջանքների մէջ, քան զգում էք այժմ ձեր ապարանքներում, շուտիւ ձեր ահագին հարստութիւնը, կամ աւելի ճիշտը՝ խեղճ, աղքատ մարդկանց արիւնը. ալլ, դուք այդ չ'գիտէք, իսկ եթէ չէք էլ ուզում իմանալ, այդ դէպքում ամեն ոք իրաւունք ունի ձեզ անւանելու՝ „շուն“. . .“

Օ՛հ, օ՛հ, օ՛հ . . . այսքան էլ բարկանալ . . . քիչ էր մնում, որ աթոռները մեծատունների գլխներին կոտրատէի: Բայց ես հեռացալ բուն հարցից, ես ու-

զում էի սկոբում ձեզ նախապատրաստել, որ չ'լինի թէ զգւէք, եթէ. . . բայց չէ, ահա բոլորը:

Անցեալ դեկտեմբերին էր: Բազմի լետրնկած փողոցներից մէկում վարձել էի մի սենեակ, որը թէև խոնաւ էր և ցուցտ, բայց շատ համապատասխանում էր գորպանիս բիւջէին: Ի՞նչ անէի, կեանքի մարդ էի, պէտք է տանէի ամեն ինչ . . . Երազներս իհարկէ՝ ծայել, մի ահագին կծիկ էի շինել և նետել Կասպից ծովի նաւթոտ ջրերը: Թէ ինչ էին երազներս այդ ասելու կարիք չեմ զգում, որովհետև հարուստները կը ծիծաղեն:—Բայց չ'կարծէք թէ ուտելու հաց չ'ունէի,—ոչ, անտէր—անտիրական թռչուններն էլ են կերակրում Աստուծոյ տաճից: Ա՛յլ էին ցանկացածս բաները:

Նոր բնակարանս փոխադրւելուց մի քանի օր լետոյ նկատեցի, որ նոյն բակում սենեակիս դէմուդէմ մի ուրիշ նոյնանրման սենեակում ապրում է մի կին:

Առաջին անգամ տեսայ թաց դրան շէմ-
քում կանգնած գլանակը բերանին: Երբ
ինձ նկատեց, անմիջապէս փակեց դուռը
և փախաւ: „Սատանան տանէ նրան, ով
պիտի լինի,“ մտածում եմ: Նրա դէմքս
իսկ ծանօթ թւաց, թէև ես նրան միայն
մի ակնթարթ աչափ տեսնելու բախտն
ունեցայ: Երբ մտայ սենեակս, չկարողա-
ցայ միտքս չեռացնել այդ կնոջից և ա-
սեա կերպ աշխատում էր սառեցրել
նրան, բայց այդ ինձ չէր աշողւում: Եր-
բեմն մարդուս յամառութիւնը հասնում
է այն աստիճանի, որ նա երբ մինչև
իսկ յոյսը կտրած է սր բասից, էլի ձեռք
չէ քաշում. այնպէս էլ ես. թէև երկար
մտածելուց յետոյ համոզւեցի, որ դուռը
թէ լինեմ, կամ գուցէ սոյն իսկ նրան
ուչ մի տեղ չեմ տեսել, կամ նրան խառ-
նում եմ ծանօթներէցս որևէ մէկի հետ,
բայց և այնպէս չէր դադարում նրա մա-
սին մտածելուց, կարծես թէ գլխիս մէջ
սատանայ էր նստել: Միւս օրը ցանկա-

ցայ առանց այլի այլութեան մտնել նրա
սենեակը, ներողութիւն խնդրել և հարց-
նել, թէ ով է, այնքան էր տանջում
ինձ հետաքրքրութիւնս. բայց մէկ էլ
զտայ, որ այդ կ'իյնի իմարութեան ամե-
նաբարձր աստիճաններից մէկը, իսկ ցան-
կութիւնս շատ ծիծաղեցի է: Ուրիշից
էլ հարցնել չէի ուզում: Եւ ահա այս-
պէս չկարողացայ ճանաչել, թէ ով է նա:
Բայց չկարծէք թէ սրանով էլ վերջաց-
նում եմ, ո՛, ո՛չ, այդքան շուտ չէք ա-
զատել ձեռքիցս: Քիչ է մնացել, որ
հասնենք այն կէտին, որտեղից շարու-
նակել չորժէ այլ ևս: Ինքներդ լիշեցէք
„որ համբերեցէ՛ք“—ն, իսկ ես ձեր կրթ-
նութիւնը լինել չեմ կարող, այդ վաղա-
պետացու աստածաբանների գործն է:
—Շուտ կտրել այս գլուխը՝ չեմ ցանկա-
նում, որովհետև շատ բան է մնացել ա-
սելու, բոլորն էլ ուզում եմ այս գլխի
մէջ մտցնել . . .—Բայց տեսնում եմ, որ
ձեր բախտը բանում է. արևն այնքան

ազդել է վրաս, որ շոգից ինձ էլ եմ մոռացել, ուստի ուրախացե՛ք, որ ձեզ ազատում եմ անթիւ դէպքերի երկար ու բարակ նկարագրութիւններից: Ընցի դըրանից՝ եթէ նոյն իսկ յիշեմ շատ մոռացւած բան, էլի չեմ կարող այս գլխումս զետեղել, որովհետեւ կապ հաստատել բազմաթիւ ոչ մի կապ չունեցող դէպքերի մէջ, „ասա թէ ինչուս է բոլոր հարցը.“ կարող եմ արդեօք. կարծեմ անհնարին է, որի մէջ մեղաւոր է էլ՝ արեւը: Ամառւայ դեռ սկզբին ամեն բան դաւաճանում է մեզ՝ հարաւի գրողներին. թանաքը շուտ է ցամաքում, թանաքով լցւած գրիչը երկար ժամանակ ձեռիդ պահելուց փչանում է, ստիպւած ես դրանց համար կրկնակի փող ծախսել (իսկ փող Աստուած տայ!), քննադատները գրութում են, սատասաները խփվում են նրանց ուղեղի մէջ, որովհետեւ սաստիկ շոգից փախչելով՝ ուրիշ այնքան սառը տեղ չեն գտնում, որքան քննադատի

գանգը: Ընթերցողները չեն կարդում՝ մի մասը երազելիս լինելով փողի մասին, միւս մասը՝ ամուսնանալու մասին, երրորդ մասը՝ չգիտեմ ինչի մասին, և այլն: — Այս պատճառներից դըրւած ես էլ շտապում եմ կարճ կտրել և հսկայ ամառը թողած՝ կրկին յետ դառնալ դէպի ծերուկ ձմեռը:

Ինկտեմբերին էր, ինչպէս ասել եմ: Գրատարանից վերադառնում էի տուն՝ ափսոսալով նրա համար, թէ ինչու գըրատարանն այնքան շուտ փակեցին: Ես կուղենայի ամբողջ օրերով այնտեղ մնալ, նոյն իսկ եթէ թողնէին այնտեղ քնել, որովհետեւ այնտեղ վառարանները լաւ տաքացրած են լինում. սինչ դեռ իմ սենեակը ցուրտ, խոնաւ, չոր քամին տոգողւմ է լուսամուտի բացւած քներով, ոտներինս աստիճանաբար սառչումն էլ միւս կողմից է յանցաւոր մտքեր զարթեցնում մէջս, անքնում եմ ամեն ինչ և մի ատրճանակ եմ փնտրում ոտներիս

ցաւր վերջնականապէս կտրելու համար։
—Այսպէս, վերադառնում էի տուն, երբ
նկատեցի, որ փողոցում գտնադա՜ն հասա-
նի ու ձևի մարդիկ են ժողոված։ „Տէր
Աստուած, քնչ պէտք է լինի, որ այս
սառնամանիքի, այս բուք բորանի ժա-
մանակ մարդիկ կանգ առնեն փողոցում“։
Մօտենում եմ։ Մի հարբած կին ընկած
է ձիւնախառն ցեխի մէջ, կցկտուր հալ-
հոյանքներ է շարտում հանգիստաւանե-
րի դէմքերին, իսկ հանգիստաւաները
հոհոտում են քառաձայն և անպատու-
բեր հարցեր առաջարկում ցենիկարար։
Դիտում եմ . . . Տէր Աստուած, որախի՜
ամօթանք, ի՜նչ խալտառակչութիւն, այն
ուռած դէմքի, ցեխոտած ճակատի, արիւ-
նալից աչքերի մէջ ունի եմ տեսնում . . .
Մաշալին, այն նախկին Մաշալին, այն
չքնաղ արարածին, որը չափ դնել չգի-
տէր իր սիրախաղութիւններին, որը գե-
րում էր, որին ցանկանում էր։ Հասնել
մինչև այդտեղ, ընկածութեան վերջին

ծալրը և ուռ ապրել . . . Ի՜նչ, սկան-
դալ . . . Այո, զարմանալի է։—Ես իսկոյն
մօտեցալ նրան, հարցրի թէ որտեղ է
ապրում, նա ոչինչ չ'հասկացաւ, ալ ձեռն
անդադար տանում էր գէպի բաց կուրծքը՝
իբր թէ ծածկելու համար։ Ես մի քա-
ղաքապահ կանչեցի. նա լալտնեց, թէ
գիտէ Մաշալի տունը, և կառք նստելով՝
տարանք նրան։ Բայց գիտէ՞ք ուր տա-
րանք.—բնակարանիս դէմուդէմ գտնւող
սենեակը։ Նա էր եղած ինձնից թաղւոյ
կինը, որին տեսել էի, որին յիշելու հա-
մար գլուխ էի կոտրել։ Ա՛, ուրեմն նա
ինձ ճանաչել է! աւելի լաւ, գուցէ քիչ—
—չառ միխթարական հեռանքի կ'հաս-
նենք։

Տեղ հասնելուց մինչև կառքից իջեցը-
նելը նրան սախպեցինք, որ հագնէ կօ-
շիկները, որ գտել էինք ցեխի մէջ, բայց
նա մերժում էր՝ ասելով. „Աստուած ինձ
առանց կօշիկ է ստեղծել, առանց կօշիկ
էլ կ'մնամ. դրանք իմս չեն . . .“—Ապա

ուժն են:— „Կօշկակարինը,“ պատճառաբանում էր նա խեղդուողի ձայնով և անզգայ, թույլ ժպիտով: Նրեակայում էք. երեակայեցէք: Նրանից պահանջեցինք սենեակի բանալին, բայց նա մինչև անգամ զիմադրում էր մեզ, թէ ինչու այնտեղ բերինք, այն իր բնակարանը չէ, իր բնակարանը պալատ է, այնտեղ սպասում է իր պաշտած ձմուսինը՝ Կօշեան, իսկ այստեղ ոչ ոք չի դուրս գալիս իր առաջ, մինչև անգամ դուռը փակ է, որովհետև ոչ ոք չկայ, մենք ովքեր ենք, և թքեց քաղաքապահի երեսին: Վերջինս (քաղաքապահը և ոչ թէ նրա երեսը) հայհոյելով ինքը ձեռք տարաւ Մաշայի գրպանները, հանեց բանալին և դուռը բաց անելով՝ նրան ուժով ներս տարանք: Սա անմիջապէս փուռեց գետնի վրայ երեսնի վար, նրան մի կերպ բարձրացրինք և գցեցինք անկողնակալի վրայ: Նա չէր խօսում և մի երկու ըոպէից չետոյ խըռմփացնելով՝ քնած էր: Ակամայ լիշեցի

Խա՛րկօվի իդէալիստ—ուսանողներին, որոնք մի ընկերութիւն էին կազմել պոետն-կուլթեան զիմադրելու նպատակով, և որոնց շատ տեղ Փանտաղեօրներ էին անւանում: Խղճալի՛ մարդիկ, խղճալի՛ հասարակութիւն . . . Այո, իրաւ որ Փանտաղեօրներ են այդ ամբիժ երիտասարդները, բայց ոչ ձեր ասած Փանտաղեօրներից. նրանք լաւ չեն մտածել, որ իրանց դէմ կանգնած է ձեզ պէս մի հասարակութիւն, որ այսպնում է ամեն մի քալլ դէպի բարձրը, սուրբը. ահա թէ ինչու՞մն է կայանում նրանց Փանտաղեօրութիւնը:

Սիւս օրը ցանկացայ Մաշային տեսնել, ծանօթութիւն տալ և խօսել հետը, բայց նա տանը չէր: Ամբողջ ժամերով նայում էի լուսամուտից, բայց նա չ'դարձաւ: Հարեաններիցս մինն ասաց, թէ նա դուրս է գալիս տնից շատ վաղ և վերադառնում է ուշ գիշերը: Այսպէս անցաւ մի քանի օր, և ես չ'կա-

րողացալ նրան պատահել: Մի օր սենեակումս նստած լսում եմ, որ դուրսը ինչ որ կանացի ազադակ կալ. դուրս եմ գալիս և տեսնում, որ Մաշան և տանտիկին Տրէուհին կուռում են իրար հետ: „Ինչ է պատահել“ հարցիս Տրէուհին պատասխանում է, թէ այդ ստահակ կինն ուզում էր իր Արբաշկալին դցել եռացող ջրի մէջ: Իսկ Մաշան անդադար կրկնում էր լալով, „սաս խնդրեմ, ես միթէ՞ գողացել եմ ձեր ձկներից, ձեր սելեօդկաները . . . Ես . . . ես . . . ագնիւ մարդու աղջիկ եմ, Ես . . .“ և հեկեկում էր անդադար:

—Միթէ արդարեւ նա ձեզ փող է պարտ, կամ բան է գողացել ձեզներից, հարցրի Տրէուհուց:

—Ո՛չ, այդպիսի բան չ'կալ, հարբած է էլի, դատարկ գլխից դուրս է տալիս. ամբողջ օրը կուռում է, անիծածը շատ մաքրասէր է, բայց զէ ինչ կ'անես, որ իրան ալդպէս փչացրել է. դու մի տես-

նես նրա սենեակը! . . տարւալ վերջը նեղութիւն չեմ քաշել . . .

—„Այդ քո գործը չէ, կեղտոտ ջրհուդ, թիւհ, թիւհ, թիւհ . . .“ արւա Մաշան և արագութեամբ մտաւ իր սենեակը:

—Բայց ինչո՞վ է պարտաւում նա, հարցրի Տրէուհուց:

—Չգիտեմ. ճշմարիտ, ամօթ է ասելը, պատասխանեց նա քաշւելով ու ժպտալով և կանչեց բակի մի ասկիւնում կուչ եկած փոքրիկ ջհուդին. „Աբրաշա, եկ այստեղ, մտըր սենեակը, ցուրտ է:“ —Այդ խօսքերի վրայ ցրտի ազդեցութիւնը ես էլ զգացր և մտայ սենեակս: Հարկ չ'կալ ասելու, որ երկար ժամանակ միտքս չէր հեռանում Մաշալից: Ես վրձուեցի՝ ինչպէս էլ լինի, հանդիպեմ նրան ոչ հարբած ժամանակ և խօսեմ հետը: Սի բան ինձ շատ — շատ էր զարմացնում. նկատելի էր, որ նա համարեան թէ զուրկ էր ապրելու միջոցներից, իսկ նրա ծնող-

ները շատից—քչից կարող էին նպաստ տալ նրան։ ուրեմն թնչ է պատահել նրանց մէջ։ Մաշալից երէս են դարձրել, թէ Մաշան չի ցանկանում նրանց դիմել, այդ ես ուզում էի իմանալ։ Այն էլ լաւ լալտնի էր ինձ, որ Մաշան կերուկըրում է՝ փողոցներում շրջող ասպետների գրպաններից՝ գրա տեղակ վաճառելով իր մարմինը։

Օ՛, ընթերցողուհիներս, այդքան շուտ չ'զգւէք, դեռ շարունակեցէք կարգալ, շուտով կ'գալ և մտածելու րոպէն։

Միւս օրը նա կէսօրին վերադարձաւ տուն, մտաւ սենեակը և կրկին գուրս գալով՝ լալով ընկաւ հրէուհու ձեռներին, ապա ծունկ չոքեց նրա առաջ և ասաց.

—Երեցէք ինձ, 'ի սէր Աստուծոյ, եթէ որեւէ վատ բան էք տեսել ինձնից, ես գնում եմ, ներեցէք, հէնց այսօր, գնում եմ հեռու, շատ հեռու . . .

Հրէուհին նրան ոտի կանգնացրեց և մեծահոգութեամբ նրան ներեց իրան

չ'հասցրած վերաւորանքների համար։ Իսկ ես լուս կտրեցի, թէ կարող կլինեմ նրա հետ խօսել։ Նա դեռ լալիս էր, համբուրում էր հրէուհու և նրա թոշնած մօր թարշամած ձեռները, իսկ ես զարմանում էի, որ նա վրաս չէր էլ նայում։

—Ձէ, ալնպէս չէ, որ ես ձեզնից գողութիւն չեմ արել, վկայ եղէք, ալ՛, վկայ եղէք, պարոն! . . , այս անգամ դիմեց ինձ և վրաս խորր նայեց ու մտածեց, ապա լանկարծ „ահ“ արաւ և փախաւ մտաւ իր սենեակը։ Հրէուհին քրքրքրում էր անընդհատ, իսկ պառաւը մըրթմըրթում էր քթի տակ. „այսքան էլ կլսմէ միթէ կինը, այս թնչ է, չտեսնած բաներ եմ տեսնում, փնտք քեզ Աստուծ, ինչքան փոխել է աշխարհը! . . “

Պառաւն իրաւունք ունէր։

Մաշան ասաց, որ հէնց նոյն օրը գնալու է, բայց նա դեռ մնում էր իր տեղը։ Իսկ ինձ վերջապէս աջողեց մի անգամ նրան լուրջ դրութեան մէջ

գտնել:

Սրբ կիրակի էր. եղանակը պարզւած, արեւն էլ փայլում էր և այդպիսով բաց անում երկար ժամանակ մնալը մնացած սրտերը: Ուզում էի մէկ դուրս գալ տնից ուրախ սրտով և գնալ եկեղեցու բակը, երբ նկատեցի Սաշային կանգնած իր դրան շէմքում, այնպէս չքնաղ, այնպէս աստուածային, որպէս մի ժամանակ. ուռոյցքներն անցել էին նրա դէմքից, մագերէրը, նորից նոյն երկայն փառահեղ գանգուրները ազատ թափւած էին ուսերի վրայից և մի վեհուժիւն էին տալիս նրան: Ես կամեցայ մօտենալ, բայց նա չսպասեց, հանդարտութեամբ, բայց ջերմօտ հանդարտութեամբ դարձաւ ինձնից, իբր թէ դառնալու պատճառը ես չէի, և առանց վրաս նայելու՝ փակեց դուռը: Ես վճռեցի ներս մտնել և մօտեցայ դրանը, մեղմ կերպով հրեցի, բայց դրան սողնակը ներսից դցած էր: Ուստի յետ դարձայ սենեակս, որպէսզի սպառեմ յար-

մար ըռպէի: Քիչ յետոյ նկատեցի, որ նա արագութեամբ անցաւ լուսամուտիս առջով: Ես անմիջապէս դուրս թռայ սենեակիցս և վազեցի նրա ետեւից: Հետևիով հասայ նրան:

— Բարեւ, տիկին:

Նա վրաս նայեց և թեթեւ կարմրեց՝ աշխատելով իրան պահել:

— Միթէ ինձ չէք յիշում, հարցրի ես:

— Ո՛չ... և աւելի կարմրեց բայց մի վարկեանից յետոյ լանկարծ փղձկաց և լաց եղաւ:

— Ինչո՞ւ էք լալիս, ի՞նչ պատահեց ձեզ հետ:

— Ոչինչ, ես ձեզ ճանաչում եմ այժմ, հէնց առաջին օրն եմ ճանաչել, ներեցէք ինձ. բայց... և կրկին լաց:

Ա՛խ, այդ կանանց արցունքները!.. հետաքրքիր է իմանալ, թէ այդքանը որտեղ են տեղաւորում:

— Չէք ցանկանալ լսել ինձ, ես ուզում եմ ձեզ հետ խօսել:

—Կարելի է. գնանք մեզ մօտ . . .
Թէև այնտեղ շատ վատ է . . . բայց . . .
դուք հօ տեսել էք այն խողաբունը.
ոչ, խողի բուն չէ, խողն էլ չէ համա-
ձայնելի այնտեղ ապրել:

Մենք դարձանք Մաշայի սենեակը.
Մաշան ինձ առաջարկեց իր միակ աթո-
ռը, իսկ ինքը նստեց մահճակալի վրայ:
Մի քանի վարկեան լուռ էինք, երկուսս
էլ գլխակոր: Յանկարծ նա խրոխտ դիրք
ընդունելով՝ նոյնքան խրոխտութեամբ
դարձաւ ինձ.

—Ի՞նչ էիք ուզում ասել, ասացէք,
ի՞նչ էք . . .

Ես զարմացած մնացի այդ ոճի վրայ
և ինքս ինձ մի կերպ իշխելով՝ հարցրի.

—Ձէ որ դուք արտասահմանում
էիք, այստեղ ի՞նչ էք անում:

—Սյո՛, ես արտասահմանում էի.
Իսկ թէ այստեղ ի՞նչ եմ անում, ահա
դուք տեսնում էք.—այստեղ ես ինձ . . .

Կարծեմ աւելորդ է ասելը, որ նա

կրկին լաց եղաւ, և այլ ևս չեմ տեսլու
մէկ—մէկ, այլ միանգամից լալտարարում
եմ ալժմ, որ խօսելու ժամանակ մի քա-
նի անգամ իրար յետևից լաց եղաւ զա-
նազան ձևով:

—Բայց ինչո՞ւ էք դուք այդ բանն
անում, միթէ՞ աւելի պատւաւոր կերպով
չէիք կարող կեանք վարել. ձեր ծնող-
ները ձեզ միթէ՞ չեն օգնում:

—Պարո՛ն, եթէ մի ուրիշ տեղ տւած
լինէիք այդ հարցերը, ես չպէտք է ձեզ
պատասխանէի. բայց որովհետեւ իմ տա-
նրն էք, ստիպւած եմ ձեր հարցերին
գոհացում տալու: Բացի դրանից՝ ձեր
բարեկամական զգացմունքը (սխ, անի-
ծեալ զգացմունք! ծանօթութիւն հեղի-
նակի) դէպի ինձ՝ պարտք է դնում վրաս
քաղաքավարի և արդարախօս լինելու,
բայց այսքանը համոզւած եղէք, որ ինչ-
քան զգւած էք ինձնից, հարկւրապատիկ
աւելի կզգւէք սրանկց յետոյ:

—Խնդրեմ, խնդրեմ այդպէս չ'կար-

ծէք. ես մասամբ մտնում եմ ձեր դըրու-
թեան մէջ, ձեզ հասկանում եմ. ազատ
խօսեցէք առանց քաշելու, համոզւած
լինելով՝ որ մէջս համակրանք կ'զարթեց-
նէք ձեր ուղղախօսութեան համար և
ոչ թէ անախորժ զգացմունք, որպէս
կարծում էք, ասացի ես:

— Ահա, կարճ կասեմ ձեզ: Արտա-
սահմանում թողնւելով մէկից՝ ինձ տւի
ինքնամոռացութեան, և ամեն կերպ աշ-
խատում էի փչացնել, ոչնչացնել ինձ.
Բայց շուտով ձանձրացայ այդ կեանքից
և ծնողներիս յայտնելով դրութիւնս,
ներանցից միջոց խեղդեցի այնտեղ ապրե-
լու համար, բայց նրանք չ'պատասխա-
նեցին անգամ: Ես ստիպւած եղայ վե-
րադառնալ հայրենիք, բայց ծնողներս
ինձ չ'ընդունեցին, և ես վերջնականա-
պէս վճռեցի յանձնել ինձ կեանքի ոռ-
նող ալիքներին, որովհետև ոչ ոք չ'ունե-
ցայ վերջ տալ կեանքիս, իսկ ուրիշ կերպ
չէի կարող մոռանալ այն ամենը, որ աշ-

րում, կեղեքում է հոգիս ու մարմինս:
Սկզբում ապրում էի Նաբաթ անունով
մի ընկած կնոջ հետ,

(Այստեղ հարկ եմ համարում ձեզ
տեսնելու ես՝ հեղինակս, և ոչ թէ Մաշան,
որ շուտով այդ Նաբաթին էլ կ'տեսնէք,
միայն ոչ այստեղ, այլ ուրիշ գրքի մէջ՝
հանգիստ եղէք:)

— . . . Բայց նա տեսնելով, որ ես
ամեն օր հարբած եմ վերադառնում
տուն, դուրս արաւ ինձ իր սենեակից.
Ընկած կիներն անգամ ինձնից երես դար-
ձրեց, և ես գեռ ապրում եմ . . . Թշուռ
կեանք է, չէ՞! տեսնում էք, թէ ինչ
դրութեան մէջ եմ ընկած: Բայց դառ-
նա՞նք . . . օ, ո՛չ երբէք, այսպէս աւելի
շուտով կ'մեռնեմ . . . Իհարկէ՝ կ'լիշէք
իմ հին կեանքը, քիչ—շատ պատուաւոր
կեանքս և համեմատութիւն կանէք ձեր
մտքում . . .

— Ահա, ինչպէս չլիշեմ, ընդհատե-
ցի ես. լիշում եմ, բոլորն եմ լիշում, և

Միշալին, և . . .

Նա յանկարծ ճչաց, ընկաւ մահճած կալի վրայ և սկսեց զառանցել ու անգագար կրկնել. «Միշա, Միշա . . . ինչու լիշեցրիք . . .» Եւ ապա իստերիկայի մէջ ընկաւ:

Ես մնացել էի շւարած, անչափ զրդջում էի արածիս համար, բայց բանը բանից անցել էր. և վերջապէս որտեղից կարող էի գուշակել, թէ մի ընկած կնոջ վրայ իր առաջին սիրոյ առարկայի անունն այնքան ազդեցութիւն կանէ . . . Սատանան գիտէ այդ կանանց!

— Այո՛, Միշան, ուշքի գալով ասաց Մաշուն. նա եղաւ առաջինը, թող նա լինի և վերջինը այն բոլոր մտապատկերներից, որոնք խռովում են միտքս, բորբոքում ուղեղս ու հոգիս: Այստեղ ասեն ինչ լիշեցնում է նրա անունը, ո՛չ, պէտք է հեռանալ այստեղից, պէտք է մի անծանօթ անկիւն քաշւել, այնտեղ հեշտ կ'լինի հանգիստ մեռնել, այնտեղ այսքա

նախատող վկաներ չեն լինիլ, հէնց այսօր, այսօր և եթ կ'ուղևորւեմ: Մնաք բարով, պարոն Արշակ, դուք էլ զգւեցէք ինձնից, որպէս զգւած են բոլոր ինձ ճանաչողները, մինչև անգամ . . . մինչև անգամ . . . հարազատ ծն . . . նողները . . . Հէնց այս՝ րոպէիս հեռանում եմ, ամեն բանի մէջ վճռական եմ եղել, ամեն մի յիմարութիւն անմիջապէս եմ արել, թող այս էլ լինի առանց երկար մտածելու, ամեն տեղ կ'ապրեմ, միայն ոչ այստեղ. մնաք բարով:

Ես վեր կացայ տեղիս և անկողնելով Մաշալին՝ ասացի.

— Գնաս բարով:

Եւ լուռ ու գլխակաշկաշկա շւարած՝ մտքումս կրկնելով մի քանի անգամ՝

„Մնաս ըարով, մնաս ըարով . . .“

1898 թ. Յունիսի 9,

ԲԱԳՈՒ:

5254

2013

